

KRUPPA GÉZA

POFA BE,

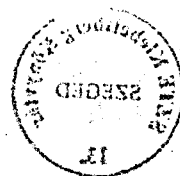
**HA VELEM
BESZÉLSZII!!!**

(Rémképek az 50'-es évekből)

X 258996

328220

KRUPPA GÉZA

POFA BE,
HA VELEM BESZÉLSZ!

X 258996

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001183364

Kruppa Géza

POFA BE, HA VELEM BESZÉLSZ!
Rémképek az 50-es évekből

KultUnio • Budapest, 2017

© Kruppa Géza, 2011
© KultUnio Kiadó, 2017

II. bővített kiadás

A borító tervet készítette:

Strenner Imre

drMáriás festményének felhasználásával

Közép- és Kelet európai Történelem és Társadalom Kutatásáért
Közalapítvány támogatásával.

A programot az 1956-os forradalom és szabadságharc
60. évfordulójára létrehozott Emlékbizottság támogatja

ISBN 978-963-12-8741-7

A kiadásért felel Landwehr Klára
a KultUnio Alapítvány kuratóriumának elnöke
www.kultunio.hu

Műszaki szerkesztés: **Aba Béla**
Készült a Kontaktprint Nyomdában
Felelős vezető: **Aba Béla**

Az első harcok elcsitulásával, 1956. október utolsó napjaiban kissrácként apám elvitt szétnézni a körútra, ahol a házakat belövések tarkították, a földön töltényhüvelyek heverték, itt-ott egy halott letakarva kabáttal vagy kendővel, mellettük friss virág. A betört kirakatokból semmi sem hiányzott, és egy ház falánál kitett kartondobozt láttam, tele papírpénzzel és érmékkel. A hősi halottak hozzátartozóinak gyűjtöttek adományt, és senki nem vetemedett odáig, hogy egy fillért is megfűjjon. Nekem ez a pénzzel teli doboz jelképezte — persze, akkor még nem tudtam megfogalmazni, csak éreztem — azt a ritka pillanatot, amikor valamilyen magasztos eszme, ez esetben a hazaszeretet által hirtelen jobbá válnak az emberek, a kritikus tömeg hatására mindenki egy erkölcsileg magasabb szintre emelkedik.

A pillanat varázsa hamar elmúlik, ismét visszazökkenünk a hétköznapi romlásába, folytatódnak a lopások, a hazudozások, az ócska megalkuvás, a kicsinyes irigység, a széthúzás rongálja életünket. És mégis. Egy-egy különleges alkalom megmutatja, hogy a jobbik énünk ugrásra készen, bármikor ismét felülkerekedhet.

Hasonló pillanat volt 1988-ban a Hősök terén tartott Erdély melletti nagy tüntetés, amikor a résztvevők megtapasztalhatták az összetartozás különleges élményét. A bennünk bujkáló, megfoghatatlan jobbik én segítette a magyarság megmaradását a történelem viharaiiban is. Mert az elmúlt ezer évben öt különböző világbirodalom igazta le az országot — a tatár, a török, a Habsburg, a német és a szovjet —, melyek mind lehanyatlottak, a mi kis országunk pedig, megtépázva ugyan, de mégis él és virul. A sok kudarc meggyötör ugyan, de egyben megedz, tapasztalatot ad a következő fiaskó átvészeléséhez. Márpedig kudarcból jól állunk, a sors e tekintetben bőkezűen bánt velünk.

A morális válság közepette az utcára kitett, pénzzel telt dobozt

mostanság alighanem kifosztanák, magának az üres doboznak is lába kelne. Ennek ellenére időről időre mégis kiderül: a bennünk lakozó jó csak az alkalomra vár, hogy megmutassa magát. Ilyen alkalom volt a 2010-es kolontári vörösiszap-katasztrófa. Az elsodort otthonok, a mérgező iszap nyomán holtta vált táj alig egy évvel a tragédia után kivirult. Az adakozások, a felajánlott önkéntes munka, a jószándék eredményeként a falu újjáéledt. A károsultak olyan házsorokba költözhetek, amilyenről korábban álmodni sem mertek. '56 szelleme, az akkori néhány diadalittas nap felemelő, a nemzeti összetartozást megadó élménye, anélkül, hogy tudatában lennénk, ma is hat ránk, általunk a gyerekeinkre. Ha néha a nagyobb közösség, az ország érdekében valami apró jót teszünk, ebben a reflexben a történelmi napok öröme és a bukás fájdalma is ott lappang valahol tudatunk legmélyén.

E könyv írásához a történetek begyűjtése során volt szerencsém olyan emberekbe botlani, akik nem csupán az '56-os szabadságharc közepette, hanem még inkább az elmúlt évtizedek elviselésében váltak igazi hőssé. Ők azok, akik a rendszerváltást követő különféle tüntetéseken ott szerénykedtek a tömegben, kopottan, félretaposott sarkú cipőben, meggyötörten, de fénylő homlokkal, bizakodva, hogy eljött az igazság pillanata. Többségük számára azóta sem akarózik elérkezni a pillanat, lehetetlen is kárpótolni őket a sok szenvedésért, megaláztatásért, amiben hosszú évtizedekig részük volt. De mégis, egyik-másikukból olyan erő árad, ami a mai középgenerációnak is munióit adhat a mindennapok küzdelmeihez.

Ilyen rendkívüli személyiség a magányában szép verseket faragó Rajna Tibor. Hettesy József, A hársfa virága című, különösen jó könyv írója pedig 70 évesen ma is aktív vitorlázórepülő-oktató, néhány éve pedig a Szabadság hídról a Dunába ugrott, hogy ki-mentsen egy öngyilkosjelöltet. Fekete Pál egy élő csoda, 85 éve ellenére tele van fiatalos energiával, '56-os kiállítás szervező, nyelvet tanít, történelmi ismeretekből előadásokat tart. Mások, különféle okokból, nem szerepelnek e kötetben, holott életük kész regény. Sinkovics Gyula például, aki a Karcagi Munkástanács elnökeként életfogytig tartó börtönt kapott, hat év után szabadult. Később

megözvegyült, és idős korában ismerkedett meg a szintén özvegy-ségre jutott Pénzesné Turu Ilonával, akivel összeházasodtak, és Örbottyánban élnek. Ilona '56 októberében Sztálinvárosban mint fiatal munkaslány részt vett a felkelők között a városszéli tüzér-laktanya megrohamozásában. Mindkét combját átlőtték, sokáig élet-halál között lebegett a kórházban. Lábadozása alatt utolsó tantuszával felhívott egy álláshirdető budapesti számot, ahol egy házaspár keresett a fogyatékos gyerekek mellé mindenest. Ilonát felfogadták, emberségesen bántak vele, hozzájuk is költözött. De kiderült, hogy a forradalom előtt mindketten magas rangú ÁVH-s tisztek voltak. A fiatal lány öt éven át jólétben, megbecsülésben, de állandó rettegésben élt közöttük, attól tartva, hogy fény derül múltjára.

Manapság a nagy információáradásban, a felgyorsult élettem-póban a könyvolvasás háttérbe szorul. Pedig ahogy az alkohol öl, butít, úgy olvasáskutató szakemberek szerint az olvasás életet, okosít. Aki gyakrabban olvas irodalmat az könnyebben eligazodik a világban, nagyobb élettapasztalatra tesz szert, jobban megérti az őt körülvevő világ történetét, ami összességében jobb közérzetet teremt és az életminőségre is kedvező hatást gyakorol.

1956-ról számos írás jelent már meg, a sok megemlékezés gyakran üres frázissá kopik. Ennek ellenére mégis vannak, akik felvillanyozódnak, ha szóba kerül, akik saját vagy szüleik személyes élményeit szívesen felelevenítik. Engem gyermekkori kedvenc olvasmányom, Rákosi Viktor: Korhadtfakeresztek című ifjú sági könyve motivált az írásra. Az elfelejtett szerző az 1848-as szabadságharc hőseinek állított emléket, történetei jó néhány hozzám hasonló kései utódban mély nyomokat hagytak.

Kruppa Géza

Aznap reggel, november 13-án szokásához híven korán ébredt, a hotelszoba ágya kivetette magából. Papája mélyen aludt még mellette. Koszmovszky Edina zajtalanul felcihelődött. Kisurrant, hogy a margitszigeti Nagyszálló előtti parton a platánfák közötti dércsípte avarban megmozgassa sportban edződött tagjait. Sétálni indult. A közelben mókusok futkároztak az ágakon, egy-egy falevél pergett le aléltan az ágakról. Az előző hetek történelmi eseményinek zilált kábulatából eszmélődő város házai halványan sejlettek a Dunán megülő köd mögött. Itt-ott a távolban olykor egy-egy lövés dörrent, rövid sortűz törte meg a dermedt némaságot.

A hotel elé sötét színű autó gördült, két bőrkabátos, kalapos, zord arc szállt ki és a portára sietett. A szálló a diplomáciai testületek tagjainak, hozzátartozóinak adott menedéket a forradalom leverése utáni napokra, amíg elhagyhatják az országot. Edina apja, az indiai követség alkalmazottjaként, itt biztonságban érezhette magát, és lányát is ide menekítette. A Bercsényi utcai lakást ekkor már tanácsos volt elkerülni. A bosszú elindult 450 áldozatot követelő útjára. A bőrkabátosok a hotelben is Edinát keresték, de mert rossz időpontban jöttek, ezúttal dolgavégezetlenül kellett távozniuk...

A kiadás, frissítő reggeli séta olykor tényleg igen egészséges lehet. Aki nem rest, 18 évesen akár a bitófát is elkerülheti.

Amint visszatért, apja a bejáratnál már izgatottan várta. Azonnal hamis papírokat szerzett, és Farkas Edina álnéven még aznap délután a diplomatakat és családjukat szállító 50 autóbólálló konvoj egyik kocsijában Ausztria felé zötyögött. A határ előtt útitársai egy gögicselő kis svéd csecsemőt nyomtak a kezébe, így mint fiatal anyuka, elkerülte a disszidálókra, ellenforradalmi banditákra vadászó fegyveres örök gyanakvó tekintetét. Amint átgördültek a határon, nemcsak benne, hanem segítőiben is oldódott a feszült-

ség. Távolodva a sorompótól, visszanézett. Kitört belőle a sírás.

Elsiratta maga mögött hagyott hazáját. A közép-keleteurópai lét teremtette, zaklatott, megpróbáltatásokban, dicsőségben, gyötrelmekben érlelődő, nem várt fordulatokat hozó varázslatos viharok színterét. Mert Edina vonzotta a nem éppen hétköznapi helyzeteket.

Az ostrom alatt például, alig öt évesen, családjával, két testvérével a Vas Gereben utcai óvóhelyen retteghette végig, ahogy az amerikai Liberátor gépek szőnyegbombázásától rázkódnak a falak, omladozik a földem. Egy alkalommal sebesült német tisztet hoztak be az utcáról, a pince folyosóján fektették le. Ébredező empátikus érzékének sugallatára ott maradt mellette, amikor a haldokló katonából lassan elfogyott az élet. talán vigasztaló volt az ismeretlen fiatalembernek egy ártatlan gyermektekintet kíséretében átlebegni a háborúmentes égi övezetbe. A holttestet az éj leple alatt a lakók elásták a kertben, nehogy kiderüljön: ellenséges katonát istápoltak. A házat hamarosan elfoglaló szovjetek azonban megtalálták a véres párnát. Büntetésként — valójában ürügyként — az óvóhely szinte valamennyi asszonyát, fiatal nőjét szakasznyi orosz katona ott helyben sorra megerőszakolta. Mindezt a kis Edina is végignézte. A jelenet szexuális töltetét azonban nem érzékelte, inkább a durvaság, kíméletlenség borzalmának emléke maradt meg benne.

A háborút követő években sem a hajas babákkal teli rózsaszínű gyermekszoba mesevilága várt rá, ahogy az dukálna egy jómódú családban cseperedő kislánynak. A negyvenes években a kereskedés révén jelentős vagyona szert tett Pintér családé (ez az anyai ág) volt az Astoria szálló fele, az Erzsébet híd melletti Klotild palota, a Kálvin téri, később lebontott Pintér palota (ma a Korona Szálló áll a helyén), több bérház és más ingatlan. A front közeledtével Edina szülei, rosszat sejtve, kétvagonnyi ingóságot, értékes bútort, szőnyegeket, festményeket próbáltak megmenteni a várható pusztulástól. Az ügyintézés egy unokafivér vállalta magára, aki elkísérte a szállítmányt Svájcba. Értesítése szerint azonban a vasúti szerelvényt bombatalálat érte. A családi vagyon perzsaszőnyegestül, diófából készült barokk garnitúrástul odave-

szett. (A hatvanas években az akkor már Bécsben élő Koszmovszky papa meglátogatta a segítőkész rokont svájci otthonában, ahol a falakat a bevagonírozott, „elpusztult” festmények díszítették.)

Az ügyvéd, újságíró Koszmovszky Tibor repülő tisztként szolgált a keleti fronton, ott vívta élet-halál légi csatáit a szovjet JAK-9-ekkel. Kész csoda, hogy épségben térhetett haza. A három kisgyerek azonban nem sokáig élvezhette az apai gondoskodást. Ugyanis egy Ribbentrop tevékenységét elemző újságcikkért lecsukták. Hosszú évekig sínylődött a Gyűjtőben, Vácott és Szege-den. Ez idő alatt a magára maradt feleség a három apró gyerekkel megélhetési gondokkal küszködött. A bérházakat, szállodát államosították, a nagy vagyon elúszott a szocializmus felvirágoztatására. Munkát bűnös férje miatt nem kaphatott, így a nemrég még dúsgazdag úriasszony alkalmi takarításból teremtette elő a gyermeköknek a napi fokhagymás pirításra, hajában főtt krumplira valót.

Néha a nyomor kényszerében a mama egy-egy, vésztartaléknak megmaradt ékszert eladott egy, a Király utcában lakó, seftelésből élő férfinak. A feketéző pasas azonban szemet vetett a kiszolgáltattott helyzetben lévő finom asszonyra, már nem csupán az arany fülbevalók érdekelték. A kínos jelenetek elkerülésére a következő üzleti akcióra a mama helyett a gyereklány Edina állított be az eladásra szánt ékszerrel. A gátlástalan ipse azonban a gyerekkel is kikezdett, molesztálni kezdte, mire a kislány sírva menekült el. Az ékszerüzlet ezennel befuccsolt. Hosszú időre még vékonyabbak lettek a kenyérszeletek.

A gyerekek így sem panaszkodhattak a sanyarúság éveiben. A törökbálinti, szintén államosított uradalmuk, a Csalogány tanya hajdani cselédjei szerették egykori gazdáikat. A három gyereket gyakran meghívták balatoni falujukba nyaralni. Edina így került kapcsolatba a vitorlázással, később ifjúsági vitorlás-bajnokságot is nyert. A sportot, mozgást szerette, tehetsége révén 1952-ben országos ifjúsági sífutó, majd lesikló bajnokként tartották számon, aki előtt fényes sportkarrier áll. Az apa nélküli csonka család a háború utáni években egyébként is hétköznapi jelenségnek számított, bizonyos polgári körökben egy valamire való, tisztességes családfő

rendszerint börtönben ült, hadifogságban ette a halfejet vagy hősi halottként igazoltan volt örökre távol övéitől.

Édesapja 1951-ben szabadult a szegedi Csillag börtönből. A család értesülve az időpontról, készült a nagy hazaérkezésre. Edina boldog édesanyja egész nap a Pillangókisasszony áriáját dúdolta, hústalan pástétomot készített az ünnepi lakomára. Lassan beesteledett, de az apa csak nem került elő. Ugyanis amint kilépett a börtönkapun, még mielőtt beleszippanthatót volna a kinti friss levegőbe, ÁVH-sok lekapcsolták, már vártak rá. Egyenesen Recsk-re hurcolták, ahol a népi demokrácia ellenségeit gyűjtötték össze szögesdróttal körülvett munkatáborba.

Soha nem derült ki, valójában mi is volt ellene a vád. Az újabb megpróbáltatások után, 1952 júniusában bocsátották el. A családi örömnép több mint egy évvel eltolódott, addig maradt a bizonytalansággal járó állandó szorongás.

A priuszos ember persze értelmiséginek való állásról nem is álmodhatott. De az egykori repülő tiszt nem a fellegekben járt. Erkölcsei tartását megőrizve két lábbal állt — immár a szocializmus talaján. Kitanulta a vasesztergályos szakmát, és azonnal munkát keresett. A Csillag börtön közelmúltbeli lakója hamarosan a Vörös Csillag Traktorgyár öntudatos sztahanovistájaként szolgált a dolgozó népet. A műhelyben az egyik szaki a mellékhelyiségben ülve a toalettpapírnak odakészített régi telefonkönyv kitépett lapjait böngészve lelt rá a dr. Koszmovszky Tibor névre. Így derült ki, hogy a munka ünnepelt hőse valójában rovott múltú nadrágos ember. Az osztályharcra ideológiailag éretlen brigád azonban így is büszke volt rá. Még azt sem vették zokon tőle, hogy — ki tudja, miért — a május 1-jei felvonulásra nem tartott a kollektívával. Pedig a dísztribün előtt ő emelhetett volna magasra a sarló-kalapácsos lobogót.

Egy szép napon, 1956 tavaszán, az esztergályos Pasaréten sétált, ahol szóba elegyedett egy elegáns ház rekonstrukcióján serénykedő munkásokkal. Kisvártatva a tulajdonos is előkerült, aki angolul adott volna instrukciókat a melósoknak, de nem értették egymás szavait. Edina papája segített leküzdeni a kommunikációs zavart. Szó szót követett, kiderült, hogy Raman indiai nagykövete bot-

lott. A diplomata elcsodálkozott, hogy Magyarországon egyszerű gyári munkások milyen otthonosak az idegen nyelvekben — négy nyelven beszélt Koszmovszky. A követ azon mód titkári állást ajánlott rokonszenves újdonsült ismerősének, aki persze igent mondott. Az esztergapadot íróasztalra cserélhette az egykori cambridge-i diák.

A következő hónapokban a nagykövet és magyar munkatársa jó barátok lettek. A vérzivataros napokban a diplomatakat megillető védettség előnyeit kihasználva a követség autójával a harcok színhelyét és a kórházakat járva sebesültek százait mentették meg a biztos haláltól.

Időközben a mamára is rámosolygott a szerencse. A nemrég még gazdag úrhölgy 1948-ban a svéd SKF csapágygyár irodáján kapott takarítói munkát.

Edina kisgyerek kora óta orvos szeretett volna lenni, ám élete vezérfonala másfelé kunkorodott. A Rákosi-rendszerben — munkásoköl vasököl, oda sújt, ahová köll! — az apa bűneiért a gyerekek is szenvedett. Nem tanulhatott tovább, így a megbélyegzett bakfis az óbudai Widenta Csiszolókorong Gyárban helyezkedett el. Amíg más szerencsésebb fruskák iskolába jártak, addig ő egész nap a szalag mellett végezte egyhangú, lélekölő munkáját... Később a Mirelit Gyárban volt epercukrozó, majd kitanulta a műszaki rajzolást, és 1956 októberétől a jobb feltételeket kínáló Kőbányai Porcelángyár alkalmazta a mindig vidám, ügyes kezű leányzót. A tudásszomj sem csillapodott benne, ezért szeptemberben beiratkozott az Alliance Francaise Bródy Sándor utcai francianyelv-tanfolyamára, ahová munka után heti két alkalommal járt nyelvórára.

A nevezetes október 23-án azonban hiába várt rá a nyelvtanár. Edina mielőtt belépett volna az intézet kapuján, látta, hogy fiatalok tömege a Múzeumkertben gyülekezik, hazafias verseket szavalnak, majd szabad magyar rádiót! felkiáltásokkal elindulnak az intézmény épülete felé. Lelkes a hangulat, forr a levegő. Az izgalom átragadt rá. Elbliccelte a franciaórát. Piros kabátjában ő is a rádiónak vette az irányt.

Ez a kis irányváltás gyökeresen megváltoztatta Edina életét. De

nem csupán az övét. A gyorsan pergő események a történelem menetére is kihatottak. Szabadságának visszanyerésére a kicsi Magyarország szembeszegült a világhatalom óriásával. A hősie küzdelmet más népek lélegzetviasszafojtva nézték — mint mikor az aluljáróban egy hústorony ütlegeli cingár kis ellenfelét —, de senkiben nem volt bátorság a közbeavatkozásra. A Szovjetunió azonban lelepleződött: tankokkal tiporta el az épp általa hirdetett szabadságot. Véres megtorlással büntette a lázadási kísérletet a szocialista táborban. A magyar—szovjet megbonthatatlan barátságot — akár véráldozat árán is — meg kellett óvni!

Ennek az önlepleződésnek a következményeként mindenütt megrendült a bizalom a hatalmas Szovjetunió iránt. Például a kommunizmus eszméjének nagy híve, Yves Montand világhírű francia filmszínész, sanzonénekes azokban a napokban éppen Moszkvában járt. Rajongás vette körül, de amikor értesült a tankok és a felkelők között zajló pesti utcai harcokról, összetépte vörös párttagsági könyvét. Látványos akciója önmagában sokat értett a világbéke legfőbb oltalmazójának. Történészek szerint az 1956-os magyar forradalomtól és szabadságharctól indult a nagyhatalom gyengülése, bukása, és a forradalom eredménye az 1989-es rendszerváltás is. A világ szimpátiával tekintett Magyarországra.

Persze az Edinát magával sodró lelkes tömeg akkor csak azt érezte: elég volt a sok hazugságból, a csengőfrászból kifejeződő állandó rettegésből, a kapcsolatokat megrontó gyanakvás légköréből, a zsarnokságból... A sok fiatal a rádió épülete előtt gyűlt össze, hogy a félelem után a hirtelen felszabadultság euforikus élményét, a belső szabadság visszanyerésének mámorát minél nagyobb közösséggel oszthassa meg. Az éter hullámain az egész országgal. Ezért el akarták foglalni a Magyar Rádiót.

A Rádió kapuja azonban zárva maradt, a politikailag kulcsfontosságú intézményt ÁVH-sok őrizték. A kapu elé keresztbe állt a rádió közvetítő kocsija — mintegy oltalmazva az intézményt a sűrűsödő tömegtől. A fiatalok között kézzel kézzel járt az írógéppel, egyetemisták által készült, sokszorosított, 14 pontból álló röpirat, amely többek között a kormány átalakítását, a tervgazdaságon ala-

puló magyar gazdaságpolitika felülvizsgálatát és a sajtószabadságot követelte.

A kocsi mellett ott préselődött az emberáradatban Edina is. A fiatalos lelkesedés, a nagy hevület abban az álomszerű hangulatban benne is szinte önkívületig fokozódott. Egyszer csak, többek közös akaratára, az autó tetején találta magát, kezében a 14 pontot felsoroló papírral. Az elé tett mikrofonba szépen tagolva elkezdte olvasni a követeléseket. Az autó hangszórója felerősítette a piros kabátos tinédzser lány tisztán csengő, erőteljes hangját. A sokasodó embersereg elbűvölten, valóságos extázisban itta magába az eddig ki nem mondhatott, tiltott, eretnek gondolatokat. (Edina még kisdíakként a Bartók Béla út 27. alatti iskolában is szavalt ünnepségen verset, már csak ezért sem volt lámpaláza a sok ember előtti szerepléstől.)

A felolvasás, vagy inkább kinyilatkoztatás, szinte megbabonázta a tömeget. Abban az emelkedett pillanatban az autó tetején álló, igazságot követelő piros kabátos, kipirult arcú, csinos lányban testesült meg a forradalom szándékának tisztasága. A sokak által magukban hurcolt megannyi sérelem a határozott szavak hatására egy szempillantás alatt közös akaratot, egységet teremtett a spontán lázadózók között. Kialakult a kritikus tömeg. A műszaki egyetemisták által kezdeményezett délutáni diák-tüntetéstől kezdve az események — akárcsak a protonok a részecskegyorsítóban — mind sebesebben száguldottak előre.

A piros kabát önmagában is egyfajta lázadást fejezett ki az ötvenes évek derekán. Eladdig a divatot a szürke egyhangúság uralta. A konfekcióipar ontotta a nehéz, vastag szürke vagy zöldes színű lódenkabátokat. A komcsi ideológusok burzsoá mákonynak tartották az egyéni öltözetet. Öntudatos, puritán dolgozó nő nem rúszozhatta magát, a körömlakk, netán kivágott kartonruha ledérségnek számított, ami alássa a szocialista közerkölcsöt. De az emberek még Rákosi Mátyás kedvéért sem akartak uniformizálódni. Külföldi ajándécsomagban, furmányos módokon becsempészve, kéz alatt, borsos áron mégis megjelentek a divatos cuccok, hogy megtörjék az egyformaság lehangoló látványát. A hiúság ellen az ÁVH ereje is kevés volt. Egy pár, a bűnös nyugatról

a vasfüggönyön át beügyeskedett nejlonharisnya valóságos kincset ért. Mint a csábítás trükkje, tán még a demográfiai hullám emelkedésében is szerepet játszott. A politika kezdte belátni: engednie kell. Lassan már nem csupán ruházkodni, hanem öltözködni is lehetett. Így vehette meg Edina a Móricz Zsigmond körteri állami áruházban első fizetéséből a könnyű, tetszetős, piros tavaszi felöltőt. E viseletben a forradalom egyfajta jelképévé vált a következő lázas napokban. Lépten-nyomon felismerték, ráköszöntek az utcán, egy sebesült fiú azzal büszkélkedett, hogy maga a piros kabátos lány kötözte át a sebét a kórházban.

A felajzott tömeg azt akarta, hogy a 14 pontot a rádióban beolvashassák, hogy hallja az egész ország, mit követelnek. Ezért tíz fiatalból álló küldöttséget állítottak össze, közülük egyetlen hölgyként az események közepébe csöppent piros kabátos lányt is beválasztották. A delegációt az őrség beengedte, nevüket összeírták, és hamarosan egy nagy teremben, az ajtó előtt géppisztolyos ávósokkal, a rádió elnökére vártak. Feszült percek. Kint a türelmetlen tömeg, bent a küldöttség a gyűlölt államvédelmisek csőre töltött fegyverétől fenyegetve.

Egy idő múlva a főkadernő Benke Valéria két férfi kíséretében sértődött arccal, szürke kosztümben megjelent, és enyhén fölényeskedő hangot megütve érdeklődött a fiatalok szándéka felől. Átnyújtották neki a közzétételre szánt 14 pontos listát. Az asszonyosság szemlátomást rosszalta az olvasottakat. Némi hezitálás után kivonult a papírral, magára hagyva a delegációt. Nyilván telefonon beszámolt a párt vezetőinek a történetekről, és utasítást várt. Mi is most a teendő, amikor a munkás-paraszt hatalom ellen lázadozik a nép? Engedélyezni a beolvasást, vagy nem, ez itt a kérdés.

A küldöttség visszatérésére várakozó sokaság háborgásának csillapítására Edinát az ávósok a Rádió erkélyére engedték. Felbukkanását az utcán a tömeg nagy ovációval fogadta. Újra felolvasta a 14 pontot, majd visszatért társai közé. Így a piros kabátos lány kritikus helyzetben néhány percre ismét az események központjába került.

A több órás várakozás alatt a kint sokasodó tömeg türelme

egyre fogyott, az indulatok nőttön-nőttek. A Rádió melletti házak emeletein a lakók az ablakba tették rádiókészülékeiket, hogy az éteren sugárzott követeléseket a tömeg is hallhassa. A 14 pont helyett azonban közcsalódásra a hírhedtté vált Gerő-beszéd következett. A Központi Vezetőség amúgy is közutálatnak örvendő, gyomorbaja miatt mindig morózus első titkára beszédében durván támadta a forradalmat, és elutasított mindenfajta, a 14 pontban követelt engedményt. Ráadásul csőcseléknek nevezte az addig még békés tömeget.

A küldöttség csak nem került elő, a kapu továbbra is zárva. A hiábavaló várakozás feszültsége, a csalódottság, a beszéd miatti felháborodás nyomán az indulatok mindinkább elszabadultak. Főként, amikor a tömegben átfurakodó, a rádióépület hátsó bejáratához érkező többedik mentőautó feltűnt valakinek. A fiatalok átkutatták a kocsit. Kiderült, hogy a hordágyak alatt fegyverek, lőszerlapultak, a személyzet fehér köpenye ávós egyenruhásokat takar, akik benti társaik erősítésére érkeztek. A feldühödött emberek nekik estek, eldőrdültek az első lövések.

Odabent, miután a tárgyalás megfeneklett, Edina és társai szemét bekötötték, és egy lépcsősoron a fegyveresek a pincébe vezették le őket. Előzőleg kérésükre az egyik jó szándékú ávós hadnagy öngyújtójával elégette a küldöttség neveit tartalmazó listát — többüket megmentve ezzel a szabadságharc leverése utáni vérszomjas bosszútól. A Zöldi nevű hadnagy valószínűleg elesett a Rádió védelmében.

A piros kabátos lányt és a többi küldöttet végül a Rádió hátsó kapujához kísérték és szabadon engedték őket. A múzeum környékén már állt a bál. Megkezdődött a Rádió ostroma. A feldühödött, a kaput betörni készülő, de még fegyvertelen emberekre az ávósok löni kezdtek. Sortüzek hallatszottak, jalkiáltások vegyültek a zajba, sebesültek feküdtek a földön. Itt esett el a forradalom első áldozata, a 18 éves Vízi János tanuló, akit mellén ért a halálos lövés. Nemsokára a forradalmárokkal rokonszenvező katonák érkeztek teherautóval a Rádió közelébe, és fegyvert osztottak a harcra elszánt fiatalok között.

Edina csatlakozott a többi fiatalhoz, és izgatottan sietett az ese-

mények közelébe. Láttá, hogy a Bródy Sándor utca és a Múzeum körút sarkán, a mai Múzeum kávéház (akkor étterem) épületének erkélyén a kiálló vascsövön felakasztott, lángoló testű halott ávós lóg, a feldühödött tömeg végzett vele, és benzinnel öntötték le. Az emberek félkör alakban álltak alatta, és iszonyodva nézték az életelen testet. A lány a borzalmaktól, az elmúlt euforikus élményeitől szinte kábult fejjel, maga sem tudta miért, elindult a Nagykörút irányába. A Blaha Lujza téren egy csoportosulás közelébe érve a Sztálin-szobor óriás bronz fejét pillantotta meg a flaszteren.

Nemcsak a Rádió előtt, hanem a város más pontjain is tüntetések zajlottak október 23-án. Többezres tömeg gyűlt össze a Felvonulási téren a hét és fél méter magas Sztálin-szobor körül. A szobrot a Rákosi parancsára földig rombolt Regnum Marianum-templom helyén állították fel, és az önkényuralom jelképévé vált. Ledöntése — akárcsak anno a Bastille lerombolása — a népfelkelés kezdetét jelentette. Az emberek Sztálin nyakába sodronykötelet kötöttek, és teherautóval húzták le a magasból. A nagy ováció kíséretében ledőlt generalisszimusz bevonatták a város központjába, ahol alkalmi szobrászok vésővel, fejszével kisebb-nagyobb darabokat faragtak le belőle maguknak, és boldogan vitték haza emlékek az értékes zsákmányt.

Látva a földre taszított bronzfejet, Edina nagy megelégedettséget érzett. Az alig néhány órája felolvasott 14 pont egyike a Sztálin-szobor eltávolítását követelte, és íme, a nép általa közvetített óhaja — mint a mesében a három kívánság — már valóra is vált. Ez a siker tovább növelte benne az energiákat, majd szétfeszítette a szabadság ügyéért a tenni akarás. Fegyvert nem akart fogni, de hallotta, hogy a sok sebesült miatt minél több vérre van szükség. Ezért a Karolina úti kórház felé indult, hogy véradásra jelentkezzen. E döntés nem is igazán tudatosult benne, inkább ösztönei vezérelték. Egyfajta lázas állapotba került, ahol a körülötte kavargó események, a betört kirakatok, az oroszellenes jelszavakat kiabáló, fellelkesült emberek, az utcákon heverő halottak valamiféle homályos ködfátyolon át hatottak rá.

Hamarosan a kórházban találta magát, ahonnan a következő napokban ki sem mozdult. Kiderült, hogy a 0-ás vércsoporthoz

tartozik, ami minden más vércsoporttal keverhető, ezért még nagyobb szükség volt itt rá. Összesen 14-szer adott vért, és a köztes időben önkéntes ápolónőként sürgölődött az ide behozott sebesültek között. Ágytálat hordott, sebeket kötött be, fájdalomcsillapítót, nyugtatót osztott, eligazította a lepedőt, mikor mire volt szükség. Szobáról szobára járva mindenkire volt egy vigasztaló, biztató szava. Elemében érezte magát, hiszen kisgyermek korától az orvosi hivatás vonzotta. Alig aludt, a sok véradás is kivette erejét, de a kimerültség nem ért el tudatáig, a hasznosság érzése megállíthatatlanul vitte előre. Olyan érzés kerítette hatalmába, mint a sportolókat a küzdőtérén, ahol megszűnik a külvilág, nem érezni a fáradtságot, a begyakorolt mozdulatok, a döntések sora öntudatlanul, a reflexeknek engedve követik egymást.

A halállal is találkozott nemegyszer. A felsőbb emeleten, a sebesült szabadságharcosoktól elkülönítve ápolták a sérülten behozott, megszálló szovjet katonákat. Edina például gyakran felkeresett egy fiatal, hasán, nyakán súlyosan megsérült fiút, aki a lány gondoskodását hálás pillantással köszönte meg. A T-34-es tankból óvatlanul előmerészkedett, kilőtt kis Szergej talán azt sem tudta, melyik országban és kik ellen harcolt. Edina leült a haldokló ágyára, fogta a kezét az utolsó pillanataiban, és nem tudta visszafojtani könnyeit. Két idegen, egymásba fonódó tinédzserkéz 1956 októberében Budapesten...

A nagy pörgésben egyszer csak apjába bötölt, aki a svéd követtség autóján hozta ide és más kórházakba a sebesülteket: szabadságharcost, ávóst, orosz katonát válogatás nélkül. Nagy volt az öröm, de az apa, látva lánya kimerült állapotát, hazaparancsolta a gyereket egy kis pihenésre. Amikor több napi alvás után visszatért, jelentkezett a kórháznak krumplit, kenyeret szállító, Győrbe induló teherautóra segítőnek. A fuvar azonban elakadt, mert időközben a szovjet tankok már Budapesten dübörögtek, a városban kijárási tilalom lépett életbe. Papáját azonban sikerült telefonon elérnie, s ő a követségi autóval érte ment Budaörs határába, és a margitszigeti Nagyszállóba vitte.

A piros kabátos lány Bécsben magára maradva, szorongva és a sok fénytől elbűvölve ögyelgett az utcán, amikor ráköszönt az

előző esti, még margitszigeti vacsoránál mellette ülő kedves belga asszony, aki szintén a konvojval érkezett. Látva a lány kiszolgáltatott helyzetét, meghívta a házaspár szállodaszobájába. Edina a fürdőszobában, az ágynak berendezett kádban alva töltötte első szabadvilágbeli éjszakáját.

Menekülttáborba került, majd Párizsba utazhatott, ahol hamarosan megismerkedett egy fess francia fiatalemberrel, akivel két év múlva össze is házasodtak. Négy fiuk született, jelenleg már 13 unoka örvendézteti a nagymamát. A fiatal házások Nizzába költöztek, ahol Edina asszony a Saint Marie nevű elmeegógyintézetben mint pszichológus dolgozott hosszú éveken át. Időközben teológiát tanult, lelkipásztorként is szolgált. Naponta szembesült vele: nehéz eldönteni, hol van több beteg, az intézet zárt világában, vagy idekint szabadon. Átlépve az elmeegógyintézet küszöbén, mindenütt örült rohanás, csikorgó kerekű autók, pattanásig feszülő idegek, vad hajsza a siker elérésére. A siker azonban nem egyenlő a boldogsággal.

A szabadságharc élő legendája szerint a boldogság valójában harmónia, ami egyfajta belső felszabadultságot jelent. Ehhez pedig a lelkiismeretre hallgatva a jó és a rossz közötti mindenkori választás lehetősége teremti meg az alapot. A jót választani igen nehéz dolog, mert a napi döntéseinknél a bennünk lapuló irigység, hiúság, a birtoklás- és hatalomvágy kísértésének kell ellenállni. Ugyanakkor egyszerű is ügyes-bajos dolgainkban a helyes döntéseket meghozni. Nem kell hozzá más — állítja Edina —, mint valódi keresztényi szeretet. A szívből fakadó szeretet, akárcsak a kártyában az adu ász, a legértékesebb. Mindent visz. Felülír minden okoskodást. Segít eligazodni. Nélküle viszont, akárhogyan is, csupán a fojtogató sivárság vagy röpke kis boldogság marad. Rövid boldogsághoz mindenki érthet...

Példa erre saját élete. Meggyőződése szerint ahhoz, hogy meggazdagodjon, előbb el kellett szegényednie. Kényeskedő, vagyonos úrilánynak t aligha tapasztalhatta volna meg a másokért való önzetlen cselekvés örömét, az ebből születő, sokasodó, ezerféle, pénzért nem kapható, állandó jó érzés, a tartós harmónia gazdagságát. Edina személyiségéből áradó csendes derű, a rendít-

hetetlen nyugalom a bizonyosság: nem üres frázisról van szó.

A nevezetes piros kabát, megjárva Párizst, az ötvenes évek végén visszakerült Magyarországra. Edina apjának volt ugyanis egy kedves cellatársa, barátja, bizonyos Szávai Sándor ezredes, aki a sok megpróbáltatástól beteg lett, a forradalom leverése után mozgáskorlátozottként tolószékbe kényszerülve tengette életét. A nyomor enyhítésére a nyugatra emigrált bajtársak juttattak neki a távolból támogatásként pénzt, konzerveket, kávé. Edina az ezredes felesége, Mimi néni részére összeállított ruhaküldeménybe tette a sokat látott, de még használható kabátot. A rádiónál viselt sálát azonban máig őrzi. A 14 pontot felsoroló követelés pedig bekeretezve nizzai otthonának becses dísz.

Ő maga 1970-ben térhetett először haza, ekkorra már a Kádár-rendszer bosszúvágya csillapodott, egy el sem ítélt nyugati állampolgárt nem érhetett retorzió 56 miatt. Első útja az életre belé ivódott Bródy Sándor utcai események színhelyére vezetett. Évekkel később, egy francia filmes forgatócsoporttal a Rádió pincéjét és a többi helyszínt is végiglátogatta. Hazaérés címmel Sipos István filmrendező is készített róla 2005-ben egy a Duna TV-ben bemutatott portréfilmet. Angyalföldön vásárolt magának egy helyes kis lakást. Hazalátogatásaikor esténként ide tér vissza a meghívásoknak eleget tevő előadásai után. Legutóbb egy ilyen rendezvényen, 2009 őszén, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem több száz diákja hallgatta nagy érdeklődéssel, mi történt a forradalom napjaiban, cáfolva az állítást, hogy a mai fiatalokat nem érdekli 1956.

Úgy járt, mint sok más emigráns, aki élete nagyobb felét külföldön élte le. Büszke magyar mivoltára, de ha távol van, a Balatonra vágyik, a szíve errefelé húzza, itthon pedig egy idő után a tenger hiányzik neki. Annál is inkább, mert máig is, ha esik, ha fúj, napi másfél órát úszik a nizzai öbölben, a tenger téli 15 fokos vize sem riaszthatja el ezen szokásától.

Márai Sándort idézve Edina asszony is vallja: a hazafiság a legszemérmesebb magatartás, olyasféle kötés és parancs, melynek mutogatásával nem szabad tapsokat aratni.

átadni

...a szöveg folytatása a következő lapra kerül.

Amikor az embert éjszaki kihallgatáson agyba-főbe verik, abban az a legszörnyűbb, ami előtte van. A félelem. A gyomor-szorongató rettegés. A társak között a cellában összekuporodva az idegtépő várakozás, a megkínzottak behallatszó sikolyai, a folyosón a közeledő léptek zaja: vajon ki a következő?

Ilyenkor arra kell koncentrálni, hogy az elkövetkező fájdalmak hatására mit nem szabad bevallani, kire nem lehet semmi áron terhelő adatot mondani. Még akkor sem, ha már vérző arccal, a fájdalomküszöbön átbotolva, elterülve a földön gyengül az akarat, az életöszön és az önkontroll viaskodik egymással. Legcélszerűbb a verőlegények által óhajtott adatot még tiszta fejjel kivetni a tudatból, és helyette egyfajta önszuggesztíóval olyan ismerős nevét ismételgetni, aki eleve az ő oldalukon áll, már nincs az élők között, vagy a vasfüggöny hasadékan átpréselődve még időben elhagyta a népi demokrácia dicsőséges színterét. Szerencsére az eszmélet nem bírja sokáig a gyűrődést, fogja a kalapját és köszönés nélkül odébb áll. Egy bizonyos ponton túl eltompulnak az érzékek, hiába a smasszerek ügybuzgalma. Az egész vallatósdi lassacsán homályos távolba kerül, mintha legalábbis más valaki lenne a rúgások, ütlegek szenvedő alanya. Már a fájdalom sem olyan elviselhetetlen, mint ép tudattal.

Petrusz Tibor, volt ludovikás katonatiszt 1948-ban tapasztalhatta meg, mennyi megpróbáltatást bír ki az emberi szervezet. Máig büszke rá, hogy az ÁVH Bartók Béla úti Katpol központban a hírhedt papagájfogás sem törte meg akaraterejét. E vallatási módszer lényege, hogy — mint az állatvásárra tartó gazda az eladásra szánt bárányt — az áldozat kezeit lábaihoz kötve egy rúdra függesztik. A rudat pedig két asztal közé helyezik. A kínvallatás alatt az áldozat feje csaknem a padlót éri, meztelen talpai felfelé fordulva kínálják magukat a verésre. A szadizmusban örömeiket lelő legények gumibottal nekiesnek, és akár fél órán át

záporoztatják az ütéseket, hogy kicsikarják a megfelelő vallomást. A talp néhány perc múlva eldeformálódik, megdagad, a fájdalom nőttön-nő. Közben azzal fenyegetőznek, hogy hasonló módon hozzátartozóit, feleségét, gyerekeit is megkínózzák, ha nem hajlandó beszélni.

A verés befejeztével az alélt áldozatot felloccsolják, és parancsára táncra kell perdülnie. E további megaláztatás a smasszereknek kitűnő szórakozás — jókedvűen térhetnek haza az éjszakai műszakból, hogy kedvesüket magukhoz öleljék, elgügyörészsenek a gyerekekkel. Másfelől viszont a fájdalmas tánclépések eredményeként a mozgástól a vérkeringés visszatér az elzsibbadt végtagokba, a talp helyén kialakult duzzanat némiképp kezd lelohadni, a láb lassan visszanyeri eredeti formáját, de legalábbis felismerhető, hogy nem egy fordított bunkósbotról van szó.

Tibor ellen a vád nem kevesebb volt, mint összeesküvés, hűtlenség, hazaárulás, államellenes szervezkedés. Fordulatokban gazdag életében azonban volt alkalma megtapasztalni, hogy gyakran a sors által ráért csapásról később bebizonyosodott: nemhogy tragédiában, hanem éppen hogy jótéteményben volt része. Csak türelmesen ki kell várni, hogy kirajzolódjon az összefüggések logikája. Ezen törvényszerűség az ő esetében többször is életmentőnek bizonyult.

A háború után például még naiv ifjoncként jelentkezett az újonnan szerveződő néphadseregbe, hogy folytassa katonatiszti hivatását. Ám megbízhatatlan kádernek nyilvánították, és nem vették fel. A döntés akkor megrázta a lelkes fiatalembert. Később a bíróság csak azért nem ítélte halálra, mert civilként követte el a vád szerinti bűnöket a népi demokrácia ellen. Katonaként nem kerülhetett volna el a kötelelet.

A bírósági ítélethozatal után visszalökve a cellába, társai először arról faggatták, hogy sikerült-e cigarettacsikket szereznie. A nikotínéhség csillapítása mindennél fontosabb. Csak ezután tették fel a kérdést: élet, vagy halál? Amikor közölte: életfogytiglanit kapott, kitört az ujjongás. Gratuláltak, a vállát lapogatták. Egy szerencsés fickó tért vissza a rács mögé, ez pedig a többieknek is felcsillantotta a reményt az életben maradásra. Az életfogytig

Tibornak végül hét évi, testi-lelki gyötrelmekkel teli sínylődést jelentett különböző börtönökben, amikor is kitört az 1956-os forradalom. A váci büntetés-végrehajtó intézetből a politikai elítéltek előtt is kitárult a börtön kapuja.

Petrusz Tibor 1924-ben Budapesten látta meg a napvilágot. Édesapja főhadnagyként harcolt az első világháborúban az orosz és az olasz fronton. Civilként a Gömör megyei Cseszneken testnevelő tanárként acélozta a diákság izmait. Az őszirózsás forradalom idején mint leszerelt katona a megszálló csehszlovák hadsereg ellen civilekből megszervezte Cseszneken a nemzetőrséget. Az országot megcsonkító 1920-as trianoni békeszerződés értelmében a Felvidéket, benne Cseszneket is elcsatolták Magyarországtól. Petrusz Jánosnak menekülnie kellett szülőföldjéről.

A fiatal, jóvágású tanár a zűrzavarból ébredező Budapesten kötött ki, ahol egymagában állt a számára ismeretlen forgatagban. Ezért néhány hónap elteltével felkereste földijét, régi jó ismerősét, a nemesi családból származó Szontág Sándort, aki már évek óta a fővárosban lakott családjával. Kiderült, hogy a gyermekkori barát elesett az olasz fronton. A csinos özvegyasszony két kis félárva lurkójával egyedül próbált megkapaszkodni a veszített háborútól, a Tanácsköztársaságtól, Trianon sokkhatásától megroggyant világváros eleven lüktetésében. A két magányos szív hamar egymásra talált. 1923-ban összeházasodtak. János az Eötvös Gimnáziumban kapott tanári állást, később a Millenáris pályagazgatói posztja betöltésére kérték fel.

A kis Tibike korán elhatározta, hogy a katonai pályát választja. A két háború közötti évtizedekben a katonatisztnak lenni magas fokú társadalmi elismertséget jelentett. A hazafias érzések, a megcsonkított ország elveszett részei visszaszerzésének vágya sok fiataalt vonzott e hivatáshoz. Jellemző a korszak szellemiségére, hogy nyaranta az anyaországtól elszakított, többségében magyarok lakta Csesznekre vakációzni a szüleivel vissza-visszatérő budapesti kisdíákot, amerre járt a városka utcáján, gyakran behívták a házakba. A nagy hazafi, Sajó Sándor ipolysági születésű poéta verseit szavaltatták vele, amelyeket az iskolában tanult:

„Szenvedve, sírva, ha így van megírva
Élünk-halunk a magyar ég alatt.”

A Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémiára nem volt könnyű dolog bejutni. A magyar nyelv, történelem, földrajz, matematika elméleti ismeretek mellett futásban, úszásban, lovaglásban is meg kellett mérettetni, csak a legügyesebbek kezdhettek meg a négyéves tanulást. Tibor évfolyama volt az utolsó a főiskola történetében. A front ugyanis már közeledett, a német—magyar egységek hazai területen harcoltak Zsukov tábornok és Malinovszkij marsall Vörös Hadseregével.

A leendő tiszteket szeptemberben a Tiszához rendelték, hogy működjenek közre a folyó mentén a Kárpát—Árpád erődvonal kiépítésében, lövészárkok, géppuskafészek kialakításában. Tibor századparancsnok-helyettesi rangban irányította a munkákat, osztotta ki a környék portáiról begyűjtött ást, lapátot a katonák között. A parancs szerint valamennyi csónakot, ladikot, vízi járművet át kellett hozni a túlsópartról, nehogy majd a szovjet csapatok felhasználhassák őket. Gyakran megesett, hogy a túloldaltól egységüket veszített, rendezetlenül menekülő, csellengő magyar katonák kiáltottak át, hogy evezzenek értük, megkönnyítve az átkelésüket. Az Árpád-vonal egyébként mit sem ért, a szovjet és román csapatok ugyanis délről megkerülve nyomultak előre Nyugat felé.

Miután Magyarország kiugrási kísérlete a II. világháborúból kudarcba fulladt, 1944. október 15-én német segítséggel a nyilasok vették át a hatalmat. Megkezdődött Szálasi Ferenc 170 napig tartó rémuralma, ami 200 ezer zsidó lakos deportálását, az ország teljes kifosztását hozta magával.

A kialakult rendkívüli helyzetben a tisztavetési szertartást előbbre hozták, hogy a német befolyás alatt álló hadvezetés minél előbb feltölthesse a harcokban megfogyatkozott tiszti állományt. Tibor 300 társával 1944. november 15-én vehette át a diplomát, és a gépkocsizó lövész gyorshadtest kötelékében hadnagyi rangot kapott. Frissen végzett évfolyamtársaival együtt Körmendre vezényelték további kiképzésre. Az oroszok ekkor már a Dunán is

átlépve félig bekerítették Budapestet. Közben javában folytak az egyezkedő háttértárgyalások a magyar és a szovjet hadvezetés között. A szovjet javaslat szerint a fegyverletétel azzal járt volna, hogy az egész magyar tiszti állományt hadifogolyként szibériai munkatáborokba internálják.

A hadi háttéregyezkedésekről mit sem sejtő, alig huszonéves újonc tisztek harci lázban égtek. A honszeretet, a Kun Béla fémjelezte kommunizmus réme tüzelte őket, hogy mielőbb, akár életük árán is fegyverrel védhessék a hazát. Szerveződött a Hunyadi páncélezred. A tisztek közötti beszélgetéseken, nem kis iróniával, azzal biztatgatták magukat, hogy a magyar páncélosok majd Moszkváig kergetik az oroszokat. Holott a Botond típusú, Rába-Krupp gyártmányú harckocsik működésképtelenül álltak, mert nem volt hozzájuk üzemanyag.

Szerencsére a Ludovika parancsnoka, Sáska Elemér vezérkari ezredes realisabban gondolkodott. Látva, hogy a háborút a németek elvesztették, valószínűleg nem akarta értelmetlen ágyútöltelékként odadobni a fiatal tiszti gárdát. Jó ürügy volt, hogy az oroszok által még meg nem szállt dunántúli területen nem volt kiképzőbázis. Ezért közbenjárására Tibort és hadnagy társait Drezdába vezényelték tiszti tanfolyamra, a német fegyverek — aknavetők, gyalogsági ágyúk és a távirányítással működő, magát felrobbantó Góliát — tanulmányozására. Ezen ismeretekre a „végső győzelemig” tartó további harcok sikeréhez volt szükség. Dreзда ekkor menekültekkel teli békés barokk város volt. Az emberek nem sejtették, hogy néhány hét múlva, 1945 februárjában angolszász bombázók a földre rombolják.

A magyar tiszti alakulatot egy hónap elteltével Drezdából a Berlin melletti, Krampnitz páncélgránátos kiképző táborába vezényelték, majd Bergenbelsen következett. Tibor itt szembesült a megdöbbentő ténnyel, hogy a településen nemcsak kiképző-, hanem a közelben koncentrációs tábor is működik. Egyszer, a foglalkozást követő délutáni séta alkalmával a távolban szöges-drótkerítéssel körülvett épületeket látott. Tiltó tábla jelezte, hogy nem szabad közelebb menni. Nem messze onnan pedig csíkos ruhában csontig lesóványodott emberek dolgoztak

egy tisztáson, fegyveres SS-katonák felügyeletével. Odaérve hozzájuk, az egyik katona, látva magyar egyenruháját, ráköszönt: jó napot kívánok. Kiderült, hogy ő egy bácskai fiú, akit sváb származása miatt az SS-be soroztak be. Elmondása szerint a szovjet csapatok előre-nyomulása miatt kiűritett auschwitzi és más táborokból több tízezer foglyot zsúfoltak össze, nagy az éhínség, embertelenek a körülmények. (A bergen-belseni lágerben tifuszbajárvány tört ki, áprilisban angolok szabadították fel. A foglyokat egyenként fertőtlenítették, a barakkokat felgyújtották, a több ezer hullát — közöttük sok magyar áldozatot — bulldózerrel tölték az elfogott SS-őrök által ásott tömegsírokba.)

A háború vége felé meglehetősen kaotikus állapotok uralkodtak a birodalomban. A hadsereg felmorzsolódott, a híres német szervezethez is csődöt mondott, kapkodás, tanácstalanság jellemezte a hátszág katonai irányítását, ahol a bürokrácia útvesztőjében sok kiskapu adódott. E helyzetet kihasználva a magyar tiszti egység saját magának kiadva a parancsot, Dániának vette az irányt, hogy minél távolabb kerüljön a csapat a frontvonalától. Senki közülük nem akart harcolni a fasiszta Németországért. Tiborék gyalog keltek útra, napi 30 kilométert masíroztak előre, Hamburgnak. A fegyelem lazult, a kofferokkal, hátizsákkal, itt-ott elzabrált biciklikkel fészületlen alakzatban menetelő kompánia inkább egy turistacsoport benyomását kelthette, nem pedig katonai egységet. Valahol még egy szekeret is lefoglaltak, erre tették fel nehezebb holmijukat, a kocsit felváltva maguk húzták. Ahol éppen rájuk esteledett, abban a faluban szállásolták el magukat, ügyelve rá, nehogy orosz hadifogolycsapat után térjenek nyugovóra, e helyeken ugyanis nyüzsögtek a tetvek.

A több napi menetelés alatt találkoztak a frontra induló egységekkel, a sors által ide vetett céltalanul kóborló magyar levéttel, lengyel hadifoglyokkal. Az Elbához érve a lakosok az angolokéhoz hasonló ruhájuk alapján hódító szövetséges erőnek nézték őket, és ijedtükben még az ablakzsálok is bezártak. Valamelyik állomáson német vasutasokkal megalkudtak, hogy egymástól összegyűjtött pár száz cigarettáért egy egész vonat-szerelvényt a rendelkezésükre bocsátanak. Így a dán Tondernig vasút-

tal tették meg a hátralévő távolságot. Itt — április volt — német tengerész egységekkel találkoztak, akik a hajóikat, tengeralattjáróikat a nyílt vízen felrobbantották, elsüllyesztették, nehogy az oroszok kezére kerüljön, és mint partra vetett halak, várták a veszteseket utolérő sorsuk beteljesülését.

A német parancsnokság egyszer csak észbe kapott, ráeszmélt, hogy, hoppá, a magyar tiszti egység meglóg a harcok elől. Mivel Tondern német fennhatóság alatt állt, telefonon visszavezényelték az alakulatot. De hogy pontosan hová és milyen feladattal, annak meghatározásához már nem volt sem idő, sem kellő akarát. Mindenesetre a meneteléshez edződött egység a rövid dániai kitérő után, immár a határhoz közel, a birodalomhoz tartozó Schleswig-Holstein tartomány országútjain poroszkált. Igyekezett időt nyerni a napról napra közeledő fegyverletételig.

A háború fonáságai közé tartozik, hogy amíg a németek végső esztelen harcukat vívtak Berlin megtartásáért, s Hitler a bunkerében a tokaji boros palack mellé már a ciánkapszulát készítette elő, addig a hányatott magyar egysége, távol a hazától, nem várt jó napok köszöntöttek.

A falvakban, ahol útjuk során megálltak, szinte nem volt egyetlen férfi sem. Többségük a különböző frontok katonasírjaiban pihent, mások a hadifogolytáborokban éheztek, volt aki még harcban állt a Führerért. A férfi közelségét régóta nélkülözni kényszerülő helybéli asszonyok, menyecskék szeme gyakran megakadt az ifjú magyar tiszteken. Tibor és leleményes társai megérezve a könnyű hódítás varázsát, egy-egy faluba érve nekiálltak táncstek szervezésének. Az arra alkalmas csürrt vagy más nagyobb helyiséget feldíszítették, meghirdették a mulatságot. Egyik hadnagy jól zongorázott, másik tangóharmonikán játszott, összeállt a duó. Sötétedéskor benépesült az alkalmi táncter, a sok nélkülözés, szenvedés után mindenki sóvárgott egy kis gyengédségre. Az elárvult hölgyeknek végre volt miért kicsinosítani magukat, hódítani akartak. Sikert is nekik. A hirtelen fellobbant érzelmek a gyorsan egymásra lelő párokat hamar kisodorták a közeli rekettysébe. A fiúk összebeszéltek, hogy a derekukat beadott lányok, asszonyok hajába virágot tűznek (május eleje volt), ezzel

láthatóvá téve, ki maradt még közülük örömök nélkül. Éjfél felé rendszerint már egyre több virággal díszített, csillogó szemű asszonyka kacarászott a zenés kavalkádban. Ki tudná megmondani, hogy Holstein tartományban hány 1946 első felében született csecsemő élete kezdődött ezeken a vígságos, háborús romantikájú éjszakákon...

A szabados időszak nem tartott sokáig. A május 9-i német kapituláció után az öldöklés befejeztével a még együtt maradt harci egységek elbizonytalanodva kóvályogtak szerte a tartományban — mint vándormadarak az enyhe télben. Tiborék is éhezve ugyan, de szabadon vonulhattak, határozott cél nélkül faluról falura. Mignem egy amerikai járőr közölte velük: ti hadifoglyok vagytok. A Münsterhez közeli Hammban berendezett, angol parancsnokság által fenntartott zárt táborba irányították a különféle kóbor egységeket, köztük a magyar tiszti alakulatot is. Itt már megköveteltek alapvető rendszabályokat, de a hadifogoly tisztek még az oldalfegyverüket is megtarthatták. A táborban osztrák SS-tisztek voltak a szomszédságban, sok orosz foglyot is itt őriztek. Őket nyártól már csoportonként szállítottak haza a Szovjetunióba, de hamarosan híre ment, hogy otthon nem a szabadság, hanem szibériai lágerrek várják őket. Hazaárulónak bélyegezték a több frontot végigharcolt katonákat, mert egy adott pillanatban a halál helyett a hadifogságot választották.

A táborba több száz magyar levettét is begyűjtöttek, a fiatal gyerekek elanyátlanodva, irányítás nélkül tébláboltak, nem tudtak magukkal mit kezdeni ebben a furcsa helyzetben. Ezért Tibor és néhány tiszttársa a lágeren belül megszervezték a Magyar Ifjúság Megmentése elnevezésű alakulatot. Általános ismeretekből oktatást tartottak, nyelvtanulást szerveztek számukra, igyekeztek a családi hátteret pótolni és bizonyos útmutatást adni a náluk alig fiatalabb honfitársaknak a mindennapok átvészeléséhez.

Az volt a nagy kérdés, ha szabadon engedik őket, érdemes-e hazamenni, vagy más országban folytassák a háború utáni életüket. Tibor egyik barátja például, nem bízva az otthoni fejleményekben, Argentínában látta meg a jövőt, és később saját szállodát nyitva, vagyonos emberré vált. A többséget azonban a honvágy gyötörte.

Volt például olyan türelmetlen levente, aki szökni próbált, hogy mielőbb hazaérjen, őt az örök lelőtték.

Végül, többhónapos hadifogság után a transzportot hazaengedték. A vonat 1946. március 8-án először Ágfalvánál állt meg. Megilletődve csókolták meg az anyaföldet. Korai volt azonban az érzékenyülés, mert ünneplés helyett fagyos fogadtatásban volt részük, mintha nem is magyar katonák érkeztek volna meg, hanem bűnözők szabadulnának rá az országra. A légkör előrevetítette, milyen világ köszönt be a következő években.

Mint sok tiszt bajtársa, Tibor is hamar ráeszmélt, kár volt hazajönni, a demokrácia álarca lehullott, a kommunista uralomból pedig nem kért. Rákerült a B-listára is; a népi demokrácia ellenségeit jelölték meg ily módon, akiket aztán nem hivatalos formában lépten-nyomon üldöztek, hivatalnoki állásukból elkergették, bántalmazták. (80 ezren szerepeltek a B-listán.) Mielőtt Tibort letartóztatták volna, három alkalommal is próbált disszidálni, sikertelenül. A sors másként rendelkezett. Szerencsére nem kellett különösebb retorziótól tartania, mert 1949-ig csupán szabálysértésnek minősült a tiltott határátlépés, csak ezután számított bűncselekménynek.

A fiatalember megpróbált itthon boldogulni. Beiratkozott a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemre, eszténként pedig nagymamája kispesti Kozma nevű kis vendéglőjében kisegítő csaposként kereste meg a tanulmányaira valót. Itt, a poharazgatók között találkozott azzal a két fiatalemberrel, akikkel korábban egy disszidálási kísérlet után a szombathelyi fogdában barátkozott össze. Kiderült, hogy a fiúk a kommunista hatalomátvétel és a szovjet megszállás ellen Ausztriában, volt katonatisztek által szervezkedő Magyar Harcosok Bajtársi Községe titkos futárai. Mivel kiismerték magukat a határon, vállalták, hogy kisebb csoportban segítenek nyugatra átszöktetni olyan, elsősorban volt tiszteket, akik el akarják hagyni az országot. Együttal beszervezték kémkedésre Tibort.

Megbízata szerint a városban közlekedő szovjet katonai autók rendszámát kellett feljegyeznie, továbbítani az összekötőknek, akik aztán a kinti, szervezkedő ellenállóknak ad-

hattak ezzel támpontot, milyen alakulatok állomásoznak Budapesten. Néhányszor sikerült is ezen adatok begyűjtése, de később a népbíróági tárgyaláson ez szerencsére nem derült ki. Tibor hozzá is látott megszervezni a disszidálni készülő csoportot, amelynek maga is tagja lett volna. Azonban óvatlanul egy olyan embert is beavatott a tervbe, aki azután feldobta. A rendőrség a két összekötőt is kézre kerítette.

A népbíróság által hűtlenségért kiszabott életfogytiglan igazán méltányosnak volt mondható, hiszen azokban az években már javában folytak a koncepciós perek a volt magyar tisztikar tagjaival szemben. Számtalan, a honvág által hazavezérelt tiszt hűtlenség miatt került börtönbe, vagy az akasztófára.

A Gyűjtőben az örök rabságra ítélt Tibor összetalálkozott Berkesi Andrással, akit alig három évvel korábban az ÁVH katonai elhárítási osztályának vallató tisztjeként volt szerencséje megismerni. Most saját elvtársai jóvoltából került hűvösre. Igaz, annak idején az őrnagy saját kezűleg, tetteleg nem vett részt a kínzásokban. A tényleges szadista munkát lelkes pribékjeire bízta. Módszere abból állt, hogy időnként benyitott a vallató-szobába, és megkérdezte az összevert Tibortól, hajlandó-e végre vallomást tenni. Ha nem, elhagyta a szobát, folytatódhattak az ütlegek. Volt eset, hogy Tibor visszakérdezett: mit csináljak, hogy elhiggye, nem tudok semmit? Talán álljak fejen? Berkesi és az ártatlan tréfára mindig kapható legényei szaván fogták. Fejen kellett állnia a véres fal előtt, amin aztán az őrnagy is kitűnően szórakozott. A rab Berkesi a börtönben állandó rettegésben élt, mert attól tartott, hogy egykori áldozatai végeznek vele. Óvatosságból külön cellában morzsolhatta rács mögötti hétköznapijait, és különféle kiváltságokat élvezhetett. Később rehabilitálták és a hatvanas évektől sikeres íróként folytatta pályáját.

Tibor is kiváltságban részesült, két évet a csolnoki szénbányában húzott le. Itt a nehéz munka ellenére jobbak voltak a körülmények, mint a zsúfolt, nyirkos, sötét gyűjtőbéli cellában, ahol sokszor hárman aludtak egy dohos szalmazsákon. 1956 elején áthelyezték Vácra, ahol többek között Hóman Bálint hajdani kultuszminiszter és Rácz Jenő rabtársa volt. Mivel a bányában tbc-s

lett, Vácott napi fél liter tejet kapott, hogy elősegítsék a gyógyulását. A Sztálin halála utáni években ugyanis egy hajszálnyival enyhült a szigor. Addig a „ne csak őrizd, hanem gyűöld is!” jelszó szolgált követendő irányelvnek.

A hosszú börtönének megpróbáltatásainak túléléséhez a szabadulás reményének életben tartása, a jó lelkiismeret és baráti közösség, a jó humor a feltétel. Mivel politikai elítéltek között telt az idő, a hasonló gondolkodás megkönnyítette egymás elviselését, ami egy szűk helyen összezárva állandó súrlódással, a türelmet próbára tevő alkalmazkodással jár.

1956 októberének mámore a börtön levegőjét is felfrissítette, a szabadság lehelete elérte az elítélteket. 26-án este valamelyik zárka mélyén egy bátor rab a hangját kieresztve elénekelte a Himnusz-t. A magasztos pillanat mindenkit magával ragadott, hamarosan valamennyi cellában felhangzott az „Isten, áldd meg a magyart...” A sokat szenvedett, megalázott, megtiport emberek sírva, zokogva, egymás vállára borulva újra és újra elzengtek a nemzet indulóját és a Szózatot. A smasszerek tehetetlenül túrték a súlyos fegyelemsértést. Megtorlás helyett legfeljebb vad káromkodást, szitkozódást váltott ki belőlük az emelkedett hangulat. Megkérgeedett lelkükben valami zavarba ejtő melegség támadt, amivel hirtelenjében nem tudták, mit is kezdjenek — a hazaszeret érzése ellen nem volt megfelelő a kiképzés.

Másnap a politikai foglyok a forradalom nevében közösen követelték szabadon bocsátásukat, kint az épület előtt fenyegető tömeg gyűlt össze a kapuk megnyitásáért. A parancsnokság meghátrált, nyikorogva kitárult a vaskapu. A csikos rabruhás politikai elítélteket az utcán lelkes sokaság fogadta. Megéljeneztek a hamuszürke arccal a napfényben megilletődve hunyorgó rabruhás, immár szabad foglyokat. Civil ruhát osztottak közöttük. Hét év után Tibor is polgári öltözkébe bújhatott. Egy, a méreténél két számmal nagyobb fekete zakót és egy viseltes zöld kabátot ölthetett magára. Boldogan szorongatta a feléje nyújtott ismeretlen kezeket, mint mikor egy bajnokot vesz körül a rajongók gyűrűje. Közben már a hazatérés várható örömét dédelgette magában. Elhatározta: amint megöleli szüleit, testvéreit, azonnal csatlakozik a

forradalmárokhoz, hogy kivegye részét a magyar szabadság kivívásából.

Három, szintén civilbe átöltözött cellatársával eldöntötte, hogy nem a Vác—Budapest vonatra ülnek fel, mert iratok nélkül könnyen elkaphatnák őket a rendőrök mint szökött fegyenceket. Ezért inkább a kevésbé kockázatos kerülőutat választják, komppal a Szentendrei-szigetre hajóznak, és onnan a tahi hídon át, Leányfalu felől közelítik meg a fővárost, így kevésbé kelthetnek feltűnést. Így is cselekedtek. A komp átvitte őket a szigetre, ahol gyalog vágta neki a három-négy kilométeres útnak. Vígán poroszkáltak a friss októberi szélben, amikor mögöttük egy teherautó bukkant fel. Leintették, vegye fel őket, hogy gyorsabban érhesse haza. Az autóban rendőrök ültek.

A Budapesti Rendőr-főkapitányság Deák téri központjának fogdájába csupán információfoslányok jutottak el Tiborhoz, miként alakul a forradalom odakint. Időnként fegyverek ropogása is behallatszott, de senki nem közölt részleteket. Mindenesetre a vácihoz képest emberséges volt az őrség, hiszen a rendőrök sem tudták, mit hoz a holnap, kiket kell majd szolgálni. November 3-án reggel egyszer csak kinyílt a zárkaajtó, és mehetett, amerre láttott.

Azonnal a Politikai Foglyok Országos Szövetségének a II. kerületi tanácsnál berendezett, Böszörményi utcai irodájába vilamosozott, ahol jó ismerőse, Lajos Árpád volt az elnök. Fegyvert kért, hogy végre részt vehessen a felkelők harcában a független Magyarországért. Az elnök azonban lehűtötte. Ismertetése szerint a szovjet tankok hajnalban már a fővárosban lesznek, értelmetlen az ellenállás, a felesleges a vérontás. Nem adott géppisztolyt Tibor kezébe.

1957 elején tombolt az ÁVH-sok bosszúja. Tibort is berendelte az ügyészség. Be akarták bizonyítani, hogy részt vett a harcokban. A rendőrség által kiállított igazolás azonban megmentette, száz százalékos alibije volt a kérdéses napokra. Ennek köszönhetően kegyelemben részesült, és feltételeken szabadlábra helyező végzést kapott.

A priuszos Tibor itthon maradt, nem követte Nyugatra

menekült 200 ezer honfitársát. Abban bízott, hogy 1956 után a kommunisták, okulva a totális diktatúra és a szovjet elnyomás elleni népfelkelésből, talán jobb világot teremtenek. Segédpincérként kezdte civil pályafutását, majd a Vendéglátóipari Főiskola elvégzése után szállodai középvezetőnek küzdötte fel magát a legvidámabb barakkban.

A magánélete is embert próbáló feladat elé állította. Beleszeretett egy nála 18 évvel fiatalabb tüneménybe, akivel 1962-ben — ekkor 39 éves volt — össze is házasodtak. Született egy lányuk. A nagy korkülönbség ellenére remek volt a házasság, úgy tűnt, hogy Tibor öregkorát olyan meleg családi légkörben töltheti majd, ahol a mindennapok kényelméről egy temperamentumos, mindig vidám asszonyka gondoskodik, ő pedig emlékein elmerengve nyugodtan ülhet a karosszékekben. Ám fordult a helyzet. Felesége megbetegedett, tolószékbe kényszerült, és beszélőképességét is elveszítette. Így Tibor, közelítve a 90 felé, szerető kötelességként évek óta naponta ellátja nejét, ha kell, emelgeti a nehéz testet, ügyel rá, hogy mindent megadhasson neki, amire szüksége lehet.

És hálás a sorsnak. Megkapta a lehetőséget, hogy a hajlott korhoz érve is nélkülözhetetlen legyen. Mert az élet csak úgy lehet tartalmas — foglalja össze gazdag élettapasztalatának lényegét —, ha valakinek fontosak vagyunk.

Lenin alighanem forogna üvegkoporsójában, ha tudná: 1956-ban a magyarok milyen csúnyán visszaéltek elhíresült kinyilatkoztatásával, ami szerint „az összes művészet között számunkra legfontosabb a film”. Ugyanis éppen a mozikba éveken át ömlesztett ezernyi szovjet partizánfilm (Oleg Kosevoj) romantikája izgató fel sok, a film bűvöletében élő kültelki fiataalt, hogy a megszálló ruszki tankokra lőjön, és hazájáért önfeláldozó hőssé váljon. Ilyen mozirajongó proligyerek volt a szőke hajú Rajna Tibor, a Tűzoltó utcai felkelők csoportjának alig 16 éves egyik vakmerő vezetője is. Ő a híres Angyal István-féle per egyetlen ma élő elítélte, akinek nyakába a megtorlás idején, fiatakoruként 12 évi börtönt szózott a bíró.

Tibor éppen október 23-án tette le a fodrász szakvizsgát, mit sem tudva a Bem-szobornál összegyűlt tüntető tömegről. Am másnap nem a borbélyolló csattogtatásával kezdte a felnőtt életet, hanem az események hullámain rohanva már vadul lőtte az orosz harcokcsikat. Mert amikor reggel a pesterzsébeti családi otthonban ébredve a rádióban meghallotta a közleményt: fasiszta, reakciós elemek fegyveres támadást intéztek középületeink ellen, további intézkedésig tilos csoportosulni, a rendbontókkal szemben a karhatalom szigorúan fellép — azonnal tudta: ott a helye! Meg kell nézni, mi is zajlik a városban.

Szülei egyszerű, szerény körülmények között élő, sokgyerekes csepeli gyári munkások, nem is nagyon marasztalták. Ők sem szívték az álságos szocialista rendszert, amely különféle ingyen túlórákat kifacsaró termelési versenyekkel gyötörte őket. Tudták, hogy a hét fiuk között Tibor gyakorlatilag úgyis fékezhetetlen. A gyerek judózott, vívott, focizott, hogy a benne tomboló energiákat levezesse. És mint afféle kamasz, lázadt minden ellen, amit a hatalom erőltetett az emberekre. Az ötvenes évek melós világának komcsiellenes légköre beleivódott a tudatába. Egy alkalommal

például az iskolában az volt a feladat, hogy a gyerekek írják le és tegyék név nélküli borítékba, mit ajándékoznának a hőn szeretett Rákosi elvtársnak születésnapjára. Tibi céduláján az állt: kötelet. Persze kiderült, ki a merénylő. Apját a „gonosz” tréfa miatt egy hétig agymosásra benn tartották a rendőrségen.

Gondolkodása alakulására lenyomatot hagyott a nagy tudású Sarudi tanár úr, Pixi, aki a háború előtt tekintélyes országos tanfelügyelő volt. Az értelmiséget görbe szemmel néző új rendszer ide, az erzsébeti általános iskola süllyesztőjébe száműzte. Nyári osztálykirándulásokon táboroz, szalonnasütés közben a magyar östörténetről tartott, színesen előadott ismertetőivel ő ébresztette fel a gyerekekben a hazaszeretet érzését. Ugyancsak meghatározó élmény volt egy Zsuzsi nevű finom kis teremtes iránt az erzsébeti strandon fellobbanó diákszerelem. Két csókolózás között derült ki, hogy a kislány sokat szomorkodik papája miatt, aki a Szabad Európa Rádió hallgatásáért börtönben sínylődik. Az érzelmek tüzeitől még inkább vérlázítónak tűnő igazságtalanság csak elmélyítette a fiúban az ellenérzést a proletárdiktatúrával szemben.

Erzsébetről megnyújtott léptekkel a Boráros tér felé közeledve már messziről hallatszott az ágyúdörej, puskaropogás. Odaérve a harcok nyomainak látványa fogadta. Kilőtt szovjet harcokcsik, magyar és orosz halottak az úttesten, betört kirakatok. Mindenütt izgatott emberek. Ilyen jelszavakat kiabáltak: Ne hallgassunk Gerőre, úgy jutunk csak előre! Függetlenség, szabadság, nem vagyunk mi fasiszták!

Sokan akartak fegyvert szerezni. E célból Tibi is csatlakozott egy, a Kilián laktanyához tartó, hasonló korú srácokból álló csoporthoz. A Tűzoltó utcai hátsó kapun dörömbölve puskát követeltek. A kiskatona örök némi habozás után ki is adtak bentről néhány hosszú, dióverőnek csúfolt tolózáras, még az első világháború gyilkolászásában használt szuronyos puskát, a hozzá való 5—6 tölténnyel.

Tibornak is jutott egy ilyen fegyver, amit nagy büszkén vetett a vállára. Egész nap ezzel parádézva, tetterőtől hajtva jött-ment. A környező utcákon a vihar előtti fenyegető csend, a zavarodottság, lelkesültség és a felajzott indulatok hangulata keveredett. Az első

összecsapások nyomai, a kilótt, füstölgő harckocsik, a Petőfi híd közelében egy nyilvános WC lejárójába félig bedőlt, csapdába került orosz tank látványa nemcsak a környékelieket, hanem messzebről jött sok kíváncsiskodót is ide vonzott. Az orosz harckocsi-roncsokat az emberek óvatos távolságból méregették, alig akartak hinni a szemüknek — ma úgy mondanánk: katasztrófaturisták.

Sötétedés után Tibor felbátorodott, és a félhomályban elsőként kúszott oda a Ferenc körúton álló kilótt nyitott, csapatszallító, kételtű harckocsihoz, amit addig senki sem mert megközelíteni, attól tartva, hogy még ruszlik lapulnak benne. Az egyik ülésen félig kidőlvén halott orosz katona feküdt. Őlében dobtáras géppisztoly, amilyennel a ruszlik néhány éve Moszkvától Berlinig kergettek a németeket. Tibi elemelte a fegyvert. A bátorságpróba után peckes léptekkel visszatért megilletődött társaihoz. A dióverőt valamelyik ámuldozó fegyvertelen srácnak adta. Tibinek az új, modern szerzemény kezelése nem okozott gondot. Az iskola mellett működő MÖHOSZ (Magyar Önkéntes Honvédelmi Szövetség) lövész szakosztályában akkoriban nagyon sok fiatal ismerkedett meg a fegyverekkel. Kellott a militáns szellem mesterseges fenntartása a béketábort fenyegető harmadik világháborúra készülődés gyében.

Híre kelt, hogy újabb orosz támadás várható a zendülés letörésére. Tibi a dobtáras géppisztoly által megerősödött önbizalommal, akárcsak a többi fegyveres fiatal, mindenre elszántan keresett megfelelő pontot, ahonnan fel lehet venni a harcot a ruszlikkal. A felkelők a körút házaiba kéredzkedtek be. Tibor és hat-nyolc másik fiú a Ferenc körút és az Üllői út kereszteződésében, a Kilián lakatanyával szemben álló sarokház padlását nézték ki maguknak. A házmester beengedte őket. A tetőcserepeket kibontva lőállást alakítottak, a magasból jól belátható volt a körút. (Az oroszok által a következő napokban rommá lőtt ötemeletes sarokházat a Kádárrendszer kezdetén gyorsan lebontották, hogy eltüntessék a kínos mementót. Ma kis park zöldell a helyén.) Nem kellett sokáig várni. Dübörgő láncaltapon a Duna irányából három szovjet tank, mögöttük több csapatszallító páncélozott katonai jármű tűnt fel.

Az ablakokból mindenhol tűz zúdult rájuk, Molotov-koktélok, kézigránatok repültek. Az oroszok a lövegtornyot forgatva az ágyúkból menet közben lőttek minden irányba. Tibor emlékezete szerint tüzeltek a ruszlikra a Kilián lakatanyája emeleti ablakaiból is. Örült hangzavar, félelmetes robbanások, füst, égésszag, recsegés-ropogás. Akárcsak a 12 évvel azelőtti budapesti ostrom idején.

Tibor is egymás után adta le a sorozatokat a sötétbe borult Körúton közeledő tankok felé. Időbe telt, mire rájött, hogy a géppisztoly erősen balra húz, rúg, pontosan nem is tudott célozni vele. A torkolattüzek azonban elárulták hol rejtőznek a felkelők, a cserepek pedig nem nyújtottak kellő védelmet a géppuska és az ágyú golyók ellen. Ajánlatos volt másik, biztonságosabb harcállást keresni. Ezért a fiúk egy idő után átrohantak a szemközti sarokházba, ahol a Valéria nevű söröző volt, itt felette, az emeleti lakások ablakaiból lőtték a megszállókat. Egy magas növésű fiú a Tibor melletti ablakban állva túlságosan kihajolva vette célba az orosz harckocsikat. Az óvatlan mozdulat lett a veszte. Mellkasán találta el egy golyó. Hátratántorodott, egész a szoba faláig hátrált, ahol hang nélkül, holtan rogyott a padlóra. Kisebb-nagyobb megszakításokkal egész nap tartott a harc. A házban lévő 10—15 felkelő néhány óra elteltével szeretett volna a szemben lévő Corvin közti csoporthoz csatlakozni. De az oroszok tűz alatt tartották a körutat. Ha mozgást észleltek, a tankok géppuskái odapörköltek egy sorozatot. A másik irányból, a Baross utca felől a karhások — a felkelők így hívták a karhatalmistákat — géppisztolyai fenyegették őket. Két vakmerő gyerek mégis átszaladt. A mozi vetítőjében talált, fémdobozokba zárt filmtekercsekből több méteres darabokat vágtak, újság-papírba csomagolták, meggyújtották. A füstbombákat kidobták a körútra. A gomolygó füst takarásában Tibor és a többi fiú is épségben átfutott.

A moziban nagy volt az élet. Néhány felnőtt, egyesek katonaruhában és 40—50 fiatal. Közöttük tucatnyi 10 év körüli kisserác heverészett a páholyokban, üldögélt a nézőtér padosrainak székein többnyire intézetből szökött gyerekek. Felszabadultan viháncoltak, nézegették a megszerzett fegyvereket, a környék házaiból

összegyűjtött befőttés- és borosüvegekből szorgosan készítették a Molotov-koktélok. Szemlátomást élvezték a rendkívüli helyzetet. A halál közelsége nem zavarhatta meg a mámoros légkört. Időnként a szomszédos házakból lelkes nénik jelentek meg, akik kosaraikból zsíros kenyeret, pogácsát, láboshól teát, meleg levest osztogattak. Mintha csak egy nagy szeretetteljes vasárnapi családi ünnepség zajlana. Miközben odakint ropogtak a fegyverek, vér folyt az utcakövön. A harcolók vissza-visszatértek ide megpihenni, beszámolni hőstetteikről.

Másnap, október 26-án Tibor, bár csúnyán megfázott, mit sem törődve a lázzal, ismét a környék immár kihalt utcáit járta.

Ekkora már golyószóróra cserélte a géppisztolyát. Az emberek nemigen merészkedtek ki otthonaikból. Egyszer csak nagy zúgással alacsonyan szálló orosz repülőgép jelent meg az égen. Tibor kapta a fegyverét, és az ég felé fordítva nagy hetykén, csípőből kilőtt rá egy sorozatot. Éppen akkor ért mellé az Üllői úton egy ballonkabátban magányosan közeledő magas, jóarcú fiatal férfi, kezében ételhordó. Ahogy a sorozat eldördült, az idegen odalépett Tiborhoz. Az ételhordót a földre zökkenettette, majd lekevert a fiúnak egy atyai pofont. „Megörültél? Úgysem találhatod el, viszont a ruszlik rommá bombázhadják az egész környéket! Gondolkozz, hülyegyerek!” — szólt az intelle.

Ezen taslival kezdődött egy forrófejű, éretlen suhanc és a józan felnőtt, Angyal István között az életre szóló, egyfajta kamaszfelnőtt barátság.

Pedig akkor Angyal István is csupán 28 éves volt. De megélt már egy s mást, mielőtt forradalmárként mint a Tüzoltó utcai felkelők parancsnoka harcba szállt a szabadságért. A Békés megyei Magyarbánságon kisiparos családban cseperedett fel, amíg 1944-ben a Szálasi-hatalom alatt mamájával és lánytestvérével, ezernyi sorstársával együtt származása miatt deportálták. Az auschwitz-i táborban nővérét szökési kísérletért kisöccse szeme látára, a tábor főterén felakasztották a németek. Édesanyja is belehalt a láger megpróbáltatásaiba. Így a fiú egyedül tért haza. Auschwitzet túlélte, de a forradalom megtorlásaként Kádár bírósága 1958-ban őt is felakasztatta. Hiába fogott össze megmen-

tésére a hazai értelmiség. (Sokak mellett az Angyal feleségét korábban elszerető Abody Béla író is minden követ megmozgatott az enyhébb ítéletért.)

Angyal Pesten a háború után a bölcsészkarra iratkozott be, de 1949-ben egy Lukács György-vitát követően kirúgták az egyetemről. Mert a vita során a demokráciameletről tartott értekezésében a másodéves tanítvány is a kommunista filozófus-professzor mellett érvelt. Márpedig ezen gondolatok akkor jobboldali elhajlásnak minősültek. Az egyetemről való kizárás után melósként kereste a kenyerét, de esténként ő is értelmiségi barátai között szövögette világmegváltó terveit. Részt vett a Petőfi Kör rendezvényein is.

Karizmatikus egyéniség volt, akiért rajongtak a Tüzoltó utcai felkelők. Még arra is képes volt rávenni a nehezen zabolázható fiúkat, hogy november 7. közeledtével az utcai harcok szüneteiben a magyar mellé a meggyűlölt ünnepi vörös lobogót is kitűzzék a környező utcák házaira. Angyal Pista ugyanis nagy naivul arra számított, hogy e gesztustól a szemben álló ruszlik elbizonytalanodnak, abbahagyják a támadást. Leülnek tárgyalni, hiszen szembeülhetnek vele, hogy egyazon béketábor fiai ontyják egymás vérért. Persze a szovjetek nem hatódtak meg, csak még vadabbul támadtak.

A lekent nyaklevest követően vette észre Angyal, hogy milyen rossz bőrben van a gyerek. Gyötörte a láz, szédült, lényegében napok óta nem aludt, alig evett valamit. A kimerültség, az átélt izgalmak idegi feszültsége is kikezdték a szervezetét. Ezért aztán az ételhordós ember valósággal a védőszárnya alá vette a gyereket. Egy közeli ház földszinti ajtaján bekopogva a kikukkantó közepkorú asszonyt megkérte, engedje be lefeküdni, megpihenni a fegyveres fiút. Majd ment a dolgára. Ő maga az Üllői úton lakott. Az ételhordóban a Práter utcai iskola konyháján készült feketekávé vitte, osztogatta a környéken harcoló felkelőknek.

Tibor a fegyverét az ágyban is kezében szorongatva (ahogy azt a partizánfilmekben látta) álomba zuhant. Ébredés után a kedves asszony forró levessel kínálta. Az időközben hazatért férj is barátságos volt vele. Erőre kapva Tibi elkészönt, és az Angyaltól kapott

cím után indulva a Garázsipari Vállalat Tűzoltó utca 36. alatti épületének vette az irányt, ahová a harcosok egy csoportja fészkelte be magát. Csatlakozott hozzájuk.

Töbttucatnyi, véletlenszerűen ide vetődött hasonló korú külteki siheder, gyári segédmunkás, ipari tanuló, a Kilián laktanyából hozzájuk csapódott munkaszolgálatos kiskatona. Laza szerveződés, semmi hivatalos formáság. A létszám is gyakran változott, volt, aki megelégtelte a harcot, hazatért, majd később ismét felbukkant. Olykor újabb fiúk is érkeztek. Volt közöttük két katonatiszt is. A közeli női munkásszállóból néhány vidéki lány is közéjük keveredett, amitől meghittebb, otthonos légkör alakult ki. A lányok segítettek a garázsban parkoló egyik teherautóval a Péterfy utcai kórházból rendszeresen ide hozott étel tárolásában, a könnyebben sebesültek istápolásában. És persze ment a fűzőcske. A zaklatott napokban, a lelkesültség légkörében az alkalmi kapcsolatok, könnyű szerelmek is gyorsabban lobbantak lángra. Megesett, hogy egy pillantás is elég volt, és máris valamelyik pincésárokban röpitették a mennybe egymást a párocskák. Gyakorlatilag mindenki halálosan szerelemes lett a szabadságba — legalábbis Tibi akkor a hazaszeretetet így értelmezte.

Ugyanakkor e zaklatott napokban gyakran azt sem lehetett tudni, ki az ellenség, és ki melyik oldalon áll, egyáltalán hol is vannak az oldalak. Egyedül a bizonytalanság és a lelkesültség volt biztos. Például ávéhás kiskatonákkal is kiegészültek a Tűzoltó utcaiak. Pécsről vezényelték őket a fővárosba, hogy az ellenforradalmi, fasiszta banditák ellen vessék be az egységet. Ám útközben tisztjeik, az ÁVH nagyobb dicsőségére, szép lassan elpárologtak, magukra hagyva a legénységet. Valahol Csepel előtt a teherautót orosz egység állította meg, a katonák fegyvereit elvették. A megszeppent 30—40 ávéhás kiskatona gyalog ment tovább. Így keveredtek a fővárosba, ahol éjjel a Mester utcában osonva ütköztek a felkelők Tibor vezette fegyveres őrzéséhez. Bekísérték őket a Tűzoltó utcai központba, ahol Angyal kihallgatta a félelemtől reszkető fiúkat, akik — mint kiderült — a sorozásnál csupán véletlenszerűen kerültek az általuk is gyűlölt ÁVH-hoz.

Kaptak teát, a pincében levackolódhattak, senki sem akarta

bántani őket. A környező házak lakóitól kabátokat, pulóvereket, ingeket kunyeráltak számukra. Néhányan közülük átöltözve hazaindultak, mások fegyvert kértek, és beálltak a felkelők közé. Bátran harcoltak. Például november 4-én, hajnalban az Üllői úton megjelenő ruszki tankokra az Örökimádás templom melletti házból ezek az ávós-szabadságharcosok lőtték ki az első sorozatokat. (A Tűzoltó utcaiak perében közülük vádlottként, vagy akár tanúként egy sem szerepelt, azóta sem derült ki, hová tüntették el ezeket az ávót megszégyenítő hős fiatalembereket. Vajon egyáltalán él-e valaki is közülük?) Tibi hamar feltalálta magát az új közösségben. Angyal Pistával jól kiegészítették egymást. A parancsnok volt az ész, a nagy stratégia, aki erőszak helyett a tárgyalásra, megegyezésre törekedett a kormányval és a ruszikkal. A harcok során fegyvert nem is fogott a kezébe. Inkább röpiratokat szerkesztett, tartotta a kapcsolatot más felkelő csoportokkal, élelmet szerzett, vigyázott a környék lakosainak épségére, megakadályozta a fosztogatásokat.

Ez utóbbi feladatok a hétköznapiakban a szintén hiperaktív, de gyakorlatiasabb, nyersebb Tiborra hárultak. Társai a hajszíne miatt Szöszi néven hallgattak szavára. Szöszi felnézett értelmiségi új barátjára, miközben ő maga igazi öntudatos proletár gyerekként szerzett tekintélyt a harcostársai között. Elfogadták afféle vezetőnek, aki elsősorban a környéken portyázó őrszolgálatért felelt. Angyalnak is imponált a gyakran a pimaszságig vakmerő kamasz talpraesettsége. A parlamenti tárgyalásokra is magával vitte, egyfajta biztonságérzetet adott neki a fiú, akiben megvolt az a fajta külteki vagányság, ami belőle éppen hogy hiányzott. Később — amint a bírósági vádbeszédek szünetében egymással váltott néhány szóból kiderült — büntudat is gyötörte Szöszi miatt. Mert értesülve, hogy mindent elsőpró óriási szovjet támadás készül, november 3-án hazaparancsolta a 18 éven aluli, a zöldebbnél is zöldebb fülű szabadságharcos kölyköket, kár lenne értük, ha odavesznének. Tibivel szemben viszont nem volt elég erélyes. A fiú tovább harcolt, ami aztán a vádiratban csak gyarapította bűnlajstromát.

A küszöbön lévő nagy szovjet offenzíváról Angyal parancsnok

valószínűleg éppen Szöszi jóvoltából értesült. A fiú — emlékezete szerint november 1-én — a járőrözésből két társával visszatérve, a garázs közelében egy gyanús, szakadt, őgyelgő fickót csipett nyakon, aki a neki szegezett kérdésekre csak hebegett, habogott. Alig tudott néhány magyar szót. Bekísérték, megmotozták. Pufajkája bélése furcsán zizegett. Felbontva a varrást, előkerült az irat, ami szerint Vaszil Petrovics Pavlov, a szovjet hadsereg tisztje akadt horogra. Szöszi lekevert neki néhány fülest, amire folyékonyan kezdett magyarul beszélni (Kárpátalján született), és a parancsnokot követelte.

A zilált alakot Angyal elé vezették, aki előtt végre megnyílt. Állítása szerint a szovjet parancsnokság bízta meg a küldetéssel, hogy derítse ki, lényegében kifélék is a velük szemben harcoló felkelők. Angyal hitte is, nem is a beszámolót. Mindenesetre nem fogolyként kezelte, hanem a fiúk közé kalauzolta, hogy maga győződhessen meg róla: nem galád fasiszták, ellenforradalmárok, hanem hazájukat szerető egyszerű fiatal srácok fogtak fegyvert a szabadság kiharcolására. Összebarátkoztak. De Tibi továbbra is gyanúsak találta a ruszki pálfordulását. (Feltehetően azon Stockholm-szindrómaként jegyzett sajátos pszichés állapotba került a félig magyar orosz, amikor a fogoly átmenetileg azonosul a fogvatartóival.)

Vaszil készségesen magnóba mondta orosz nyelven az Angyal által megfogalmazott helyzetértékelést, ami szerint a magyar nép a szabadságáért küzd, nincsenek fasiszták, a megszálló szovjet katonákat becsapták a tisztjeik. A magnószalagot három Eötvös kollégiumi egyetemistára bízta, hogy vigyék be a Parlamentbe. Ezekben a napokban ugyanis ott működött Magyar Rádió, amely világgá kürtölhette volna az orosz tiszt nyilatkozatát. Mái is rejtély, miért nem ért célba a felvétel, a szalagnak a zavaros helyzetben egyszerűen nyoma veszett.

Vaszil tolmácsként is segítette Angyal és az Orczy kertben állomásozó, a Tüzoltó utcai csoporttal szemben álló, tankokkal körbevett szovjet parancsnokság közötti, egyébként eleve hamvába holt telefonos tárgyalási kísérleteket. Figyelmeztette Angyalt, ne higgyen a szovjet haderő kivonulásáról szóló híreknek, november

4-én nagy támadás várható. Ahogy fordult a kocka, és a felkelést a ruszkiak vérbe fojtották, Vaszil eltűnt. Majd napok múlva ismét felbukkant, immár egy orosz harckocsiban. A páncélkocsi lassan gördülve a környék utcáit járta, Vaszil ismerős arcokra vadászott, akik harcoltak, vagy civil lakosként segítették a felkelőket. Akit felismert, arra rámutatott és elhurcolták.

Tibor emlékezete szerint a harcok szünetében is volt telefonkapcsolat a ruszkiakkal. Például a nemzetőrökkel megegyeztek, hogy az Üllői utat eltorlaszoló kilőtt tankok, harckocsik roncsait a magyarok elszállítják. A rengeteg halott orosz katona azonban továbbra is ott hevert a Nagyváradi tér és a Ferenc körút közötti szakaszon. A felkelők, főként egészségügyi szolgálatot vállaló nők, egymástól néhány száz méterre négy különböző halomba gyűjtötték össze a tetemeket, és mésszel szórták le őket a fertőzésveszély elkerülésére.

Jöhettek a ruszkiak, hogy elszállítsák halottaikat. Azonban az Orczy kerti álláshelyről kidübbörgő tankok helyett egyszerűen át-gázoltak saját társaik holttestén, véres, alaktalan péppé préselve az elesetteket. A szörnyű látványt felidézve Tibort ma is a rosszullet kerülgeti. A barbár cselekedetre talán azért vetemedhettek az oroszok, hogy ne kelljen szembesülniük a nagy emberveszteséggel, ami aláasta volna a legénység amúgy is gyengécske harci szellemét..

A napokon át meg-megújuló orosz támadások visszaveréséhez kevés volt a fegyver. Ezért a garázsban lefoglalt Csepel teherautóval Tiborék a főtí katonai fegyverraktárból vételeztek vagy 150 géppisztolyt, majd november 2-án Csillebércre autóztak, ahol a Központi Fizikai Kutató Intézetet őrző ÁVH-s egység raktárából szedtek össze sok dobtáras géppisztolyt és lőszert. Az ávós parancsnok — az október 28-án a Nagy Imre által a rádióban a forradalom győzelmét kihirdető nyilatkozatra tekintettel — nem ellenkezett.

A raktár kulcsait azonban nem adta át, ezért Szösziék leverték a lakatot, hogy bemehessenek. Az intézet kertjében felállított nehézágyúkból pedig az elsütő szerkezetet kiszerelték, nehogy az ávósok kísértésbe essenek, és löni kezdjék a várost. A megszerzett fegyverekből jutott a Tüzoltó utcai garázsba betérő más harcoló

csoportok, például a Corvin közieknek és Tompa utcaiaknak is.

A meghirdetett tűzszünet ellenére a harcok fel-fellángoltak. Ilyen epizód szereplője volt Szöszi például november 30-án. A teherautóval ennivalót szállítottak a Péterfy utcai kórház konyhájáról a garázsba, amikor valahol a Thaly Kálmán utcában lövések dördültek. Valamelyik pinceablakból ruszki tüzeltek a járókelőkre, egy kenyérért igyekvő asszonyt lábon is találtak. Tibor és három társa berohant a házba, le a pincébe. A labirintus félhomályába leadtak egy sorozatot, amire érkezett a válasz. Időnként egy-egy rongyot hajítottak a levegőbe, a mozgásra a ruszki újból tüzeltek, Tibiék pedig a kanyar mögül kilesve próbálták pontosan betájolni a lövések irányát. Egy darabig így ment a halálos játék. Szöszi egy keze ügyébe került tarka macskát is a levegőbe dobott.

Végül a macskaáldozat árán előre araszolva, elérték azt a pincehelyiséget ahonnan a lövések jöttek. Bekiabáltak: Dole puski! Hole ruki! (A háborús filmekből szippantották magukba e varázsszavakat.) A homályból csapatnyi marcona, vérszomjas ellenség helyett feltartott kézzel két nyeszlett, alacsony termetű, megszeppent, kisiskolás kinézetű kirgiz katonácska kászálódott elő. Kormos arcukon rémület. Muszáj volt nevetni rajtuk. Kiderült, hogy az előző napi harcok során szakadtak el támadó egysüktől, azóta étlen-szomjan a pincében bolyongtak, és lényegében pánikba esve, a teljes idegkimerültség állapotában kezdték lövöldözni.

A garázsba visszatérve a köréjük sereglő felkelők zsíros kenyérrel, teával kínálták a rettegő foglyokat. De hiába volt az unszolás, a kis kirgizek, bár kopogott a szemük az éhségtől, mégsem merték elfogadni az ételt, italt. A tisztjeik ugyanis a harci szellem fenntartására bemesélték a legénységnek, hogy a galád fasiszták mérgezett étellel törnek elveszejtésükre, ha kedves az életük, az efféle barátságos gesztusnak tilos felülni. Csak nagy sokára, a próbaként már megkóstolt kenyérszeletet merték elfogadni. Amiből nagy közönségikert aratva azonmód vagy tucatnyit behabzsoltak. A világot megrengető 56-os magyar szabadságharc közepette a Tüzoltó utcai garázsban e percekre természetes emberi gesztusként hirtelen valóra vált a politika által éveken át a meg-

csömörlésig erőltetett szovjet—magyar barátság.

A harci praktikákat azért nem csupán a partizánfilmekből vették át a felkelők. A szorult helyzet csiholja ki a jó ötleteket alapon, főként a november 4-i nagy ruszki támadást követő napok utcai harcaiban, a kijárási tilalmak idején vált például gyakorlattá, hogy a szemben lévő házakból egymásnak átdobott madzagon húzták át az úttesten a lőszeres ládákat, zsákban a nélkülözhető kézi-gránátköteget, kosárban a kenyeret. Az utcasarkokon strázsáló orosz tankok ugyanis minden felbukkanó élőlényre rálöttek. Elterjedt a pince vagy padlás falainak áttörése is a szomszédos házak közötti észrevétlen közlekedés megkönnyítésére. Egy-egy ösztűz alá vett házból így álltak odébb Szösziék, hogy új lőállást foglaljanak el, ezzel a bújócskával kergetve örületbe az oroszokat. Megegett, hogy az utcák macskakövére tányérokat borítottak le, amit a tankokban ülők aknáknak véltek. Máskor az úttest közepére üres hordókat állítottak, amelyek egy időre fenyegető ismeretlen veszélyforrásként torpantották meg a ruszki harckocsikat.

A november 4-i tankinvázió után a zűrzavar csak fokozódott. A Citadelláról a ruszki aknazárral árasztották el a környéket az ellenállás megtörésére. Módszeresen, négy méter távolságra egymástól több mint egy napig hullottak alá a bombák, kilyuggatva a házakat. A lakosság a pincékben keresett menedéket. A félelem a civilek részéről addig tapasztalható rokonszenvet erősen kikezdte. Eleinte csupán szinte könyörögtek a felkelőknek, hogy hagyják abba az értelmetlen harcot. Szöszinek például azzal is szembesülnie kellett, hogy egyik alkalommal a Vendel utcában a közeledő tankok elől búvóhelyet keresve, a kaput a dörömbölés ellenére sem nyitották ki az ott lakók. Szerencséje volt, hogy a beszögellésben meglapulva észrevétlen maradt.

Ekkor már — november 8-a táján — a szétlőtt Tüzoltó utcai garászból eltűntek a felkelők. Legtöbbször megszabadulva fegyverüktől hazamentek, mások a határnak vették az utat. Tibi egy Ferenc téri csoport tagjaként folytatta az egyre kilátástalanabb harcot az erősödő ruszikkal szemben. Angyallal már elveszítették egymást. Új társaival egy Liliom utcai pince szénrakásán aludt, majd a kimerültségtől kóvályogva keresett újabb és újabb lőállást.

A városban addigra már csak szórványos harcok dúltak, a Corvin közben is az orosz volt az úr. Így aztán Szöszi is belátta, itt nincs maradása: irány a szabad Nyugat!

Golyószóróját az erzsébeti ház közelében egy kertben eldugta. A határ felé tartó vonaton két harcostársával, egy Tomi nevű fiúval és a cigány Rozenfeld Lacival utazott sok száz más menekülővel együtt: középkorúak, férfiak, nők, gyerekek, családok, bőrröndökkel, tömött hátizsákokkal. Bicske után Székesfehérvárnak fordult a szerelvény, ahol az állomáson valaki a peronon tréfából elrikkantotta magát: Csorna felé Bécsbe, beszállás! Teljesen nyílvánvaló volt, hogy minden utas disszidálásban sántikál. Kalauz nem volt, az embereken várakozásteli izgalom. A tömött szerelvény azonban csupán Csornaig döcögött, innen már ott várakozó teherautók vitték tovább a menekülőket, fejenként 300 forint ellenében. Virágzott az embercsempész-üzlet. A kocsisor a határ közelében fékezett, itt még inkább tartani lehetett cirkáló karhatalmisták, illetve oroszok megjelenésétől. (Alighanem ők is részesedtek a fejpénzből, ezért lehetett addig ilyen simán eljutni.) A dermesztően hideg éjszakában a Hanságon keresztül vezetett az ösvény. Ott bukdácsoltak az emberek a sötétben, nagyokat nyögdécselve, káromkodva, a síró gyerekeket csitítgatva. Néha egy-egy gyufa villant. Szöszi és barátai térdig gázoltak az iszapos vízben. Szilárd talajt érve egy dombnak vették az irányt, amin túl már a szabad világ várt rájuk. Olykor elhagyott kofferokba, eldobott puskákba botlottak, és a szél szétszóródott iratokat, okmányokat sodort eléjük a holdfényben. Az elmúlt napokban itt lezajlott drámák kísérteties nyomai. Egyszer csak, ahogy caplattak előre, hirtelen világító rakéták jelentek meg az égen, fénnyel borítva a tájat.

A sok menekült futásnak eredt, miközben sortüzek pásztáztak közöttük. Jajveszékelés, pánik, sikolyok, néhányan felbuktak. Volt, aki a sokk hatására visszafelé kezdett rohanni. Teljes felfordulás a szocialista világrend peremén. Szöszi és barátai is teljes erőből futottak, a géppisztolygolyók füttyültek körülöttük. Nádashoz, majd néhány méter széles csatornához értek. Gondolkodás nélkül ruhástul belevetették magukat a vízbe. A félelem miatt Tibor tu-

datáig el sem jutott, hogy milyen metszően hideg a derékig érő víz.

Ahogy félig úszva evickélt a túlpárt felé, érezte, furcsán zsibbad a lába, a feje vérzik, de nem volt idő ezzel törődni. Mindhárman — és még vagy tucatnyi menekült — egyszerre értek át. A ruszki világító rakéták fényéből kikerülve, a koromsötétségben elterültek a parton. Ekkor derült ki, hogy combon lőtték, a fejét repeszszilánk érte, erősen vérzett. Menni már nem is tudott. Nadrágövével elszorította a vérzést, majd golya viszi a fiát fogással Szöszi a két barát cipelte át osztrák területre.

A töltésen túl zseblámpák fényei jeleztek, hogy már várnak rájuk. Az út menti fák között autók, lovaskocsik körvonalai látszottak. Erre gyertek! Van köztetek sebesült? — hangzott a sötétben mindenfelől a kiáltás. Eisenstadtba jutottak, ahol a helyiek egy nagy pajtát rendeztek be a naponta százával érkező menekültek ideiglenes elszállásolására. Az előttük érkezettek földre szórt szalmán heverésztek. Mindenki izgatottan latolgatta, Ausztráliába, Kanadába vagy valamelyik európai országba kérje-e a letelepedést, ahol a nemzetközi összefogás jóvoltából új életet kezdhet. A vasfüggöny mögött a Nyugatra ácsingózás éveit után az emberek hihetetlen tündermesének érezték, hogy hirtelen így megnyílik előttük a világ. (A második világháborút követően a határ mentén kiépült aknazárat — vasfüggönnyet — a hidegháborút követő politikai enyhülés eredményeként felszámolták. Az utolsó aknákat éppen 56 szeptemberében szedték fel, ezért özönölhetett át a határon csaknem kétszázezer disszidens.)

Szöszi sebeit osztrák orvos vette kezelésbe. Kiderült, hogy homloküreg-gyulladás is van. Injekciót kapott, amitől azonnal jobban érezte magát. A sebesült magyar menekültek befogadását Belgium vállalta magára. Mint kísérők, a két barát is Szöszi vel tarthatott. Másnap délután indult a vonat vagy 300 sérülttel, akik Tibihez hasonlóan a határon sérültek meg, vagy még a harcok során érte őket lövés, és a megtorlástól tartva hagyták el az országot. Az indulásra Tibi úgy-ahogy összeszedte magát, a sebei nem fertőződtek el. Amerre a vonat haladt, út közben az állomásokon ujjongó tömeg, magyar zászlóerdő, mindenki látni akarta a hősie kis nép fiait, akik móresre próbálták tanítani a

nagy szovjet hatalmat.

A fellelkesült emberek megrohanták a vonatot, ajándékok özönével árasztották el a magyar menekülteket. Szöszi életében először ekkor foghatott a kezébe banánt, de volt ott narancs, csokoládé, süteménycsodák özöne. Átvillant rajta, hogy míg néhány nappal azelőtt még a Viola utca egyik kapualjában az akna-tűzben rettegvé kellett látnia, ahogy a mellette lapuló, Robi nevű fegyveres fiút a légnyomás úgy vágja földhöz, hogy szörnyethal, addig ő a szerencse fiaként most itt tobzódik a földi javakban, ismeretlen nyelven beszélő idegen, mosolygó emberek túlárado szertetében sütkérezve tömi magába a sok finomságot.

Kölnben például több lelkes német fiatal fennmaradt a kigördülő vonaton, hogy a következő állomásig is lapogathassák a megilletődött magyarok vállát, együtt örülhessenek a most kezdődő új életnek. Magyaroknak sem azelőtt, sem azóta nem volt ilyen megbecsülésben részük a világban, mint a forradalom alatt és az azt követő időkben — állítja Tibor. A nagypolitika cserbenhagyta a szabadságharcot, az emberek részéről az 56-os emigránsok irányában megnyilvánuló önzetlen szeretet viszont valóságos mozgalommá szélesedett, tárt karokkal fogadták őket, amerre csak szétszóródtak az öt földrészen.

Sajnos voltak, akik ugyancsak próbára tették e túlárado rokonszenvet. A bécsi polgárok például borzadva azon háborogtak, hogy disszidens magyar fiatalok bandája jó balhéként a parkokban totyogó diszkacsákat nyársra tűzve sütögetik. Párizsban a disszidens-hullámmal érkezett börtöntöltelékek miatt kellett a lakásajtókra dupla rácsot szerelni. A harcokban élen járó, semmitől meg nem ijedő barát, Tomi sem bírta sokáig elviselni a hirtelen rájuk szakadt nagy szabadságot, a szokatlan sok jót. Új szálláshelyükön, az Andenseil nevű belga kisváros sebesült magyar menekültek részére átrendezett csendőrlaktanyájában nem bírt magával.

Néhány másik sihederrel kijártak a környék kocsmáiba, randalíroztak, összetörték a berendezést, részegen kötekedtek. A csendőrök elő akarták állítani őket, de elbarikádozták magukat a laktanya egy helyiségében. Mintha még mindig a pesti harcok dül-

nának, és a ruszók ellen fenekednének. A patthelyzetben a csendőrök Tibort kérték meg, bírja barátját jobb belátásra. A zárt ajtón keresztül csitítgatta a hóbörgő srácokat. Rögtön kiutasították őket Belgiumból, és még aznap egy amerikai gép el is repítette a társaságot az Egyesült Államokba, amely hajlandó volt befogadni a renitens suhancokat.

Amerika fiatalokat toborzott a hadseregébe. Európai ügynökei révén a disszidens magyarokra is kivetette hálóját. 150 dollár kedvcsináló pénz ellenében Szöszi és Laci barátja ki is töltötték a laktanyában osztogatott jelentkezési lapokat, mondván, miért is ne, felcsapnak zsoldosnak. Amíg az iratok a brüsszeli USA-követségen jártak a bürokrácia útvesztőit, teltek-múltak a napok. Ezalatt egy munkaközvetítő kopogtatott a laktanya kapuján, aki jó pénzt kínálva húsz melóst keresett háromnapos alkalmi munkára a közeleli Tamin városka vas üzemébe. Tibi sebei szépen gyógyultak, ezért barátjával együtt ő is jelentkezett a magyarok alkotta brigádba. Mint kiderült, a gyárnak magyar származású mérnök volt a művezetője. A csapatot különbusszal szállították az üzembe, ahol a belga melósok fagyos arccal fogadták őket. Ugyanis béremelést követelve éppen sztrájkra készültek, és a magyar brigádot vezetőik sztrájktrókként akarták bevetni ellenük. Felmérve a helyzetet, másnap reggel Tibor és társai megtagadták a munkát, mire azonnal kirúgták őket. Ott álltak egy fitying nélkül az idegen városban. A gyár előtt sztrájkoló belga munkások azonban megélezték a karakán magyar csapatot, és gyűjtést rendeztek számukra. Percenként három sapkányi frank gyűlt össze. E pénzből visszautazhattak otthonukba, az andensteile-i csendőrlaktanyába.

Hogy az amerikai haderőhöz beálljanak katonának, Frankfurtba irányították a két, kalandokra fogékony magyart. Itt az US Military Police laktanyájába kvartélyozták be őket, ahol nemzetközi társaság gyűlt össze, jugoszláv, olasz, NDK-s önkéntes srácok várták a kiképzés megkezdését. Történetesen a parancsnok magyar volt, aki atyai módon felkarolta a két naiv honfitársát. Jóvóltából megtudták, hogy hamarosan Vietnamba vezénylik őket, hogy majd ott valami gyorstalpaló keretében kiképezzék igazi ágyútöltelékeknek. A könnyelműen aláírt papírok

által ugyanis már az amerikai haderő rendelkezik velük. Lelépni nem lehet, mert mindenhol a világon katonaszökevény dezertőrként lecsaphatnak rájuk. Három út vezet ki a csapdából: jelentkezni az izraeli vagy a francia idegenlégióba, ahol nem firtatják az előéletet, vagy a gyors hazatérés az Amerikával szemben álló Varsói Szerződés katonai blokkjának bizonytalanságába.

Az atyai parancsnok négy nap szabadságot adott a két honfitársának. Ha ezután nem térnek vissza, kénytelen lesz utánuk ugrasztani a tábori rendőrséget. Laci némi habozás után a francia idegenlégió mellett döntött. (Le is húzott a légióban kétszer öt évet, hogy aztán Párizs mellett letelepedjen, családot alapítson.) Tibi a dzsungelharc, vagy a Rejtő Jenő jóvoltából elképzelt hosszú és monoton sivatagi menetelések helyett, kalandvágyból, inkább a hazatérést választotta. Pedig sejtette, hogy aligha híhet Kádár amnesztiás szíréhangjának. Ami szerint az eltévelygett disszidenseknek nem kell büntetéstől tartaniuk, a szocialista haza tárt karokkal várja vissza őket. Május volt, valódi itthoni orgonailattal — ami most nem a tavasz ígéretéért, inkább fojtogató illatként lengedezte körül a megilletődött Tibit.

A tárt karok egy hónappal a hazatérése után, 1957. június 20-án a Fő utcai Katonai Ügyészség cellaajtaján zárultak össze. Aznap is épp hazafelé tartott munkahelyéről, a Keleti pályaudvar fodrászatából, ahol a külföldi kiruccanása után munkába állt. A Vágóhíd úti villamosmegállóban civil rendőrök vették körül. Tibi akkoriban már érezte, hogy figyelik, ezért a villamosra mindig az utolsó pillanatban, amikor a kocsi elindult, ugrott fel. Elkaphatták volna a fodrászatban, vagy otthon is, de a rendőrség kerülte a feltűnést. Rossz fényt vetett volna a még ingatag lábakon álló új rendszerre, ha az emberek látják, miként örölnek a hazug rendszer malmi.

Így is az utasok közül néhányan leugrottak a villamosról, hogy segítsenek a civil zsarukkal dulakodó fiúnak, de rájuk ripakodtak: menjenek a dolgukra! Veszélyes bűnözőt fogtunk! Közben betuszkolták egy autóba, gyűlölettel sziszegték a fülébe: rohadt ellenforradalmár! Innen már nem volt menekvés.

Az államrend megdöntésére irányuló tevékenység, hazaárulás

— ezek voltak Rajna Tibor ellen a főbb vádpontok. Az ügyész tizenhét orosz katoná megölését is hozzáírta volna a bűnlajstromhoz, de mivel erre nem volt semmi bizonyíték, e vádpont kiesett. Tibor ma sem tudja, hogy tényleg lelőtt-e valakit a tűzharcok hevében. A Tüzoltó utcai ellenállók perében Angyal István elsőrendű, ő pedig mint parancsnokhelyettes, másodrendű vádlottként szerepelt. Később, mivel kirakatperré cifrázták az ügyet, összevonták a Péterfy Sándor utcai kórházban történtek vádirataival. Ennek következtében Szirmai Ottó rádiós dramaturg lett az elsőrendű vádlott, aki a Tüzoltó utcaiakkal együttműködve a kórház nyomdájában röplapokat gyártott, így ásva alá az államrendet.

Az összevonás eredményeként Angyal 13., Rajna pedig 14. rendű vádlottá minősült át. Így Angyal Istvánnak megnőtt az esélye a kötél elkerülésére. Csakhogy a per alatt Kádár János tanúkénti meghallgatását követelte. Kádár ugyanis a forradalom alatt a Parlamentben Angyallal tárgyalva mint a Nagy Imre-kormány államminisztere megígérte neki, hogy ellátogat a Tüzoltó utcai felkelőcsoporthoz, szentesítve ezzel a csoport működését. Az ígéretet nem követte tett, de a bíróság előtt Kádárnak, immár a párt első emberének, kínos lett volna mosakodnia az ellenforradalmi banditákkal akár a bratyizás pusztá gyanúja miatt is. Így aztán Angyalnak — a családi dráma beteljesedéseként — vesznie kellett.

A Tutsek Gusztáv által kihirdetett Angyal-féle halálos ítélet felolvasásakor megszorították összeérő kezüket, a két fiú egymás mellett állt a smasszerok között. Még találkozunk, súgták egymásnak, utolsó szalmaszálként a kegyelemben reménykedve. Tibor viszont szerencsés volt. Ügyvédje szerint fiataloként is 15—20 év börtönre számíthat. Ehhez képest érthetetlen módon Tutsek vérbíró — néha a gonosz is bágyad — meglepően enyhe ítéletet hozott a tárgyalásokon is gyakran nyegle, a megbánás jelét sem mutató, megátalkodott kamaszra. Tibi a 12 évet hallva első reakcióként nem is örömet, hanem csalódottságot érzett, szégyellte magát Angyal barátja előtt.

A 12-ből végül 6 év lett, ennyi időt töltött élete legfontosabb időszakából a rács mögött. Megátalkodottsága miatt nem a fia-

talkorúak sátorlajújhelyi, hanem évekig egyetlen fiataként a váci börtön felnőtt világában raboskodott. Az 1963-as nagy amnesztiával a Gyűjtőből szabadult. Anyukája harmadik napja állt a kapuval szemben reggeltől estig, várva a fiára. Minden kapunyitásnál, amikor valaki kilépett, hevesebben vert a szíve. Végül április 3-án reggel, hóna alatt egy kis csomaggal, megjelent Tibi.

A taxisofőr nem fogadta el a viteldíjat. Neki a fiú nem szabaduló ellenforradalmár, hanem pesti srác volt.

Az elmúlt évtizedek tapasztalatai összegzéseként Tiborban kialakította a meggyőződést: az országnak rossz a lelkiismerete 1956-tal kapcsolatban. És csak akkor nyugszik majd meg, ha már az utolsó pesti srác is eltávozik, akinek pusztá léte a bűntudatot életben tartja...

A teherautóról leparancsolt srácok megrettent 15 fős csoportját a ruszlik a kaszánya hátsó falához taszigálták. Néhány méterre, velük szemben felsorakozott a kivégzésükre odarendelt géppisztolyos szakasz. Baljós, nehéz felhők ülték meg az eget. A laktanya udvara elnéptelenedett, az emeleti ablakok bezárultak. A halál közelségét nehezen szokták az Ukrajnából ide, a dunaföldvári támaszpontra vezényelt orosz kiskatonák. 1956 novemberének e drámáktól megterhelt napjaiban, aki csak tehette, az időnként eldőrdülő sortűzek után a körlet másik felében keresett magának elfoglaltságot. A fal előtt fekvő véres magyar holttestekről elfordították a tekintetüket.

Most is, a kivégzendő csoporttól 8—10 méterre balra csupán a laktanya parancsnoka és néhány tiszt álldogált a kopár udvaron, hogy felügyelje az újabb megtorló akció menetét. Csak semmi formáság! A rendkívüli helyzetre tekintettel mellőzhető a nem létező ítélet felolvasása, az utolsó kívánság, a fiúk szemének bekötése, az együtt érző lelkész jelenléte, ahogy az a halálra szántakat megilletné. Az elmúlt napok kialakult gyakorlata szerint a lehető leggyorsabban túl kell esni a kínos feladaton.

Mielőtt azonban a tüzet elrendelő vezényszó elhangzott volna, szokatlan dolog történt. A félelemtől bénultan magukba roskadt kivégzendő ifjak közül Szűcs István, 21 esztendő, negyedéves végéshallgató hirtelen előbbre lépett. Szinte üvöltve, oroszul elkezdte szavalni Puskin egyik legismertebb, Üzenet Szibériába című versét.

„Szibériai érchágók mélyén Őrizzétek büszke türelmeteket
Nem vész el a ti nehéz munkátok És gondolataitok nemes törekvése...”

(A vers a 19. század elején Szibériába, kényszermunkára száműzött, a cári önkény ellen küzdő dekabrista mozgalom mártírjait biztatja kitartásra, mert nemsokára eljön a szabadság.)

A kivégzőosztag tagjai elképedtek. A tisztek zavartan néztek egymásra. Nem tudták mire vélni, hogy idegen országban az ellenség, egy fasiszta, huligán ellenforradalmár, egy igazi elvetemült gonosztevő az ő nyelvükön szólal meg. És éppen az orosz szívet mindig megmelengető szeretett költőjük sorait idézi. — Kik vagytok? — kérdezte a veresszavalótól a fekete egyenruhás légi deszant zászlóalj parancsnoka. — Veszprémi egyetemisták, szegény proletár szülők fiai, akik hazájuk függetlenségéért harcoltak! — hangzott a rossz kiejtéssel, kézzel, lábbal mutogatva megadott válasz. Az általános tanácsalanságot kihasználva a többi fiú is elsomfordált a faltól. Az orosz nyelvvel küszködő Pistához csatlakozva bizonygatták, hogy nem elvetemült fasiszták, hanem egyszerű diákok. Tolsztojt, Solohovot, Dosztojevszkijt emlegették, de tán a legmeggyőzőbben Majakovszkij: Vers a szovjet útlevélről című költeményének felidézése hangzott, amely idegen földön az elnyomott orosz proletár megaláztatását példázza.

A tisztek egymás között meghányták-vetették a számukra meglepő új információt, amely szerint mégsem galád, alávaló, elfajzott ellenségről, hanem egyszerű, oroszul bénázó, begyulladt diákokról van szó. Korábban ugyanis a légi deszant hadosztály magyarországi bevetése előtti utolsó, ogyesszai eligazításon a politikai vezető egy meg nem nevezett ország lázadó, kegyetlen, fasiszta banditái elleni harcra buzdította őket. A komiszárnak ugyancsak nehéz lett volna megmagyaráznia, hogy a békétábornak valójában a hazugság tartja egybe, a „megbonthatatlan szovjet—magyar barátság” megőrzéséhez tankok kellenek.

A rövid megbeszélés eredményeként a laktanyaparancsnok döntött: nem vállalja a még majdnem gyerekkorú fiúk lemészárlását. A piszkos munkát végezze el más. A halálos sortűz — az irodalom éltető erejének bizonyosságául — Puskin jóvoltából elmaradt. A még fel sem ocsúdott diákokat visszaterelték a teherautóra. Az autó csatlakozott a laktanya másik udvarán álló további 6—7, veszprémi fiatalokkal megrakott, várakozó kocsihoz. Elöl-hátul egy orosz páncélos biztosításával az oszlop 104 veszprémi sráccal elindult tovább, a Szovjetunióba. Irány, a dekabristák nyomában, vélhetően Szibéria! Deportálás. A fiúk újjászületésének napja

november 8. volt.

A ma nyugdíjasként Százhalombattán élő Szűcs István mérnök azóta sem talál rá magyarázatot, hogyan ötlött fel benne annak idején a halál torkában az iskolában bemagolt vers elszavalása. A lélekjelenlét e megnyilvánulásához hozzájárulhatott, hogy az előző néhány nap kavarodásában már kétszer akarták kivégezni, hajszálon múlt az élete. És mivel még mindig életben volt, talán e csoda egyfajta önbizalmat adott. A már csaknem állandósult vészhelyzet kicsiholta belőle az ösztönösen helyes cselekvés képességét. Ez esetben a kontaktusteremtést az ellenséggel.

Szűcs István egy helyi cipésmester eszes fiaként a battonyai Mikes Kelemen Gimnáziumban, a kötelező orosztanulás révén birkózott az idegen nyelvvel. Akkoriban a nevezetes Puskin-verset szerte az országban minden diáknak be kellett magolnia. Az ötvenes évek elején sok iskolás gyerek még lelkesen neki is rugaszkodott a cirill betűs nyelvnek, ám később, a szörnyűséges szovjet állami és társadalmi rendszert majmoló Rákosi-korszak előrehaladtával, az idegen megszállók iránt nőttön-nőtt a sok elfojtott indulat. Ennek egyik kísérőjelensége a belső ellenállás egyfajta sajátos formája: a diákság körében szinte elvárássá vált az orosznyelv-tanulás hanyagolása. Hiába az általános, majd a középiskolai és egyetemi évek sok ruszkiórája, oroszul gyakran még egy pohár víz kéréséig sem jutott el az iskolások tudománya. Igaz, ebben nem ritkán az egészséges lustaság és a tanárok is ludasak voltak, a nyelvtanítás színvonala alacsony fokón állt.

Jellemző módon például Szűcs Pista a gimnáziumban még kitűnőre vizsgázott oroszból, az egyetem első évében négyesre, majd hármasra, a diploma előtti évfolyamon pedig már — az orszokkal szemben megnyilvánuló passzív rezisztencia szellemében — kettesre államvizsgázott e nyelvből. Holott egyébként tanulmányait tekintve az évfolyam legjobbjai közé tartozott. Nyelvlecke könyve alapján Pistának az 1956-os forradalom és szabadságharc valamiféle eseménysor törvényszerűen bekövetkező végkifejletét jelentette.

Az október 23-ai budapesti és más városi diákmegmozdulásokkal egy időben a Veszprémi Vegyipari Egyetem hallgatói is

nagygyűlést tartottak. Megalakították a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egyetemes Szövetségét. (MEFESZ) Vezetőségébe a diákok körében népszerű Szűcs Pistát is beválasztották. A tanterület másnap autonómnak nyilvánította a tanintézményt. A MEFESZ táviratban üdvözölte Nagy Imrét, és egyebek mellett a kiobbant budapesti harcok kapcsán elrendelt statárium eltörlését követelte. 25-én 10 ezres tömeg tüntetett a város központjában. A fellelkesült egyetemisták fegyvert akartak szerezni, hogy csatlakozhassanak a fővárosban az oroszok és az ávosok ellen harcoló Széna téri felkelőkhöz.

Mindez abban a klerikális város hírében álló Veszprémbe, ahol 1949-ben a „kék cédulás” választási csalással hatalomra került kommunisták hívták életre a „szocialista” egyetemet, hogy elsősorban a munkás szülők gyerekei itt szerezhessenek diplomát. Ezért is volt fájó a proletárdiktatúrának a szembesülés: éppen saját káderei fordulnak vele szembe. Az egyetemisták 1950-ben még mindennap reggel katonás rendben a kommunizmus himnuszát és más mozgalmi dalokat énekelve vonultak a viadukt alatt az egyháztól elkobzott kollégiumtól az egyetemig, 6 évvel később pedig már a rendszer megdöntésére szövetkeztek.

A lobbanékony Szűcs Pista, a felfegyverkezés egyik szorgalmazója vad vitába keveredett Brusznai Árpáddal, a Veszprém Megyei Forradalmi Tanács elnökhelyettesével, majd elnökével, aki gimnáziumi latintanárként a maga 32 évével józanul mérlegelve a helyzetet, mindenfajta erőszakot ellenzett. „Mit akartok, a tojáshéj még a seggeteken van, az anyátok nem harcolni és hősi halált halni, hanem tanulni küldött ide titeket! Tökfejek!” Tekintélyét latba vetve, Pistával szemben napokig sikerült is érvényesítenie atyai gondoskodó akaratát. Amikor 28-án a Szezei-csatornát és a tengert kereső szovjet tankok jelenték meg a városban, a diákok között mégis kiosztották a várpalotai laktanyából szerzett géppisztolyokat. A harc elkerülhetetlen volt. Megkezdődött a helyi ávos alakulatok lefegyverzése és a pártfunkciónál lévő pisztolyok begyűjtése is. A megalakuló helyi nemzetőr szervezetnek is kellett a puskák. Pista nem csak géppisztolyt szerzett, a MEFESZ egyik vezetőjeként a városi rendőrkapitánytól ajándékba kapott

egy kis belga gyártmányú, gyöngyház díszítette Seam típusú pisztolyt.

A történelmi napok egyik estjén Szűcs István hazafelé tartott, amikor a színházkert felől kiabálásra, dulakodás zajára lett figyelmes. A közelbe érve helybéli lakosok felbőszült csoportját látta, akik közül valaki felismert egy arra járó, civil ruhába öltözött ÁVH-s tisztet. Ugyancsak sok lehetett a számláján, mert a haragvó emberek körbevették; szidalmazták, a ruháját tépték, leköpték, belerúgtak. A levegőben lógott a lincselés. István közbeavatkozott. Mint a forradalmi tanács tagja, határozott fellépésével, a törvényes igazságszolgáltatásra való hivatkozással kimenekítette a rémült fiatalembert a gyűrűből. Az emberek morgolódtak, de lassan lehiggadtak, és a csoport szétszéledt. A következő utcasarkon István útjára engedte a családját, két kis gyermekét emlegető ávóst, aki búcsúzóul átadta a zsebében lapuló szolgálati revolverét. Pedig, mivel már csak ketten voltak az elnéptelenedett utcán, akár le is lőhette volna megmentőjét. (Mint Lenin a közismert viccben, amikor a játszótéren elgurult labdát visszaadta a gyerekeknek. Pedig közéjük is lövethetett volna.)

Néhány nap múlva, november 5-én, a harcok a szovjet túlerő nyomán elcsitulnak, Pista a várbörtön udvarán ácsorogva, mint letartóztatott hallgató, összeakadt az ávós — most már karhatalmista — tiszttel (az ÁVH-t a köz akaratára a Nagy Imre-kormány október végén feloszlatta), aki az oroszok jóvoltából már ismét nyeregben érezhette magát. „A kurva anyád, te rohadt fasiszta! Most megdöglesz!” — süvöltötte a százados, amikor meglátta a számára megalázó, emlékeztető esti incidens tanúját. Parancsára Pistát megragadták, és arccal a várbörtön falához állították. Szemét egy kendővel bekötötték. Néhány másodperc múlva eldőrdült a sortűz. A falról téglá törmelék hullott le, Pista pedig egy ütést érezve a tarkóján, ájultan elterült...

Amikor a földön fekvő magához tért, ávósok lökdösték a lábukkal, a képébe vigyorogtak. „Na, te csirkefogó, milyen a túlvilág?” Kiderült, hogy előre megbeszélten csak színlelték a kivégzést. A tréfamesterek egyike a falra adott lövések pillanatában puskatussal hátulról fejbe verte, ettől az ütéstől és a félelemtől

veszítette el az eszméletét. Ezen drámai helyzetet megelőzően, még a városban folyó harcok alatt, november első napjaiban oroszok fogták el hét egyetemista társával együtt. Ekkor is ki akarták végezni őket, ám mivel nem volt náluk fegyver, elmaradt a vérengzés.

A forradalom napjaiban az egyetemisták vezérletével Veszprémig igencsak pezsgett az élet. Beindították a helyi szabad rádióadót, élelmiszert gyűjtöttek a harcoló fővárosiaknak, a nemzeti érzelmű helyi katonai parancsnokság utasítására nemzetőrséget szerveztek, és még egyetemi század is alakult a szabadság kivívására. November 2-án a Szentháromság téren a püspök nagy tömeg részvételével gyászmisét tartott a Budapesten elesett hősi halottak lelki üdvéért. November 4-én, hajnalban általános szovjet támadás indul a főváros ellen, és megkezdődik az ország megszállása. Veszprémet két oldalról, Várpalota és a Balaton felől közelítették meg a ruszki páncélosok. A köztük lévő összhang hiánya miatt ellenségnek vélték egymást, és vadul löni kezdték saját hadseregük tankjaikra. Legalább 15 szovjet katona halt meg a baráti tűzben.

A támadás kivédésére a fiatalok fegyvert ragadtak. Ekkor már nem használt Brusznjai tanár úr intelmé, aki a vérontás elkerülésére tárgyalni akart volna. A tankokkal, légi deszantosokkal vívott harcokban az egyetemen tanulók közül 15–20 koreai diák is részt vett. Ők korábban már szagoltak puskaport, az 1950-től három éven át tartó koreai háborúban kínai és szovjet támogatással harcoltak az amerikai sereg ellen. A harcok elülte után néhány katonát, részben jutalomként, Magyarországra küldtek tanulni. Pista szobatársa például egy Gim Szan Gu nevű barátságos fiú volt, aki felderítő századosként szerelt le otthon, Koreában. (1957-ben társaival együtt őt is hazarendelték. Jobb esetben börtön várt otthon rájuk. Koreai fiatalok, akik a magyar szabadságért tettek kockára az életüket.)

A koreaiak harci tapasztalata sokat segített az egyetemistáknak. De a géppisztolyokkal nem sokra mentek a tankokkal szemben. A vár kapuja előtt barikádot emeltek, többen megsebesültek, másokat, így Szűcs Istvánt is, elfogtak a tankok mögött nyomuló,

állig fegyveres légi deszantosok. A kihallgatásokat követően indították útnak teherautókkal a bűnösnek talált 104 diákot, tanárt és helybéli fiatalt, akik aztán megúsza a kivégzést, megtapasztalhatták, milyen is a deportálás.

A határ felé haladó autókonvojban a fiatalokat fegyveres ruszki őrök tartották szemmel. Mégis néhányan ceruzával cédulákat írtak, névvel, születési hellyel és segélykérő üzenettel: az oroszok visznek bennünket Szibériába. A papírfecniket kesztyűjükbe, zsebkendőjükbe csomagolták, és egy-egy óvatlan pillanatban kidobálták a keleti határ felé robogó autókból. Az arra járók e kis életjelek egyik-másikát meg is találták, és elküldték a címzetteknek. A vasfüggöny bezárult, ezért a hozzátartozók a listákat titkos utakon továbbították a Szabad Európa Rádióhoz, a BBC-hez és más helyekre. Az egyik listát például az író Faludy György kabátja bélésébe elrejtve vitte ki nyugatra, és juttatta el az ENSZ illetékes bizottságához. A kiszivárgott információk élénk nemzetközi visszhangot keltettek, megindultak a tiltakozások az ellen, hogy 1956 megtorlásaként magyarok tömegeit deportálták a Szovjetunióba. (Egyes adatok szerint számuk 20 ezer is lehetett. Veszprémen kívül többek között Budapest, Pécs, Szolnok, Dombóvár, Nyíregyháza lakosai közül jutottak, ma sem tudni pontosan hányan, erre a sorsra.) Szűcs Pista szülei is többször hallották a Szabad Európa Rádióban és az Amerika Hangja adásában az elhurcoltak nevei között a fiukét is. Nagy volt az öröm: ezek szerint él a gyerek! Már hetek óta semmit sem tudtak róla.

A szocialista rendszer igazi arcának lelepleződése kínosan érintette a magyar szabadságharc eltiprása miatt világszerte amúgy is romba dőlő szovjet tekintélyt. A deportálások leálltak: Pista és társai persze e készülődő diplomáciai húzásról mit sem sejtettek. Velük a leponyvázott teherautók éjjel gördültek kelet felé a nagy bizonytalanságba. Az orosz őrök fapofát vágtak, tőlük sem lehetett tájékoztatást várni, kérdezni amúgy is tilos volt. Így a fiatalok abban a hiszemben szorongtak egymás mellett, hogy vagy mégis kivégzik őket, vagy jobb esetben valamelyik szibériai ólom-bányában rohadnak meg. A rossz előérzet csak erősödött, amikor a határhoz érve — mint az események mozaikjaiból később

összeállt, Beregsurány után — a határnál órájukat és minden értéküket elvették, szó szerint kirabolták őket. (Abban az időben egy karóra még valóságos kincsnek, a legföltettebb személyes tárgynak számított.)

Nemsokára egy óriási börtönépületben találták magukat. Zuhany, fertőtlenítés, a fejek kopaszra nyírása, a civil ruha helyett rabruhába öltözés, cella emeletes ágyakkal következett. A ruhaosztásnál egy magyarul beszélő belső munkás megsúgta, hogy Ungváron vannak. Pista ágyának deszkájába beszédes feliratokat karcoltak be előttük itt sínylődő ismeretlenek: 1953 Berlin, mellette 1956 Poznan. E szerint a börtön alighanem valamiféle átnevelő intézmény lehetett, ahová az imperialista mákonnyal megfertőződött, megbízhatatlanná vált külföldön szolgált szovjet kiskatonákat zárták be, hogy agymosással visszapréseljék beléjük a szocializmusba vetett, megingott hitet.

Megkezdődtek a kihallgatások. Ilyenkor rabszállító autóval a börtönből a közeli KGB-épületbe szállították Pistát és társait. Magyarul tudó helybéli pedagógusok voltak a tolmácsok, akik adandó alkalommal odasúgták, hogy csak kényszerből vállalták el e hálátlan feladatot, nem a KGB emberei. A kihallgatók például arra voltak kíváncsiak, hogy a veszprémi zavargások alatt Pista hány orosz csecsemőt hajított ki a 4. emelet ablakából, illetve vallja be, hogy szovjet tisztek kisgyermekének hasát késsel felmetszette. Igaz, ha durva is volt a hangnem, verésig, fizikai bántalmazásig nem fajult a vallatás. A hatóság kénytelen-kelletlen tudomásul vette, hogy ezek a fiatal magyar forradalmárok még csak embervért sem ittak.

Az őrszemélyzetben több magyar is akadt, akik általában titkon rokonszenveztek a foglyokkal. Mivel a börtönkoszt igen sovány volt, Pistáék gyakorlatilag állandóan éheztek. Jótét lelkek időnként répát, céklát dobtak be nekik a cellaajtó kis ablakán. Egy alkalommal női hangokat hallottak magyarul a folyosóról, és a kémlelőnyíláson megjelent egy szép, barna női szempár. A lány bekiabált a honfitársaknak: tartsatok ki, fiúk! Énekeljetek! A gyors kérdésre, hogy kik vagytok, elmondta, hogy debreceni orvostanhallgató lányok sínylődnek velük együtt ugyanazon az emeleten.

Buzdítására a cellákban felhangzott a „Deres már a határ” kezdetű magyar nóta. A fiúk és az ismeretlen lányok közös énekétől zengett a folyosó... amíg az örök le nem intették a deportáltak alkalmi vegyes karát. (István évekkal később próbálta kideríteni, ki volt a lány, és mi lett a többi társnő további sorsa, de a debreceni egyetemen csak annyit tudtak, hogy az intézmény hallgatói közül 1956-ban valóban elhurcoltak diákokat.)

Időnként újabb deportált magyar csoportok érkeztek, másokat tovább szállítottak Munkácsra, Lembergbe, Sztriszjbe, Kolomijába. Sorsukról pontosan máig sem lehet sok mindent tudni. Kádárék titkolták, letagadták, tilos volt egyáltalán a Szovjetunióba elhurcoltak kérdését akárcsak fel is vetni. Tény, viszont, hogy Szűcs Istvánt és veszprémi társait 56 decemberében váratlanul hazatoloncolták. A ponyvázott teherautókon Záhonynál ismét hazai földön találták magukat. Az ENSZ a magyar kérdés napirenden tartásának eredményeként legalább ennyit elért, megmentve ezzel sok ezer magyar hazafi életét.

De, hogy itthon mi várt a szabadságharc elhurcolt résztvevőire? Nem sok jó. A Kádár-kormány karhatalmistái először maguk sem tudták, mit is kéne kezdeni a visszatért bűnösökkel. Néhány hétig tartó elbizonytalanodás után azonban beindult a bosszúhadjárat. A forradalom — immár ellenforradalom — résztvevőit 1957. január végétől sorra előállították, és ügyüket a győri bíróság tárgyalta. Több tanárt kirúgtak, összeverték, besúgónak próbáltak beszervezni. A hallgatók közül jó néhányat az összes egyetemről kizártak. Pista bujkált ezekben a napokban. Szerencséje volt, mert először az hitték, hogy disszidált, így nem is nagyon keresték. Később pedig az egyetem vezetése kiállt ártatlansága mellett. Ezt diktálta érdekük, ha ugyanis újabb diákjukról derül ki, hogy milyen komoly szerepe volt a véres eseményekben, ők is kompromittálódnak és csak nagyobb bajt hoznak a fejükre.

De a gyanú árnyékától Pista sehogy sem szabadult. Persze az egyetem befejezéséről szó sem lehetett. Örült, hogy a budapesti festékgyárban segéd munkásként meghúzhatja magát. Többször letartóztatták, kihallgatták. Ilyenkor nemritkán homlokával és orrával a falat érintve kellett állni, háttal a kihallgatóknak, akik

időnként váratlanul tarkón vágták, amitől a fal jóvoltából eleredt az orra vére. Több alkalommal is Bruszniai Árpádnak, a megyei forradalmi tanács elnökének szerepéről faggatták a veszprémi októberi történések kapcsán. De hiába. Pista, még akarva sem tudott volna terhelő adattal szolgálni a görög—latin szakos tanárról.

A fiatalon mártíromságra jutott Bruszniai Árpád valóban a forradalom egyik vezéregyénisége volt Veszprémben. Magas, jó kiállású, tehetséges fickóként közszeretnek örvendett. A helyi kulturális közélet motorjaként diák színjátszókört vezetett, irodalmi előadásokat tartott. Ő hozta létre a városban a budapesti Petőfi Kör mintájára a helyi értelmiség Batsányi Vitakörét. Mint a forradalmi tanács tagja, néhány napig elnöke, mégis sok haragost szerzett. Mert amikor a felhevült fiatalok fegyvert követeltek, ő a géppisztolyokat elzáratta a pincébe, ellene volt minden erőszaknak. Szidták emiatt, de később, a feszült helyzet oldódásával belátták, hogy e higgadtságával életek tucatjait mentette meg. Humánus volt és nagylelkű.

Olyannyira, hogy a vegyésztechnikusként a megyei párttitkári székbe huppant, vele egykorú Pap Jánost is megvédte a népharagtól. A közutálatnak örvendő Pap, társaival együtt a pártbizottság székházában lapított a forró napokban. Bruszniai pedig igyekezett a nekivadult tömeget távol tartani az épülettől. Nyugtatta a megszeppent Pap Jánost is, védelmet ígérve neki. Pedig az emberek zúgolódtak, leszámolásra készültek az elszenvedett sok megaláztatásért. De, félelem ide vagy oda, zúgolódtak a pártmunkások is, méltánytalanak tartva, hogy a kusza helyzetben a bérszámfejtés elakad, és nem kapják meg a borítékot a havi járandóságukkal. Brusznynál reklamáltak. A forradalmi tanács elnöke kézbe is vette az ügyet. Összeíratta az érintettek névsorát, hogy intézkedjen a kifizetésekről, nehogy az elvtársak megrövidüljenek a nehéz időkben. Bruszniai jószándékú igyekezete, humanizmusa később végzetesnek bizonyult. Ugyanis, éppen mert igaz ember volt, nem számolt a kisebbségi érzéssel vegyes bosszúval. És nem ismerte a régi népi bölcsességet: keskeny szájú nőtől, parasztból lett úrtól (párttitkártól) óvjon meg az Isten!

1957-ben már Vácott tanított, amikor februárban letartóztat-

ták. Konceptiót pert kreáltak ellene mint a forradalom veszprémi kiobbantója ellen. A kommunisták általa készítettett fizetési listáját például a tárgyaláson az ügyész diadalmasan lobogtatta, állítva, hogy az nem más, mint a kivégzendők névsora. Végül a Győri Katonai Bíróság életfogytig tartó börtönre ítélte. Pap János párttitkár azonban ezt kevesellte. Kádárhoz fordult levéllel, amelyben a Veszprém megyei kommunisták álláspontjára hivatkozva szigorúbb büntetést követelt. Brusznait a Legfelsőbb Bíróság Tanácsa kötélt általi halálra ítélte. Megmentésével többen is próbálkoztak, közöttük Kodály Zoltán. Kihallgatásra jelentkezett Kádárnál Brusznai felesége is, de a könnyek sem használtak. A fiatal tanárt 1958. január 9-én kivégezték. A bitófa alatt meztelen felsőtesttel állva, a Himnuszt énekelve vett búcsút a világtól.

Szücs István véleménye szerint harcostársának azért kellett meghalnia, mert a szocialista rendszer valósággal rettegett az olyan pozitív kisugárzású, nagy tudású, az emberekre hatni képes, tehetséges személyiségektől, akik gyengíthették a hatalmat. De mi táplálhatta a gyűlöletet a személyes bosszúra Pap Jánosban és a Szücs István által a lincseléstől megmentett ávós századosban?

E kérdésre Kruppa László, az évtizedek óta Berlinben praktizáló neves orvos-pszichiáter ad magyarázatot. Úgy véli, a diktatúra képviselői az emberben rejlő, csecsemőkorban kialakuló mindenhatóság alapérzését hatalmuknál fogva felnőtként is átélhetik. A személyiségfejlődés normális menetében ez az érzet fokozatosan a helyére kerül, az ember már gyermekkorban tudomásul veszi: ha bömböl, nem teljesítik feltétel nélkül kívánságait. Megtalálja a helyes arányokat az énképének kialakulásában, szocializálódik, a környezet számára elfogadható, kellemes partnerre válhat. Viszont az éretlen személyiséggel szinte teljhatalmat élvező, a mindenhatóságtól valósággal megrészegülő párttitkár, a rettegett fegyveres testület tisztje hirtelen kiszolgáltatott helyzetbe kerülve nehezen szembesül vele, hogy vége a nárcisztikus mesevilágnak. Önérzetében érzi magát megsértve. Fellobban benne a gyűlölet azok iránt, akik közvetlen kiváltói a világ eddigi rendje felborulásának.

Ezért aztán, ahhoz, hogy nárcizmussal átítatott önbecsülése

visszabilenjen a „helyére”, el kell tüntetnie, meg kell semmisítenie megaláztatásának szemtanúit. E beteges lelki rugók vezérelték Sztálint is gyerekkori osztálytársai likvidálásakor, mivel ők mint bukdácsoló diákokra, és nem a mindenki által csodált generalisszimuszra néztek. Hitler pedig fiatalkorában az őt nagyoló handabandázásai miatt kinevető kortársakat likvidáltatta.

Az NDK összeomlását követően több párttitkár öngyilkos lett. Néhányan közülük, önmaguk megsemmisítését — eltorzult tudatuk sugallatára — egyfajta szankcióként szabták ki a hálátlan társadalomra. Mint a dúrcás kisgyerek, aki a szüleit megbüntetve nem issza meg a finom kakaót...

NDK-s kollégái példáját követte a rendszerváltás után, 2004-ben Pap János is. A gyilkos hajlamú párttitkár 1956 után belügyminiszter, majd mint miniszterelnök-helyettes szolgálta Kádárt. És cipelte magával — valószínűleg — a Brusznai Árpád kivégeztetése miatt érzett büntudat terhét. Vadászpuskájával előbb feleségével, majd önmagával is végzett.

Véletlenek soraként derült ki, hogy a veszprémi egyetemisták Puskin nevű mentőangyala és a hős Szücs István történetét Ukrajnában is számon tartják. A Szegeden élő Fenyvesi István irodalomtörténész kutatásokat végzett, feltárandó Ogyessza magyar vonatkozású művelődéstörténetei értékeit. E munka során barátkozott össze a nyolcvanas években bizonyos Zaira Valentynova ogyesszai történészprofesszorral, aki egy szegedi látogatást követően meghívta Fenyvesit fekete-tenger-parti városába. A beszélgetések kapcsán 56 is szóba került. A professzor asszony ekkor megemlítette, hogy unokaöccse a forradalom idején egy szovjet légi deszant hadosztálynál szolgált mint tizedes, és novemberben ledobták az egységét valahol Dunántúlon. A harcok tragikus epizódjai között, benne mint szemtanúban megragadt egy jó emlékü jelenet. Fiatalok csoportját készültek kivégezni, amikor egyikőjük kiállt a sorból és Puskin-verset kezdett szavalni. Mire a sortűz elmaradt. A tizedes pedig hazatérve elmesélte ismerőseinek az esetet.

Az ogyesszai látogatás után húsz év telt el, amikor véletlenül Fenyvesi István kezébe akadt egy veszprémi újságkivágás az ukrán

kollégától hallott történettel. Telefonon felvette a kapcsolatot a riportalan Szűcs Istvánnal, hogy közölje: több ezer kilométerre tőlünk, fél évszázaddal a történetek után is, szájhagyomány útján terjedő háborús legendaként tartják számon hajdani vakmerő, rendhagyó tettét.

Szűcs István 2000-ben egy utazási iroda szervezte turistacsoporttal Ungvárra látogatott. Értesülése szerint a börtön falán márványtábla állít emléket az 1956-ban ide deportált, a hazájukért életüket kockáztató magyar hősök százainak. A börtön egykori foglya javasolta, keressék fel a történelmi színhelyet. Az útitársak többsége azonban leszavazta a kitérőt. A buszvezető közkívánatra a börtönépület előtt beletaposott a gázba. Irány az étterem. A szerencsés csoport így még melegében érhetette el a déli menüt, nokedlivel, pörkölttel.

„BOLONDOK HÁZA” — A MÁTYÁSFÖLDI NAGY ÖREGEK

A mátyásföldi volt szovjet tiszti lakótelepen jelenleg az 56-os szabadságharc történelmi viharában megtépzott egykori hősök állomásoznak. A kapu felett Bajtársak Otthona névtábla. Az Antall-kormány idején, 1993-ban itt rendezték be az egykori meghurcoltak lakhelyét, ahol ma az „ülő garnitúra”-ból — így határozzák meg magukat a börtönviseltek — 120-an pergetik hétköznapijukat. Többnyire egyedülálló, megfáradt idős nők, férfiak és néhány fehér hajú, a boltba is egymás kezét fogva induló házaspár. Olyan is van közöttük, aki azelőtt sokáig hajléktalanként tengődött, éjszákanként kapualjakban húzta meg magát, mielőtt a Szabadságharcosokért Közalapítvány bizottsága kiutalt részére itt egy mesés, apró, összkomfortos lakást. A nagy idők utolsó túlélői, akik igen csak meglakoltak érte, hogy az adott pillanatban a haza oltalmára, egy szál Molotov-koktéllal a kezükben szembemerészkedtek a világ legerősebb hadseregének tankjaival.

Annak idején többségük épp ahhoz a munkásosztályhoz tartozott, amely ellen a munkáshatalom szovjet segítséggel eszelősen rettegve védte magát. A nemzetközi proletariátus nagyobb dicsőségére ők a sztálini hatalmi téboly, Rákosi üldöztetési mániája, a saját népe ellen fordult Kádár görcsösen túlkompenzáló, paranoid lelki tusáinak még közöttünk lévő legnagyobb megszenvedői. Életfogytiglan.

A két szocreál stílusú, emeletes épület előtt, a fák árnyékában másodlagosan újszerű Polski Fiat, Opel Ascona, Wartburg parkol. A gumik talajhoz közeli felületén megülő finom sárréteg jelzi, hogy régen mozdultak meg. Ám a csillogó króm lökhárítók, a frissen letörölt szélvédők, a motorháztetőről eltakarított őszi falevelek tanúsítják, hogy a kocsik nagyon becses jószágok. Ezért is méltányolandó, hogy Bizsu — Dilinkó Gábor —, az otthon egyik nevezetes lakója, a nyolcvanas éveiben járó egykori Corvin közí cigány pesti srác a kolontári vörösiszap-katasztrófa hírére, első

reakcióként felajánlotta 16 éves Skodáját valamelyik károsultnak. „De megnézem, ki az illető, nehogy még valami dörzsölt lejmolós lenyúlja a jó kis zotyómat” — óvatoskodik a sokat látott adakozó.

Az épületekben a kopott, linóleumborítású hosszú folyosók mentén egyforma barna ajtók, a küszöbök előtt azonos méretű szürke lábtörölők. Tisztaság. Az egyszobás (a párban élőknek dupla), alig 20 négyzetméteres lakásokban sűrűn sorjáznak a mindennapok használati tárgyai, vasalóállvány, hűtőszekrény, az asztalon befőttes üvegek, bekeretezett családi fotók, vérnyomásmérő, régi újságok. Az egyik sarokban könyvek halmaza, a másikban keresztbe feszülő seprűnyélre aggatott frissen mosott ingek száradnak. Egy Rózsadombról szalasztott lakberendező itt alighanem lemondóan széttárná a karjait. A lakók azonban, legalábbis ami az anyagi körülményeiket illeti, nagyjából elégedettek. A magánzárkák sötétjében elmélkedve a világ dolgairól, megtanulták: nem az a szegény, akinek nincs vagyona, hanem az, aki többre vágyik, mint amije van.

„Jó itt lakni” — szögezi le az ősz haját gondosan karban tartó Veress Mária, aki szerint a társai többsége is osztja e véleményét. „Már nem bántanak bennünket. Mint még néhány éve is, amikor kutyasétáltatás közben a környékbeliek megjegyzéseket tettek ránk, ellenséges pillantások kísérték, a boltban a köszönésünket sem fogadták. A bolondok háza, így csúfolták az otthont. Hogy ma is járja e ránk ragasztott név, nem tudom, nincs már kutyám, és kevesebbet megyek emberek közé.”

Máriát egyébként Lindaként üdvözlik a folyosón jövő-menő lakótársak. Mint kiderül, a vizsgálati fogságban annak idején egy cellában 13 nő volt összezárva, közülük hét Marika várta az ítéletet. A könnyebb megkülönböztetés kedvéért sorstársai ekkor keresztelték át Lindának. Nehéz szóra bírni a börtönben töltött három és fél évről.

Azért annyit mégis elmond, hogy gyári varrónő volt, amikor fiatal lányként az ávosok az orrcsontját eltörték, koponyája a rúgásoktól megrepedt, és ma is, ha felidézi a történeteket, érzékeny halántéka lüktetni kezd, szédülés fogja el. Az ötvenes években a Fő utcában átélt borzalmak miatt mindmáig elkerüli a környéket.

Ha útja abba az irányba vezet, inkább a Margit hídon átmegy a pesti oldalra és a Lánchídon buszozik vissza Budára. Mégis, nemrég valami régi iratért kénytelen volt visszatérni a szörnyűségek színhelyére. A Katonai Ügyészség portáján a szolgálatos kiskatona nem értette, miért kezdett a néni keze zokogni, amikor udvariasan a személyi igazolványát kérte tőle.

Egy másik, hasonló korú, ma is szép arcú, szabadidőruhás idős hölgy az otthon bejárata előtt a kukához igyekszik a szemetesvöd-rével. A nevét nem árulja el. Régi beidegződés, bizalmatlan a kíváncsiság idegennel szemben. De készségesen elmondja, hogy kezdetben a környék népe azért nézett az új lakókra görbe szemmel, mert a változások miatt odalett a csencselés a szovjet tisztekkel. Az idegen haderő kivonulása az országból ezeknek a mátyásföldieknek nem a szabadságot, hanem a seftelés végét jelentette. Nagyon nehezteltek ezért az ide költözött, szedett-vetett 56-osokra. A színes Junoszty tv, a vízílova is mámorba döntö Krasznaja Moszkva kölni, az elnyúlhatatlan bűvárszivattyú, az ingyenceknek való szárított sóshal, a vöröskaviár-konzerv és a túl-súlyos autós kulcskészlet évtizedeken át menő cucc volt, szépen hozott a konyhára. És ez az aranybánya bedőlt. Átkozott ellenforradalmárok, átkozott harmadik köztársaság!

A „bolondok háza” körüli mende-mondák eredetéről Fürcht Klára, az otthont fenntartó Szabadságharcosokért Közalapítvány titkárságának vezetője — a lakók olvasata szerint inkább védőangyala — kísérli meg a tények mögött rejlő valóság, a pletykák, a sandaság, a kicsinyesség és az irigység kusza szálait kibogozni. Nincs könnyű dolga. Helyzetismertetője szerint a börtönének, a kínzások, a sok megaláztatás, hányattatás próbakövei között az őrlődést másként viselik az emberek. Az járt jobban, aki az állandó rágódás helyett képes túllépni a vele történteken. Van, aki bírja a gyűrődést, másoknál olykor megbicsaklik a józan gondolkodás, az idegeknél is bekövetkezhet anyagfáradtság. Előfordult, hogy némely lakók a központi fűtés csöveiből szuttogó hangokat véltek hallani, a telefonszerelőt karhatalmistának nézték, a takarítónő pedig utánuk kémkedett. Egy időben figyelmességként a közalapítvány székhelyéről, a volt

Belügyminisztérium Roosevelt téri központi konyhájáról szállították ki az otthonba a finom ebédet, de több lakó hozzá sem nyúlt az ételhez. Gyanújuk szerint még az újházi tyúklevés is mérgezett. Sejtelmek szerint az ávó ma sem alszik.

Nemrégiben két idős lakó verekedett össze, mert akkor derült ki, hogy több mint ötven éve, 1957 elején egyikőjük besúgása nyomán kapták el a másik barátját, Rajna Tibort. A hírhedt Tutsek vérbíró Tibort majdnem felakasztatta, mert a Tűzoltó utcai csoport tagjaként az oroszokat lőtte. Végül 12 évet kapott, amíg a szabadságharcosból ügynökké vált fegyvertárs — ha igaz — megúsza a büntetést. Az ügy kivizsgálása még tart, de az egy épületben lakó egykori jó barátok, ha találkoznak, elfordítják fejüket.

Klára asszony rendszeresen jár riportra a Nemzetbiztonsági Hivatalba az otthonban lakó egyik nyughatatlan nő miatt, aki notórius feljelentő. Például a hivatalt ostromló legutóbbi levelei szerint a házban az ukrán maffia zárjegy nélküli ital- és cigaretta-raktárt működtet. Nemhogy raktár, hanem sajnos ma már a klubterem sem működik — kesereg a nagy türelemmel, empátiás készséggel megáldott vezetőasszony.

Ahogy egyre idősödnek az emberek, inkább befelé fordulnak, nem keresik egymás társaságát. Ha mégis szóba elegyednek, kerül az 56-tal kapcsolatos témákat, miközben belső világuk minden szállal a sorsfordító időkhöz köti őket. Néhányan az italban igyekeznek menedéket találni az átélt traumáktól. „Mégis inkább a bolondok háza gúnynév kiöltői szenvedhetnek maradandó lelki károsodásban” — szögezi le a titkárságvezető. „Egyébként már Benedek István professzor szerint is olyannyira örült a világ, hogy azt sem lehet tudni: a diliházban vagy a kint járkálók között találni több habókos embert” — idézi fel a híres elmeorvos Aranyketréc című könyvének fő tanulságát.

A bajtársak otthonához hasonló intézmény valaha a 1848-as szabadságharc korosodó, magukra maradt katonái részére is működött, Honvéd Menház néven — ugrunk vissza vagy 150 esztendő az időben Boross Péterrel, a közalapítvány elnökével, volt miniszterelnökkel. Ismertetése szerint a hajdani menház a Soroksári úton a „nemzet egyeséi” által, vagyis közadakozásból

1872-ben épült fel. A volt tisztek külön lakrészekben, a legénység 2–3 ágyas szobákban éldegélt, és a lakók teljes ellátásban részesültek.

A bozontos, ősz Kossuth-szakállat növesztett öregurak az egykori dicső sereg paszományos egyenruhájában jártak, mellükön büszkén csillogtak a harcokban szerzett kitüntetések. Néhányan közülük a különböző múzeumokban teremőrként szolgáltak, emelve a kiállítás ünnepélyességét. Általában a menhely kertjében a padokon sütkérezve hosszú szárú pipákból pöfékelve naphosszat magukba merülve üldögéltek. Gyakran diákcsoportok jöttek erre, a gyerekek a kerítésen kívülről megilletődve nézték, miként eregetik a füstöt a levegőbe Damjanich, Bem apó egykori rettenhetetlen legendás vitézei.

Nagyobb ünnepekre meghívták őket, és örvendhetek a díszvendégnek kijáró tiszteletnek. Lelkes honleányok pedig szerte az országban egész éven át kartondobozokba gyűjtötték a férfiember által elnyomott szivarvégeket, amiket aztán karácsony előtt, megbecsülésük jeleként elküldtek a menházba. Az értékes dohányból így került a pipákba éveken át jóféle elfüstölnivaló. A nyughatatlanabb természetű veteránok a környékbeli kocsmákban iddögáltak, hőstetteikről meséltek a cimboráknak, és olykor össze is akasztották a bajuszt a civil bagázssal. Az intézkedő rendőrök sem bírtak velük. Az otthon épületét egyébként a második világháborúban Budapest ostroma alatt lebombázták.

Az állam részéről az 56-osoknak és más politikai üldözötteknek méltó megbecsülésben van részük — fejti ki véleményét Boross Péter. Az otthon fenntartására, a különféle szervezetek — Pofosz, Recski Szövetség, 56-os Magyarok Világszervezete, Politikai Elítéltek Közössége és egy sor további szervezet — működésére hozzávetőleg évi 5 milliárd forint jut a költségvetésből, és pályázat útján lehet ebből részesülni.

A keretből fedezik a nyugdíj-kiegészítéseket is. A börtönben töltött évek számának megfelelően kapják az érintettek a kiegészítést havi 140 ezer forintig. A 10 év feletti börtönben sínylődés ellensúlyozására havi 40 ezer forint a megállapított összeg, 63-an vigasztalódhatnak ezzel a gesztussal az életből elvett időért. A

„kegyelmes urak és hölgyek” — a halálraítéltek, de kegyelemben részesült meghurcoltak plusz havi 50 ezer forintban részesülnek az őket ért megpróbáltatások pénzben ki nem fejezhető fájdalomdíjaként. Jelenleg (2010-ben) 33-an tartoznak e körbe. Jár még többek között nemzeti helytállási pótlék, a megözvegyült házastársat illető kiegészítés és az október 23-a alkalmából évente adományozott különféle kitüntetések mellé rendelt összegek. Az érintettek száma az elhalálozások következtében évente 800—1000 lélekkel fogyatkozik. Összességében már 10 ezren sincsenek az élők sorában — közli az elnök.

Az otthon lakói csupán szerény közüzemi költséget fizetnek, ezért is sokan próbálnak különféle indokokkal ide költözni. Ám a jogosultságnak szigorú feltételei vannak, még egyenes ági rokonok sem kaphatnak itt lakást. Indokolt esetben mégis kivételt tehet a kuratórium. Ilyen az első lakó, Szabó Károly is, akinek villamoskalauz édesapját akasztották fel a forradalomban való részvételért.

Alig 10 éves gyerekként élte át, amikor 56 novemberében orosz tank állt meg gyóni otthonuk előtt. Az ágyúcsövet a házra irányították, az édesanyját megfenyegették, szétlövik a falat, ha nem árulja el, hol rejtőzik az ura. A mamája keservesen zokogott, de nem engedett a zsarolásnak. Néhány nap múlva éjjel karhatalmisták törtek rájuk. Még a gyerek tollaszsákját és a zsírosbödönt is átszurkálták, eldugott fegyver után kutatva. A papája ekkor már dabasi ismerősök vermében bújt meg. Később mégis elfogták és 1959-ben kivégezték. Az apa és kisfia utolsó, 10 percre engedélyezett találkozásáról, az apa életre szóló intelmeiről ma sem képes beszélni Károly.

Tény, hogy még a nyolcvanas években is tartó állandó üldöztetés ellenére is az akasztófa árnyékából kapott apai útravaló alapján három fiút felnevelt, mindegyik sikeres a szakmájában. Károly nem tanulhatott tovább, nyugdíjba vonulásáig vízvezeték-szerelőként kereste kenyerét, házassága zátonyra futott. Manapság naphosszat a szobájában olvasgat. Azzal bocsát útra: az életben készen kell állni a szerencse fogadására, mert csak egyszer-kétszer mosolyog ránk, a pillanat rögtön elillan.

A háromgyermekes Pötyi néninél vidámabb az élet. Két csinos lányunokája szépítkeznek a tükör előtt, ideiglenesen itt laknak az otthonban és most épp randevúra készülődnek. A nagymama még igazít a hajukon, mielőtt kilépnek az ajtón. Mint kiderül, a mamájuk egy idős ember mellett ápolónőként Németországban dolgozik, mert itthon nincs munka. Pötyi — valójában Hrozova Erzsébet aprócska termetű, mozgékony, romjaiban is derűt hintő, valóságos mesefigura — gondoskodik most róluk. Nehéz elképzelni, ahogy a Víg utcában dobtáras géppisztollyal végigpásztázta a szemközti házat, ahonnan ávósok tüzeltek vissza. Büszkén mutatja vitrinjét, teli 56-os érmekkel, kitüntetésekkel.

Az ügyész Pötyi „fizikai megsemmisítését” kérte, végül életfogytig börtönre ítélték. A vele együtt harcoló férjét, a Szovjetunióban tanult repülőtisztet, Székelyi Bélát a fülíg szerelmes 20 éves fiatalasszony soha többé nem látta viszont, felakasztották.

Pötyi egy éven át magánzárkában ült, majd Wittner Mária cellatársa is volt, elmondhatatlan borzalmak, verések, a kalocsai börtönben munkaruhahegyek varrása után 13 év elmúltával, 1970-ben szabadult. Eredeti szakmája szerint ismét ápolónőként kezdett dolgozni a Korányi kórház öngyilkosokat mentő osztályán. A sok életbe vissza terelt sors láttán itt tanulta meg, amit addig is tudott: az igazán fontos, jó dolgok nem kerülnek pénzbe.

Ahogy Pötyi kikísér, az egyik tinédzser unoka éppen visszatér udvarlójával, egy nyakigláb, nevetgélő fiúval. Még forró, fél grillcsirkét hoztak a nagymamának.

Amikor a bíró kihirdette a fejemre a halálos ítéletet, csak álltam, mint a lófasz" — idézi fel az 1957-es bírósági tárgyalás legdrámaiabb mozzanatát az akkor 27 éves egykori cigány szabadságharcos. A vád vérszomjas képviselője finom ember lévén a büntetés kiszabásaként a halál helyett az árnyaltabb megsemmisítés kifejezést használta. Az indoklás szerint Dilinkó Gáborra (Bizsu) a néphatalom megdöntésére irányuló fegyveres szervezkedés és az ellenforradalomban való aktív részvétel miatt kellett lesújtani a törvény teljes szigorával.

A ügyvéd bravúros védőbeszédének köszönhetően a tisztelt bíróság enyhítő körülményként vette figyelembe, hogy a kenyerét 1956-ban vagonrakodó trógerként kereső, hányatott sorsú kétkezi munkás írni, olvasni nem tud. Iskolája nincsen. Fiatalos ártatlanságát kihasználva gátlástalan imperialista ügynökök hajszolták bele az ellenforradalmárok gyilkos bandájába. Egyszerűen megtévedt. De mélységesen bánja bűneit, amit a néphatalom ellen vétett.

Így aztán a spanglit — ahogy a rabtársak egymás között az akasztást hívták — sikerült elkerülnie. Előbb tizenkettő, majd végeredményben hét évet sóztak a nyakába. Amit le is ült, annak rendje-módja szerint.

Szó mi szó, Bizsu, a furmányos újpesti roma csávó, minden volt, csak ártatlan nem. (Neve kiskamasz korában az ujjain csillogó sokféle rézgyűrű és a nyakában lógó mutató WC-lehúzó lánc miatt ragadt rá.) Gyakorlatilag már csecsszopóként is csibész volt, korán megérett rá, hogy fakanállal jól elfenekeljék. De senki sem akadt, aki ráncba szedte volna. Ugyanis édesanyjának, Isten nyugosztalja, a zsandárokkal való állandó bújócska miatt alig volt érkezése purdéját istápolni. Kiscsávó korában is csak ritkán találkoztak. Szó szerint futólag. Annus, az egyébként elbűvölő, szőke asszony, aranykarikákkal a fülében, a Tanácsköztársaság idején mint Kun

Béla rendíthetetlen híve vívta az osztályharcot a hercegek, grófok ellen. Komcsi volt a javából. A Horthy-rendszerben emiatt is gyakran meggyűlt a baja a törvénnyel. Kilenc gyereket szült, de közülük csupán a legkisebb, Bizsu és egyik bátyja, Mihály érte meg a felnőtt kort. A többi testvérét, főként a nagy gazdasági válságot követő években, sorra elvitte az állandó csóróság.

Mivel örmény származású apjuk is ki tudja merre kujtorgott a világban, az ide-oda hányódó Gabit és bátyját a hatóságok árvaházba dugták. De a sátorozó cigány nagyszülők nem hagyták sokáig odabent árválkodni őket, kihozták és szárnyaik alá vették a két kis rajkót. Ez idő tájt lókupec nagyapjuk vezérletével több összeverődött hasonszörű család „kumpániát” alkotva, hat-nyolc echós szekérrel vándorolt, amerre látott. Amerre a szél fújt, tágas e csonka hazában.

A szalmával bélelt saroglyában immár ott zötykölődött a lelencből kiemelt két kis „zsizsik király”, ahogy a lovára törzsből származó, lecsüngő bajuszú nagyapa becázta őket. A lovakért bolonduló nagyapó egyébként erősen bicegett, az osztrák—magyar királyi hadsereg bakájaként valahol Isonzónál trafálta el a lábát egy golyóbis. Háborús vitézségét ezüst kiskeresztrel jutalmazta a haza.

A harmincas évek szokásának megfelelően, mikor a szekérkaraván az országúton poroszkálva faluhoz érkezett, megállt a menet. A purónak — a legöregebb cigánynak — a helyi csendőrségnél kellett jelentkezni. A hivatal embere a község szélén kijelölt az országút vándorainak egy tisztást, ahol letáborozhattak.

A rend kedvéért összeszámolta és lajstromba vette, hány purdé szaladgál a kumpániában. Ezután a cigányok a szekerekből kört formáltak, a körön belül felverték a sátrakat. A lovakat kicsapták legelni, az asszonyok pedig nekiálltak főzni nagy bográcsban, lábosokban. Ha elkészült az étek, pokrócot terítettek a földre, és kezdődött a várva várt közös evészet. Bizsu — akkor még 3—4 éves kiscsóróként Gabika — a legjobban a nokedlit és a sült sündisznót szerette.

A férfiak betevő után nézve sorra kopogtattak a házaknál, ahol többnyire — Bizsu emlékei szerint — megörültek a kézművesség-

ben jeleskedő gyüttmenteknek. A cigányok összegyűjtött ócskavasból fúrót, tepsit, bádogos szeget, pangedlit, sínzőget, tehenek nyakába kolompot készítettek, megfoltozták a kilyukadt edényeket, üstöket, kijavították a házak csálé eresztét. A kovácsolásnak is mesterei voltak. Hasznosnak érezhették magukat, és kaptak is ezért némi elismerést a gádzsóktól. A drótosok ügyességét Gabi is örökölte, már gyerekként úgy össze tudott kötözni vékony drótokból egy akár több darabra törött korsót, hogy az ismét megtartotta a vizet, nem szivárgott. A nagypapa olykor az állatvásároknak lovak adásvételével keresett néhány pengővel is igyekezett a népes családnak előteremteni a legalább minden másnapra való kenyeret. Meg kellett a pénz kártyára is.

Nagymamájától, Bábitól is sok hasznos fortélyt lesett el Gáborka. A meggyűlt seb gyógyítását például kettévágott paradi-csommal, majd amikor megpuhult, szalonnabőr, vagy nyúlháj rákötözésével gyorsította. A részeg férfiút pedig italába kevert, kiszáritott béka összeőrölt porával szoktatta le Bábi a korhelykedésről, ugyanis a jóember megundorodott a fertelmes ízű alkoholtól. A fejfájást a fejbúbra csepegtetett ecettel üzte el, majd kispárnát nyomott rá, hogy a nedves kobakot melegen tartsa. Fagyáskor a kérdéses végtagot epével kenték be az orvost soha nem látott vándorló cigányok.

A tekergő életmód igencsak kedvére való volt a kis Gabinak. A kiscsávónak a csillagos égbolt alatt, a tűz melletti közös danászások, zenélések romantikája, a friss fű zsongító illata a végtelen szabadságot jelentette, ami örökre beléivódott zsigereibe. A sitten is ezekről az időkről ábrándozott, ha már nehezen ment a keserű valóság elviselése. A cigánykaraván a vándorlások során az ország szinte valamennyi szegletében megfordult. Gabi ezalatt magyarul alig tudott valamit, körülötte mindenki lovára nyelven szólalt meg.

Végül is nagyapja a második világháború előtti békeévek második felében a korlátozó jogszabályok miatt szakított a vándorló életmóddal. A kumpánia szétszéledt, az öreg pedig Rákosligeten vásárolt egy nagy portát. „Főállású” lókereskedésre adta a fejét. De mert mulató természet volt, gyakran járt kocsmába, ahol az asztaloknál nagyban ment a zsuga. Olyan nagyban, hogy egy szeszé-

lyes lapjára követően előbb az ezüst kiskereszt, majd lovastul, istállóstul az egész vagyónka elúszott. Fedél nélkül maradt a család. A még összekapart maradék pénzből Újpesten, a Mária utcában vettek egy szerény kétszobás házat, és ebbe költözött a família. Mindezt Bábi derűs nyugalommal vette tudomásul, még csak egy korholó szava sem volt könnyelmű urához.

Gabi szerette az újpesti piac forgatagát. Gyerekként nap mint nap ott lábatlankodott a kofák között. Mivel magyarul nem tudott, cigány nyelven kéregetett, ha már nagyon korgott a gyomra. „Dema marho turamasz csikken” (adj egy kis zsírt)! Ebből ugyan a gádzsók egy kukkot sem értek, de mert megszánták a szutykos kis purdét, végül is mindig kapott egy-egy falatot. Később a heti vásárokon a falusi árusoknak segített az előre levágott lábasjóságot, malacot, hízott kacsát, libát a szekerekről leemelni és a standig cipelni, ahol aztán a kofák földre terített ponyván felsorakoztatták az eladásra kínált portékát. A cipekedésért aztán a szorgos gyerkőcnek leleesett néhány krajcár. De legjobban mégis a céltalan csavargás vonzotta.

Gyakran amúgy mezitláb, egy szál klott gatyában nekivágott az ismeretlennek. Ilyenkor napokon át céltalanul tekergett, koldult, szénakazlakban aludt, boldogult, ahogy tudott. Nem éppen túl szigorúan tartotta magát a régi regulához, amely szerint: a hullott gyümölcs a vándort illeti. Néhány alkalommal Szegedig is elcsámborgott, ahol aztán a rendőrök fülön csípték. Már név szerint ismerték. Vonattal hazatoloncolták Újpestre. Ilyenkor Bábi, ki nem zökkenve derűs kedvéből, szó nélkül összekeresgélte a vonatjegy 10 pengőnyi árát, amit nem volt kecmec, meg kellett téríteni. Gabika pedig büszke volt magára: ilyen fontos személyiség, akit úri módon megvonatoztatnak, hazakísérnek, fizetnek érte.

Mint afféle utcagyerek, gyakran keveredett verekezésbe, amiből kiderült, hogy milyen ügyesen használja az ökleit. Így került a posztógyár sportklubjába, ahol Áder Zsiga, a később híressé vált bokszedő is foglalkozott vele. Még versenyen is indította Bizsut. Egy kecskeméti mérkőzésen például a négytagú csapatot az ellenfél jól elkalapálta. Az összevert újpesti sportolók a meccs után fáj-

dalomdíjként a szervezőktől kaptak egy-egy hatalmas szelet lekváros kenyeret, és mehettek isten hírével. Mivel pénzük nem volt, a csapat az országúton integetett a járműveknek, mindegyikük monoklival a szeme alatt, amíg egy Budapestre tartó teherautó felvette a vert sereget.

Bizsu nemcsak a bizsut, de a kártyát, a lovakat és a lányokat is szerette, élvezte az életet. A nagy pörgésben az álságos politikából, az ötvenes évek fizikai, lelki terrorjából, az Andrássy út 60-ból a nagy vagabund csak annyi, tényleg húsba vágó szörnyűséget érzékelt, hogy a szocializmus vívmányaként a kuplerájok bezártak. A rengeteg rosszabb sorsra érdemes, éhkoppon maradt örömlányt a hatóság — a teljes körű foglalkoztatottság szellemében — a BESZKÁRT-hoz irányította, ahol átképezték őket. A szegény kokottok villamoskalauzként lyukasztgatták a vonaljegyvet, fújtak a sípjukba, hogy indulhat a kocsi. Bizsu még e megszorításból is jól jött ki. Mert több ismerős maca akadt a kalauznők között, akik a régi szép idők emlékére hagyták kedvére bliccelni.

De az átszállókon megspórolt 70 filléreből aligha lehetett volna nagy lábon élni. Ezért aztán egy cimborája révén az Illatos úti bűdös gyárban — így hívták a börgyárat — felcsapott vagonrakónak. Majd az újpesti tökmaggyárban — e néven ismerték a Növényolajipari Vállalatot — fogta meg a lapátnyelet, hogy a 110 kilós zsákokból a napraforgó- vagy tökmagot kihányja. A hattagú brigád inaszakadtáig dolgozott, naponta több vagonnal is végeztek. Magukat nem kímélve, a nehéz fizikai munkával jól kerestek. Volt, hogy Bizsu egyetlen nap 400—500 forintoz is hozzájutott, amíg egy munkás havi átlagbére — emlékezete szerint — 1200 forint körül mozgott ebben az időben.

Azon a bizonyos, orgonaillat helyett olajos fémszagú májusi napon, az iparvágány mellett, a vagonoknál serénykedő hórukk brigád közelében megjelent egy bámészkodó cigány leányka. Suki (szép) volt, habár fésűt régen láthatott. Piros pöttyös ruha volt rajta, amelyet a közeli rákospalotai zárt leánynevelő intézet lakói viseltek. A félszeg kis fruska mind közelebb araszolt, mint akit nagyon foglalkoztat, hogy valójában milyen is egy vasúti teherkocsi. A kavargó porfelhőben félmeztelenül, csapzottan lapátoló brigád-

ból épp Bizsun akadt meg a szeme. A szusszanásnyi pihenő ütemét kihasználva meg is szólította a fiút: tudsz adni egy darabot (cigit)? Bizsu visszakérdezett: szibó kale (éhes vagy)? Az intézeti szökevény válaszként bizonytalanul megvonta a vállát.

A durva beszédű, ám a gyengéd érzelmekre fogékony brigád tagjai közül senki sem zsörtölődött, amiért Bizsu hátat fordított a félig telt vagonnak és letette a szívlapátot. Magára kapta ingét, kézen fogta a megilletődött kis Kócost — mint kiderült, külvárosszerte így ismerték —, és elmentek együtt a közeli Pacalos vendéglőbe. A lány nem bíbelődött az étlap silabizálásával. Fagylaltot kért. Egy ültő helyben 18 adag villámgyors behabzsolásával csillapította éhségét. Ez már valami — gondolta magában elismerően Bizsu. Este a gyártelep munkásainak nyitva álló fürdőhelyiségben a földre leterített kartonpapírokon röptek a mennybe. Ott, a rozsdásodó vezetékek alatt hemperegtek át az egész éccakát.

„Oda megyek, ahová te akarod” — mondta a lány reggel, jelezve, hogy részéről nem csupán egyéjszakás kalandról van szó. Majd egyszerűen eltűnt. Bizsu pedig minden erejét beleadva tovább lapátolt. Szó nélkül tűrte a brigád gúnyolódó megjegyzéseit, amiért ily csúfosan hoppon maradt. Négy nap múlva azonban Kócos előkerült. Ekkor a fiú elvitte az újpesti állami áruházba és tetőtől talpig felöltöztette. Már csak azért is, hogy megszabaduljanak az árulkodó piros pettyes ruhától. Kócos az új cuccok kiválasztásánál ragaszkodott a piros-fekete színekhez. Bizsu addig egyik brigádtárs cimborájánál lakott, de most kivett egy szerény albérleti szobát valahol Angyalföldön. Egy-egy vadonatúj fogkefével összebútorozva az újdonsült pár ily módon megtette az első tétova lépést a tisztességes polgári élet irányába. Onnan kezdve Bizsu más nőre még csak nem is nézett, Kócos pedig örökre intézeti szökevény maradt.

Október 23-a késő délutánján hazatérve a vagonrakodásból Kócosnak csak hült helyét találta. Elindult keresésére. A Keleti pályaudvar környékén kiabáló, izgatott, fellelkesült emberekbe botlott. „Munkát, kenyeret, Rákosinak kötelet!” „Ruszkik haza! Aki magyar velünk tart!” Már éjfélre járt, amikor kérdezősködé-

sére valamelyik ismerőse útba igazította: Kócos a Corvin mozi környékén lehet, ahol pedig már lövöldöznek. Arra szaporázta lépteit, és hamarosan rá is lelt kedvesére. Kócos éppen elemében volt.

Ott röpködött puskával a vállán a tömegben, felajzott állapotban itta magába a sok új információt. A minden irányból a Corvin közben összegyűlt, főként fiatalok alkotta sokaság feltüzeltlen tárgyalta a fejleményeket, az emberek a Sztálin-rendszert szidalmazták. Többségük egyszerű melós, akiknek az agyába évek óta hatalmas politikai gépezet sulykolta a sok hazugságot, csalást, képmutatást. Miközben az amúgy is soványka jövedelmük egy részét kötelező volt békekölcsön jegyzésével önként megkurtítani. Ezáltal megalázó módon önnön megfélemlítésüket a népek maguk finanszírozták. De ajánlatos volt kussolni. Mert a falaknak is füle volt, és az elégedetlenkedőket könnyen begyűrték a kóterbe. És mindez az elfojtott indulat most előtört.

A társadalmi robbanás légnyomása Kócost is magával ragadta. A nem éppen pallérozott, de intelligens, talpraesett kis csavargó cigánylány — akárcsak kedvese — eddig hányattatásai közepette még csak harangozni sem hallott a politikáról. De az elnyomás miatti társadalmi elégedetlenség levegőben tapintható összhatását ő is érzékelte. Mint mikor egy zenekar hamisan játszik, és még a botfülű hallgatóság is kényelmetlenül feszeng a fals hangoktól. Most a nép egyszerű gyermeke szempillantás alatt szívvel-lélekkel a szabadság, az idegen elnyomás elleni harc mellé állt. A körülötte lobogó, közepén lyukas piros-fehér-zöld zászlók hullámlásában a kis cigány teremtmény ösztönösen vált önfeláldozásra is kész honleányá.

A Corvin közben Bizsut a hazafias öntudat rajongásig szeretett barátnőjének auráján át sugározva, egyfajta láncreakcióként érte el. Identitásának kialakulásában eddig nem sok szerepe volt származásának. De most magyar cigánynak érezte magát. Amitől a büszkeség újszerű érzése öntötte el. Gondolkodás nélkül beállt ő is a felkelők közé, akik már nagyban készülődtek a várható szovjet támadásra. Szerzett magának egy pisztolyt, amit, mint a kalandfilmek hősei, bedugott a nadrágja övébe. Így felszerelve hordta

a lőszeres ládákat a mozi előterébe. Időnként összefutott Kócossal, ilyenkor cinkosan egymásra mosolyogtak, váltottak néhány szót és siettek tovább.

Az intézetben szocializálódott Kócos ekkor már egy, főként hasonló korú lányokból összeverődött 5–6 fős csoport öntudatos vezetőjeként lázas gyorsasággal készítette a Molotov-koktélok. A benzint a mozi mögötti töltőállomás tartályából szerezték, az üres palackokat pedig a környező házak lakásaiba csengetve kunyerálták ki a háziasszonyoktól. Kettőjükön kívül több más fiatal cigány is felbukkant a Corvin közben, akik — Bizsu visszaemlékezése szerint — főként gyári és építőipari segédmunkások voltak, vagy kedveséhez hasonlóan, intézeti szökevényekként keveredtek a fegyveres harc legerősebb központjába.

Egyébként is a felkelők jelentős része a társadalom alsóbb feléből verbuválódott, akik aztán vakmerő módon szembeszálltak a szovjet harckocsikkal, és hősi halált haltak a szabadságért. „Közöttük kurvák és stricik, akik nélkül elképzelhetetlen a forradalom, mert e kétes egzisztenciáknak mint a leszakadt réteg tagjainak nincs már vesztenivalójuk” — foglalta össze Bizsu a személyes tapasztalatait, alátámasztva a börtönkönyvtárban szerzett ismereteivel. Ahogy megbecsülte, hozzávetőleg 120–150 felkelő alkotta az állandó magot a Corvin közben. Mások, több százán, vagy akár ezerszám, alkalmanként érkeztek közéjük a következő napokban, hogy az orosz tankok újabb és újabb rohamainak megtörésében részt vegyenek. Két véres küzdelem közben hazamentek, és időnként visszatértek egy-egy alkalmi harci feladatra. Sokan közülük is életüket áldozták az utcai harcokban, becslések szerint csupán a Corvin köz környékén több mint 200-an.

A Corvin köziekhez tartozni dicsőségnek számított. Városszerzte az itteni hősie, véres harcokról beszéltek, és ez az emberekben azt a lelkesítő illúziót keltette, hogy eljött az áhított szabadság. Október 28-án, amikor Nagy Imre miniszterelnök kihirdette a forradalom győzelmét, különösen sokan keresték fel a legendás helyszínt, ahol a környéken a harcok nyomai, a golyók ütötte falak, a kilőtt harckocsik, a kis tereken, például a Bakáts téri templom

körül a hősi halottak domborodó sírjainak látványától megrendültek az emberek. Egyfajta zarándokhellyé kezdett válni az Üllői út—Ferenc körút kereszteződése. Sokan kölcsönként fegyverrel a kézben, kilőtt tank előtt pózolvá fényképezkedtek. Amiért aztán drágán kellett fizetniük, mert később, a kádári megtorlás utolérte őket, a BM emberei a fotók alapján sokakat azonosítottak. (Bizsúról egyetlen fénykép sem készült, mert az okos kóbor kutya ösztönével megérezte, hogy milyen veszélyt jelenthet engedni a hiúság kísértésének. Amúgy is megragadt benne egy filmen látott detektívtörténet, ahol a tettes egy ártalmatlan fotó alapján lepleződött le, és ez a história is óvatosságra intette.)

Bizsunak egy felkelőnek beállt obsitos katona mutatta meg, hogyan kell szerzeményét, a Staier márkájú pisztolyt kezelni, a hozzá tartozó 14 töltényt behelyezni a tárba. A srácok a feszültség levezetéseként a moziteremben gyakorlógránátokkal dobta célba üres üvegekre. Kiderült ugyanis, hogy a soroksári úti fegyvergyárból zsákmányolt ládákban ilyen ártalmatlan lőszerrek voltak. Később azonban előkerültek igazi Vécsey-féle kézigránátok is, ezekből Gábor egy szatyorban mindig magával hordott néhány darabot, hogy alkalomadtán felhasználja egy szovjet harckocsival szemben.

Az első naptól Bizsu és a kemény mag többi tagja a mozi nézőterén, a padsorok mellett a pusztá földön aludt. Oldalán Kócos, aki egyik éjjel gyenge pillanatában bevallotta párjának, hogy nagyon fél a haláltól. Fél ott mindenki, de ez nappal vagy a hajnalonkénti szovjet támadások földindulása közepette nem érződött az elszánt szabadságharcosokon. Az állandó életveszélyből adódó szorongást viccelődéssel, olykor veszekedéssel oldották.

Mert aratott a halál. Gábor jól emlékszik az első hősi halottra, egy 16 év körüli barna hajú srácre, aki a szemközti Kilián lakatanyából futott át az úttesten — valószínűleg csatlakozni akart a Corvin köziekhez. Eközben egy, a laktanyából kilőtt golyó a derekán eltalálta. Még tett néhány tétova lépést, aztán elterült. Néhányan gyorsan behúzták a ház falához, de már elszállt belőle az élet. A környéken lakhatott, mert néhány órán belül előkerült

édesanyja, aki a fiát keresni jött a harcok színhelyére. Sokáig ott zokogott a véres holttest mellett. Egyébként szép számmal voltak 12 év körüli kisserácok is a felkelők közelében, akik otthonról szökhettek el, és fel sem fogták, milyen veszélyes kalandba keveredtek, de tetszett nekik, hogy most igaziból katonásdit játszhatnak. Amikor Bizsu két-három társával a környék utcáiban járőrözött, és ilyen feltűnően fiatal gyerekekkel találkozott, egyszerűen elvették tőlük a fegyvert, és hazazavarták őket az anyjuk szoknyája mellé.

A következő napokban bebizonyosodott, hogy a szovjet tankok és mögöttük a gyalogság egyszerűen nem tud mit kezdeni a Corvin köz és a környékbeli több száz főnyi ellenállóval. A rájuk zúduló Molotov-koktélokkal, a zsákmányolt ágyúkból a harckocsikat telibe trafáló lövésekkel, a felkelők önfeláldozásával, leleményével szemben nem volt ellenszer. A szabadságharcosok a környező utcák házainak pincéiben, padlásain kibontották az elválasztó falakat, így észrevétlenül megjelentek a közeledő orosz harckocsik közelében. Majd a váratlan támadás után gyorsan felszívódtak a végtelenített járatokban, hogy néhány házzal arrébb ismét löállásba helyezkedjenek.

Ez az utcai partizánharc spontán módon alakult ki, apró kis csapatok álltak össze ismeretlen fiatalokból, akik legtöbbször még egymás nevét sem tudták. Parancsnokot maguk közül választottak. Első napon Iván Kovács László, majd Pongrácz Gergely irányította a laza szerkezetű civil harci egységet, mindketten civilek voltak, a személyes bátorságuk, tekintélyük alapján fogadta el őket a közösség. De nem volt igazi vezénylő, vagy valamiféle katonás fegyelem, ezek a Bizsu-féle vagányok nem is túrték volna az egzecíroztatást. Egyik alkalommal például az ágyút kezelő, katonaviselt Falábú János utasította: álljon be 4-esnek. Ez annyit jelentett, hogy a betöltendő löveget egymás kezébe tovaadó élőláncban ő legyen az egyik szem. Az öntörvényű Bizsu egyszerűen kinevette. Inkább valami kevesebb kötöttséggel járó elfoglaltság után nézett. De azért cimborák maradtak a fellábú szabadságharcossal.

Beállt sebesülthordónak. Amikor csitult a géppisztolyok, ágyúk

tüze, kiszaladt az úttesten fekvő, jajgató, segítségért kiáltó vagy eszméletlenül vérben úszó felkelőkhöz, és becipelte őket a Corvin köz védelmet nyújtó falai közé. Ahol aztán Fehér Sapka (Fedor József) szanitéc bekötözte a sebeket, a súlyos eseteket kórházba irányította. Bizsu e feladatból is kivette részét. Egy haverjával főként a Mária utcai kórházba hordta kézi kocsin a lövés vagy gránátszilánk által eltalált srácokat. Volt, hogy megsebesült orosz katonákat is összeszedtek, akik egyébként rettegtek a felkelőktől. De senki nem bántotta őket. Egyik hasonló korú, a mellkasán meglőtt katona tudott néhány szót magyarul, kiderült, hogy Ungvár közelében gyerekeskedett.

Gábor a társaitól hallotta, hogy néhány elfogott orosz katonát a felkelők Iván Kovács László kérésére a szovjetek által őrzött Szabadság hídhöz kísérték. Mielőtt elengedték őket, az orosz katonák rémülten könyörögtek: adják vissza fegyvereiket, mert különben főbelövés vár rájuk.

Az amúgy is zűrzavaros helyzetben persze zajlott a rivalizálás a katonák és civilek között. A szemközti Kilián laktanya Műszaki Kiegészítő Alakulatának, az úgynevezett lapátosoknak a parancsnoka Maléter Pál ezredes volt, aki az első napokban még a felkelőkre lövetett, néhány nap után már megegyezett velük az együttműködésben. Át is jött látogatóba a Corvin köziekhez. Kérdezgette a köré gyűlt szabadságharcosokat, ki volt közülük katona és milyen beosztásban szolgált. Gábor, a vicc kedvéért, azt válaszolta: őrnagy voltam a seregben. Maléter vette a lapot, és szintén tréfásan kijelentette, hogy az új hadseregben is megtarthatja e magas rangját.

Ettől kezdve gyakran Bizsu őrnagynak szólították a felkelők, miközben jól hátba veregették. Később azonban a bíróságon már kevésbé volt vicces, amikor a minden humorérzékét nélkülöző ügyész a terhére rótt a magas rangot, ami kis híján bitóra juttatta. A sors viszont gyakran nem csupán fintorog, hanem tréfás kedvű is lehet. Mert Bizsu ma már dandártábornoki rangban morzsolgatja nyugdíjas hétköznapijait. Alighanem ő a világtörténelem legmagasabb rangú cigány származású tábornoka, amin ő maga is jó mulat. (A dandártábornoki kinevezés az erkölcsi megbecsülés egy-

fajta gesztusa a harmadik köztársaság részéről.)

Október 28-án csitultak a harcok. Nagy Imre tűzszünetet rendelt el, felfüggesztették a kijárási tilalmat, Gerő Ernő Moszkvába menekült, a forradalom követelései — nem kis részben a Corvin közí szabadságharcosok diadalaként — bekerültek az átalakított, reformokat ígérő kormány programjába. A kórházakban ekkor már hozzávetőleg 3500 sebesültet ápoltak. A lövöldözés is csitult a város különböző ellenálló gócai körül. Gábor éppen Falábú Jancsival beszélgetett a mozi előterében, amikor valaki közölte: Kócost lelőtték. Géppisztollyal a vállán járőrözni indult két másik lánnyal, amikor a Práter utca végén egy ablakból alighanem ÁVH-s orvlövész sorozatot adott le rájuk. Kócost fején érte a golyó, egyik társa is megsérült. Az eszméletlen lányt azonnal a Korányi kórházba szállították, de mire Gábor odaért, már késő volt. Az életvidám 17 éves cigánylány hősi halált halt a magyar szabadságért.

A műtőből kijövő orvos közölte Bizsuval, hogy kedvese a negyedik hónapban volt. Hamarosan gyerekük született volna. Amikor Gábor elhagyta a kórházat, kábultan, a tehetetlenség ösztönös levezetésére, teljes erőből beleverte a fejét a szemközti házfalba. Talán azért, hogy a fizikai fájdalom elnyomja a belül szétáradó, számára eddig ismeretlen kétségbeesés rémisztő érzését, amitől furcsa zavarodottságot érzett.

Kócos — Szabó Ilonka — a Kerepesi úti temető tömegsírjában nyugszik a többi hősi halott között.

November 4-én, amikor a szovjet haderő a beígért kivonulás helyett minden eddiginél nagyobb erővel támadt Budapestre, a Corvin köz is nagy erejű tűz alá vették. A Gellért-hegyi Citadellán felállított ütegek aknáknak tömkelegét zúdították a házakra. A lakosság az óvóhelyekre húzódott, akár 1945-ben. Felettük nagy robajok közepette remegtek a falak, égtek a lakások, omlottak be a tetők. Jöttek az újabb tankok, és nyomukban a szovjet gyalogság. A Corvin köz pokollá változott, hullottak az emberek. Ekkor sebesült meg Bizsu is. Szinte egy időben érte a homlokát egy lövés, és szilánkok fúródtak a tüdejébe és a lábába. Elveszítette az eszméletét.

A Korányi kórházban tért magához. Addigra Corvin közti társai a Rákóczi térre vonultak vissza, ahol néhány napig még elkeseredetten vívták reménytelen harcukat. Nagy részük meghalt vagy szétszéledt. Sokan Nyugatra menekültek — a maguk részéről a világ proletárjai egyesüljete jelszót ilyen kényszerű módon értelmezve. Másokat, akik hittek az ígéreteknek, hogy nem lesz bántódásuk, később elfogtak és kivégeztek. Közöttük 25—30 cigány fiataalt is utolért Kádár bosszúja, ők Kócoshoz hasonlóan a szabadságharc mártírjaiként érdemlik meg az utókor tiszteletét.

Bizsut néhány hasonló társával a kórház pincéjében rejtegették az orvosok és nővérek, sérüléseik elárulták volna, hogy részt vettek a harcokban. Ekkor már a rendőrség kötelékébe átlépett ávosok, karhatalmisták lázas igyekezettel keresték a harcokban részt vett ellenforradalmár huligán elemeket, a dolgozó nép ádáz ellenségeit. Beindult a propaganda, amely — a szovjet segítséggel megerősödött rendszer önigazolására — bűnözőknek, rablóknak, gyilkosoknak, a horthysta restauráció gátlástalan székértelőinek festette le a forradalom hőseit.

A BM emberei mindenhol ellenség után szaglászta, a besúgó sorra írták a terhelő feljelentéseket. Bénult félelem ült az országra. Jaj volt annak, aki a forradalom lelkes hangulatú napjaiban akár csak biztató mosollyal kifejezte rokonszenvét; ez a rosszkor, rossz helyen felragyogó mosoly most akár hosszú börtönéveket is jelenthetett. A lábadozó Bizsuért december 27-én robbant be a pincekörterem ajtaján egy civil ruhás nyomozócsapat. Valamelyik beépített ápolónő dobhatta fel. A rohadt ellenforradalmárt Pobeda autóval a Fő utcába hurcolták. Többször összeverték, majd, miután megnyikkanni sem volt hajlandó, a fűtetlen pincében két napon át meztelenül kellett állnia egy kádban. Időnként hideg vízzel lelocsolták, közben szidták, vagy ígérgettek fűt-fát, ha elmondja, kikkel harcolt együtt és hány embert ölt meg.

De hiába. A konok hallgatás ellen nem használt semmi. Később a vallató tiszt a fiú ujjai közé ceruzát helyezett, majd hirtelen megragadta a kezét, összeszorította, és így egyik, majd a másik kezén is eltörte ujjait. Máskor vamzerokat — besúgásra rávett

rabokat — tettek a cellájába, akik haverkodással próbáltak terhelő adatokat kiszedni belőle. Végül nyolc hónap előzetes után jött a bírósági tárgyalás — Dilinkó Gábor az 56-os forradalom egyetlen cigány származású elítélte.

Több börtönt is megjárt. Vácott többek között Faddy Ottmár ferences atya volt a cellatársa. Hitvitáik során az atya nem tudott rá egyenes választ adni, hogy az Isten elsőként a férfit, a nőt, az almát vagy a kártyát teremtette meg. Göncz Árpáddal a bélyegválogató részlegen dolgozott együtt. Volt, amikor játékkümben kisautókat festett, a Gyűjtőben pedig TV-készülékek cseresznyefából formált dobozát készítette elő fényezésre.

Innen, a Kisfogházból vitték hajnalonként akasztani a halálra ítélt szabadságharcosokat. Többségük fiatalember. Az udvaron a bitófa, felállításakor a kopácsolás hangjai, a mártíroknak a magyar szabadságot éltető búcsúkiáltásai, a holttesteket a szomszédos, rákoskeresztúri temető 301-es parcellájának jeltelen sírjaihoz szállító lovas kocsik kerekeinek nyikorgása behallatszott a cellákba. Elmondása szerint Gábor ezeket a kísérteties hangokat álmatlan éjszakákon időnként ma is hallja.

A Kisfogház siralomháznak berendezett cellájában töltötték a halálra ítélt az utolsó éjszakájukat. Megírhatták búcsúlevelüket, amit aztán a smasszerok rendszerint egyszerűen a szemétkosárba dobtak. Ezzel, mintegy halmazati büntetésként megfosztották a családot az elragadott szerettükhöz vezető utolsó vékonyka érzelmi szálról is. Innen vitték akasztani 1958. június 16-ának hajnalán Nagy Imrét, Maléter Pált és Gyimes Miklóst. Amikor a smasszerek Gyimest kivették a vesztőhelyre, láthatta, hogy két társa már élettelenül ott lóg a kötélen, a harmadik bitófa pedig rá vár.

Bizsu nevezetes fogolytársa volt Fónay Jenő, a „kegyelmes urak” egyike. A börtönszöveg szerint e titulus azokat a rabokat illette, akiknek a halálos ítéletét valamilyen csoda folytán megváltoztatták, kegyelmet kaptak. Fónay fiatal mérnökként a Széna téri szabadságharcosok parancsnokhelyettese volt, ezért kapta a legsúlyosabb ítéletet. Összesen 21 napon át várta a siralomházban megtépzott idegekkel, hogy sorra kerüljön. Minden porci-

kájában remegett, amikor kezeit a hóhér hátrakötötte, és a bitófa előtt a hírhedt vérbíró, Tutsek Gusztáv felolvasta az elsőfokú ítéletet: végrehajtandó halálbüntetés! Majd komótosan elővette a másik hivatalos iratot, szétteregette és szép lassan azt is felolvasta: másodfokon megerősítve az eredeti döntés, a végrehajtandó halálos ítéletet. Ezután, a kegyetlen játék részeként a hatást fokozandó, némi újabb hatásszünet, iratrendeztetés. Végül kellenül kihirdette az Elnöki Tanács végső döntését: kegyelemből halál helyett életfogytig tartó börtön. A bíró monoton hangú szövege el sem jutott a tudatáig — ahogy Fónay e sorok írójának a történeteket a helyszínen felidézte. Az óriási feszültség következtében pulzusa szaporábban vert, halántéka vadul lüktetett, megszűnt a külvilág. Már leszámolt az élettel. A félem eltompította.

A halál beálltát megállapítani hivatalból jelen lévő, Szabó nevű orvos paskolta meg az arcát, hogy magához térítse: hallja, ember? Nem kell meghalni! Ezután az orvos felháborodva tiltakozott a bírónál az antihumánus, szadista eljárás miatt. Az életbe visszatérő Fónay pedig, amikor némileg felocsúdott, kezéről leoldották a kötelet, sokkos állapotban halkan odadünnögte a Szabó doktorral vitatkozó Tutsek bírónak: remélem, előbb hal meg, mint ahogy kijutok innen. (Kívánsága teljesült, mert a 144 halálos ítélet terhét magával cipelő bíró a hatvanas évek elején egyik este a 6-os villamoson ülve örökre elaludt. Így sohasem tudhatjuk meg, milyen is egy dokumentáltan gonosz ember érzésvilága.) Mire Fónayt visszavezették a cellájába, egyik társa megette a reggelijét. Végül is az élet rendje szerint a kávé ízű lötyty és a kenyér nem vesztetett kárba.

Pedig a néhány falat jól jött volna, mert a következő heteket a „kegyelmes úr” magánzárkában töltötte, és enni sem kapott.

A smasszerok nehezen törődtek bele, hogy életben marad. Bizsu ekkor mint fűtő sertepertélt, és viszonylag szabad mozgása volt a börtönön belül. Kihaszználva e helyzetet, több alkalommal is fondorlattal a konyháról zabrált liternyi krumplilevest, káposztafőzeléket adott be az éhező bajtársnak. Egy susi-musi (spicli) azonban beköpte, és Gábornak 20 nap sötétzárkával kellett

lakolnia a jótékony akcióért. Az idő azonban gyorsan elröppent a magányban. A képzelet szárnyán megszökött a valóságtól. Kis purdéként naphosszat szabadon, dudorászva heverészett az echós szekerek között, és a sötétben hallgatta a tücskök zenéjét.

Más alkalommal valóban felcsillant a szökés reménye. 1959-ben Fónay a börtönparancsnoktól megbízást kapott, hogy mérnöki tudását kamatoztatva, tervezze át az intézmény mosógépét üzemi méretűvé, ahol bér munkában elvállalva például a tűzoltóság szennyes ruháit is tisztára moshatják. A nagyobb kapacitáshoz több víz, a több vízhez pedig méretesebb, 50 centiméter átmérőjű lefolyócsőre volt szükség. Ekkora csövön pedig átbújhat egy ember. Az üzem és a szabad világot jelentő vezeték a kivezé nyelt rabok jóvoltából hamarosan elkészült. Ekkor egyik délelőtt három fegyenc kúszva próbaútra indult a szennyvízlevezető csövön, hogy feltérképezzék, merre van a föld alatti menekülés iránya.

A szökési terv kiagyalója, egy 15 évre elítélt fiú a lelkükre kötötte, hogy a délutáni névsorolvasásra érkezzenek vissza, hogy aztán másnap az általa megbízhatónak tartott emberek — közöttük Bizsu — együtt, csapatostul kereket oldhassanak. Kiderült, hogy a csövek ahhoz a csatornahálózathoz csatlakoznak, amely a rákosrendezői pályaudvar alatt fut. A három felderítő a labirintuson át idáig jutott. Megemelve a fedelet, kikukucsálva, sín párok, vagonok között találták magukat. Márpedig itt a vasúti kocsik a végtelen szabadság illúziójával kattogtak körülöttük.

Ketten el is buktak a kísértéspróbán. „Mindennek ellent tudok állni, csak a kísértésnek nem.” (Oscar Wilde) Feledve az ígéretet, felkapaszkodtak az első, lassan gördülő tehervagonra. Csupán egyik kúszott vissza hírvivőnek a bajtársaihoz. Persze a létszámenellenőrzésnél kiderült a hiány. Mire riasztották az őrséget, valahol Isaszeg környékén a rendőrök a két szökevényt máris lepiszkálták a tehervonatról.

Bizsu a büntetés lejártával a sátoraljaújhelyi börtönből 1963-ban szabadult, jelentős összegű rabkeresettel a zsebében. Az 56-os múlt azonban sötét árnyékként követve nem engedte az új élet kezdetét. Először testvéréhez költözött. De még be sem rendezkedett, amikor a bátyja gyerekei máris sírva jöttek haza az

iskolából, hogy azzal csúfolják őket, egy gyilkos ellenforradalmár lakik náluk. Azonnal szedte a sátorfáját és elköltözött.

Miután rendőri felügyelet alatt állt, priusza miatt munkát nem kapott, régi barátai kerülték, a nők pedig féltek a rovott múltú cigány fiatalembertől. Csak téblábolt elanyátlanodva. Nem tudott mit kezdeni magával ebben a megváltozott világban. Budapesten lakhatási tilalom alatt állt, ezért aztán Gyál mellett 26 ezer forintért vett egy kis tanyát és berendezkedett. Magányát a vecsési állatvásáron magának kiszemelt lehetetlen természetű lóval osztotta meg. Jancsi hamis volt, rúgott, harapott, befogni nem hagyta magát, új gazdáját azonban, mint egy hű eb, követte. Otthon napestig szabadon kószálhatott a tanya közelében, lelegelve a szomszédok veteményét. Füttyszóra azonnal hazaugetett, de volt, hogy Bizsut is megharapta. Ilyenkor füleit hátra húzta, ebből lehetett tudni: megint rosszban sántikál. A rovott múltú vadember és a megzabolázhatatlan cocó azért kijött egymással. Esténként a ház előtt jókat beszélgettek, milyen is ez a létező szocializmus, „hogya a kankó essen a csecsebimbójába”!

A gyáli tsz kertészetében végre kapott állást, cigányokból álló brigádban kötözte csomóba a retket. Egy helyi hölgyikével is sikerült összeboronálnia, de aztán igencsak zűrzavaros időszak következett. Bejárt a fővárosba, a lőrinci és kispesti kocsmák állandó vendégeként szórta a pénzt, ivócimborák vették körül, mulatott, kártyázott, kijárt a lóversenyre, verekedett. Hamarosan túlادott a tanyán és Jancsin. Kispesten kivett egy albérletet (a hetvenes években már szabad volt a fővárosba költöznie). Meg is nősült, de a házasság alig egy hónap múlva válással végződött, részegen hallgatta végig, ahogy a bíró kimondja a boldogító nemet. Időnként a fejéhez vágta, hogy rohadt ellenforradalmár, de ő csak nevetett ezen. Egyszer a villamoson belebotlott egy öregedő, volt börtönőrbe. „Mi van faszikám, verjük még az ártatlan rabokat?” A jóember rémülten a hátsó peronig menekült, és az első megállónál elhúzta a csikot.

Volt beteghordó a Szent István Kórházban, pincérkedett, az angyal földi tollfeldolgozó üzemből lúdtollat tömött zsákba, majd az IKV-nál kazánjavítóként végleg felhagyott az ivással. Újból

megnősült, ezúttal egy olyan különleges asszonyt vett el, aki képes volt megszelídíteni. Ekkor kezdett festeni. Többen biztatták, például Péli Tamás is meglátta benne a felcsillanó tehetséget. A felesége 16 év házasság után meghalt, ami Bizsut nagyon megviselte. Az alkotásba menekült, sorra készítette különös színvilágú, többnyire a szomorúság hangulatával átlengett képeit. A vallatótiszt által eltört ujjak miatt sajátos ecsetfogást fejlesztett ki, de mert hosszú ideig nem tudja az ecsetet kézben tartani, gyakran az ujjával viszi fel a festéket a felületre. Mint naiv cigány festőt kezdték felfedezni, képei Franciaországban, Washingtonban is elismerést keltettek. Itthon kiállítások tucatjain szerepelt, egyszer egy műgyűjtő thaiföldi herceg is vásárolt Dilinkó Gábortól festményt. Több képéből a Kisfogház Emlékhely egyik cellájában állandó kiállítást rendeztek be.

Bizsu, túl a nyolcvanon jelenleg a Szabadságharcosokért Közalapítvány kezelésében lévő, a mátyásföldi volt szovjet laktanya épületében működő 56-os elítéltek otthonának egyik lakója. A 28 négyzetméteres garzonban elégedett a körülményekkel. Élettársa, Stencel Vilma a szomszédos épületben lakik. Maga is 3 és fél évet ült egy Rákosi elleni összeesküvésben való részvétel miatt. Az ott-honban egy helyiséget műteremként magkapott Bizsu, itt ragadja el, ha eljön az idő, az alkotói láz. A művészembernek nem könnyű a lelki békét megtalálnia, mert ahogy Gábort jó ismerőse, Gyémánt László, a pop-art hazai útját járó híres festőművész figyelmeztette: „Csak csínján a festészettel, mert a napi alkotói lázba bele lehet hülyülni. Ha pedig nem festesz, akkor meghülyülsz.”

Az egykori fenegyerek, városi legenda, vagány szabadságharcos mára sem punnyadt meg. Mindig kész egy jó tréfára. De a lelkében a harmóniát csak az a varázslat teremtheti meg, amit egykor a sötétzárka időtlen csendjében művelt ki magában. Ilyenkor nomád őseivel csatangol szabadon, heverészik a réteken, körülötte lovak harapdálják békésen a dús fűvet. Időnként horkannak és vidáman felnyeritenek...

Az ötvenes években az orosz nyelv tudása Magyarországon aranyat ért. (Az aranyat viszont tanácsos volt jól elrejtetni.) A szocialista rendszer valósággal dédelgette azokat az embereket, akik ezen ismeretüket a moszkvai vonal szolgálatába állították. A Békéscsabán élő fiatal történelemtanárt Fekete Pált viszont éppen hogy a vesztebe sodorta anyanyelvi szintű orosz tudása. E tudás kamatoztatására az 56-os forradalomban vállalt jó szándékú közvetítő szerepe miatt csaknem bitófán végezte, hosszú, gyötrelmes börtönévekkel fizetett érte. Pedig nyakas, de szelíd emberként még csak fegyvert sem vett a kezébe. Géppisztolyt közelről gyakorlatilag csak akkor látott, amikor a szovjet megszállók vagy ávéhas barátai a halántékának szegezték, netán éppen fejbe verték vele.

Ma a nyolcvanas éveit taposó Fekete Pálnak székely gyökerei vannak. Nagyapja „tüzes géppel” kereste a kenyerét, így hívták a 19. század derekán megjelent, gőzerővel hajtott cséplőgépet, ami a gabonabetakarítás munkáit könnyítette meg a földeken. A népes család a Kovászna megyei Csernátanyban élt. Pali papája, Fekete István a sorban a 18. gyerekként jött a világra. Kitanulta az asztalos mesterséget, de a családban a sok éhes száj etetésére inkább a Csukás-hegyen favágóként forgatta a fejszét. Telente a favágók deszkából hosszú szerkezetet ácsoltak, vízzel meglocsolták, a jeges csúszdán könnyebben siklottak lefelé az óriás farönkök, a nagy hóban ugyanis a lovakkal nem boldogultak. Istvánt 1914-ben besorozták a K.u.K. seregbe, ahol bátran harcolt a muszkák ellen. Míg nem 1916-ban Ivangorodnál fogságba esett. Éveken át az uráli Jekatyerinburgban, mint hadifogoly, asztalosként faragta a bútorokat. Itt érte a nagy októberi szocialista forradalom. Nem messze a lágertől, egy pincében végezték ki a bolsevikok a cári családot. A vörösök-fehérek egymást öldöklő időszakában a zűrzavart kihasználva később a magyar hadifogoly néhány társával

megszökött. De csalafinta módon a kopókat megtévesztve nem nyugat felé, hanem keleti irányba igyekezett eljutni. Kalandos menekülése során a transz-szibériai vasútvonalon vagonokba rejtőzve, majd éjszakákon át gyalogolva, 7000 kilométeren át bujdokolva érte el Japánt, onnan pedig Kanadát, ahol favágóként dolgozott. 1923-ban sikerült hazakeverednie. A világot járt, több nyelvet megtanult István családot alapított, és asztalosként Sátoraljaújhelyen telepedett le. Pali és három testvére itt járt iskolába, a gyerekek a papától tanultak meg oroszul. Pali 1946-ban érettségizett, majd a főiskolára iratkozott be.

De a család addigra apa nélkül maradt. István papán ugyanis ismét átgázolt a történelem kereke. Az előzmény: az egyszerű, de eszes, egyenes ember vitézi címet kapott. Még évtizedekkel korábban, az első világháborúban, a Visztula partján, az ivangorodi visszavonulásnál a Monarchia harci egységének német parancsnoka Fekete István szakaszát bízta meg a hátvéd szerepével, mintegy beáldozva őket az orosz túlerőnek. A német tiszt emiatt később lelkipurdalást érzett, és a békeévekben kutakodott Fekete után, hogy bocsánatot kérjen tőle. A negyvenes években meg is találta, és hálából hősie helytállásáért, kijárta neki a vitézi címet. E rang viszont csípte a frontról 1945 végén hazatért, a hadifogságban kommunistává vált egyes szomszédok szemét. Beárulták, hogy nem kedveli a szovjeteket. Ezzel az ürüggyel Fekete Istvánt elhurcolták málenkij robotra, ami újabb két évet jelentett a gulágon.

A Donyec-medencében egy szénbányában robotolt, ahol odalett a félhomályban sínen futó csille helyett a rabok szénporon csúszó szánkóhoz hasonlító fonott kosarakban húzták, tolták a kifejtett szemet a felvonóig. A táborban a nagy hideg, az éhség tizedelte az embereket. A szennyezett víz és a pocsek koszt következtében sokan elkapták a hastífuszt. A magas lázzal, legyengüléssel járó betegség következtében néhány embernek már annyi ereje sem volt, hogy időben elvonszolja magát a latrináig, a késedelem következménye pedig ott éktelenkedett a hátsójukon. Őket pléhfenekűnek hívták a társaik, mivel az ürülék ráfagyott a nadrágjukra. Lehetett tudni, hogy e szegény páriáknak legfeljebb két-három napjuk van hátra. Fekete István is betegen, 45 kilóra

lefogyva került haza, alig lehetett ráismerni.

Pál a diplomát kézhez véve Békéscsabára került, ahol történelem–orosz szakos tanárként okította a város ifjúságát. Megnősült, és megszületett a kislánya. Úgy tűnhetett, hogy nyugodalmas évek elé néz, élheti a vidéki pedagógusok apró örömökkal teli, nem éppen mozgalmas életét, anélkül, hogy a hősiesség érzését megízlelné. Naivságában jóízűt nevetett az akkortájt gyakran elhangzó viccen: a téma az utcán hever, csak le kell ülni néhány évet érte.

Békéscsabán rendezkedett be az ötvenes években a tiszántúli magyar haderő központja, a város fontos katonai bázis volt. Ennek tulajdonítható, hogy a forradalom napjaiban itt sűrűsödtek az események, amelyekben Fekete Pálra kulcsszerep hárult. A fiatal agilis tanár szabad idejében a megye helytörténetét kutatva sokfelé megfordult, ismerték más településeken is. Ezért aztán közkíváncságra megválasztották a Békés Megyei Forradalmi Bizottság elnökének. A város népe, hallva a budapesti felkelésről, örült a kommunista rémuralom végének, lelkesen vonultak utcára az emberek. A katonák és a rendőrök is melléjük álltak, amit a sapkáikról a vörös csillag levágásával is kifejezésre juttattak.

A pártbizottság funkcionáriusai, a helyi ÁVH tisztjei viszont rettegtek a változásoktól, aminek nyomán oda a sok kiváltság, és netán viselt dolgaikért is felelniük kell. E napokban Budapesten a Kossuth téren az ávosok vérfürdőt rendeztek, utcai harcok dúltak, miközben egy háztömbbel arrébb már kitört a béke, az új kormány csupa tétováság volt, gyakran nem derült ki, ki az ellenség és ki a hazafi, az orosz tankok kivonultak, miközben maradtak. A követhetetlen, gyakran egymásnak is ellentmondó hírek ráadásul némi fáziskéséssel érkeztek a Viharsarokba, ami még inkább növelte a homályt. Az ingatag helyzetben a pártfunkciók kétségbeesetten próbálták irhájukat menteni. Minden azon állt, vagy bukott, hogy az ingadozó katonai vezetést sikerül-e megfélemlíteni, maguk mellé visszaállítani. Ekkor már a legfőbb helyi hadúr, Tóth István alezredes, hadosztály-parancsnok a Forradalmi Bizottság tagjaként tüsténkedett, segített az új helyzetben az életet normális kerekvágásba terelni. Miközben a pártvezetők katonai esküjére hi-

vatkozva hol kérlelték, hol fenyegették, forduljon szembe a népakarattal. El is bizonytalanodott. Október utolsó napjaiban kijelentette: a bizottságot feloszlatja, néhány tagját letartóztatta, a laktanyába páncélos erőket vezényelt. Mindezek hatására felháborodott emberek gyűltek össze a színház előtt, majd a növekvő, több ezres tömeg a laktanya elé vonult, a foglyok szabadon engedését követelte. Az emberek farkasszemet néztek az ablakokból feléjük meredő géppuskacsövekkel. A tragédia a levegőben lógott. (Akár Mosonmagyaróvárnál.)

A feszült helyzetben jelent meg Fekete Pál, aki előtt a tömeg szétnyílt, hogy elérje a laktanya kapuját. Odabent a felosztatott Forradalmi Bizottság elnökét a párt elvárása és a lelkiismerete által diktált — civilekre nem lövünk — belső kényszer között őrlődő parancsnok fogadta, aki szinte fellélegzett, hogy van kivel megosztani a rá nehezedő roppant nyomást. Tóth az újabb vérfürdő elkerülésére hagyta magát a tanártól meggyőzni: engednie kell a tömeg követelésének. A foglyok szabadon távozhattak. „De meglásd, ezért mindketten lógni fogunk” — mondta a sötét jövőt megsejtve, mégis megkönnyebbülten a parancsnok. A sejtéshez iránymutatót adott a szobában mellettük tajtékozó, bizonyos Gyurkó Lajos, pékinasból lett vezérőrnagy. A tiszt néhány nappal azelőtt a kecskeméti vadászpilóta ezred ügyeletes hadnagyát utasította: szálljon fel, és Tiszakécske felett géppuskázzon bele a forradalmat éltető, tüntető tömegbe. A tömeggyilkos most azért ruccant át Békéscsabára, hogy a tétovázó katonaságot a karhatalom oldalára terelje. De hiába. Dühödten ordított Feketére és Tóthra: ezért meglakolnak, nem ússzák meg élve az ellenszegülést! A puskacsövek elől megmenekült tömeg viszont lelkesen ünnepelte mindkettőjüket. Gyurkó pedig megszégyenülten elsomfordált.

A nagy örömködés azonban nem tartott sokáig. November 2-án két irányból is szovjet tankok dübörögtek a város felé. Addigra már a nagypolitikában eldőlt az ország sorsa, miután Eisenhower amerikai elnök kinyilatkoztatta: az Amerikai Egyesült Államok katonailag nem érdekelt Magyarország területén. Persze az emberek itthon erről mit sem tudtak, legfeljebb balsejtelmek lehet-

tek. Olyasfajta életérzés lett úrrá rajtuk, mint a félszeg, faképnél hagyott ifjú szerelmesen, aki az éjszaka varázsától még a mennyekben lebeg. Üres az ágy, eltűnt márkás órája is, tudja hogy nincs folytatás. De a reménybe kapaszkodva azért még megveszi estére a két mozijegyet, mert nem akar szembenézni a lesújtó valósággal. Még egy kicsit lubickol a boldogság mámorában, miközben bizonytalan szorongás húzza össze a gyomrát. 56-ban a szabadság mámorító érzése ejtett foglyul egy egész népet.

Békéscsabán a szovjet tankáradattal a katonai szembesze-
gülésnek megszűntek a feltételei. A levitézlett rendszerhez gör-
csösen ragaszkodó ismeretlen valakik ugyanis az éj leple alatt az
ágyúk, gépfegyverek zárszerkezetét kiszerelték, eltűntették, így a
fegyverek átváltoztak ócskavassá. De az elmúlt napokban eltűntek
a pártfunkcionáriusok, az ÁVH tisztjei is, tanácsosnak találták, ha
valahol Romániában, vagy egy-egy eldugott tanyán várják ki,
miként fordul a kocka. Mikor a szovjet harci hadoszlop a város felé
csörömpölt, a Forradalmi Bizottság tagjai is jobbnak látták, ha ott-
hon maradnak, senki nem akart szembeszegülni a reménytelen
túlerővel. Egyedül az elnök őrizte meg a posztjától elvárható
méltóságát. A 20-as éveiben járó ifjú, Fekete Pál az adott
történelmi pillanatban, a világméretű események fókuszában egy
személyben mentette meg a forradalom magasztosságát, a magyar
nép büszkeségét. A hajnali sötétben, a kihalt utcán elébe ment az
orosz tankoknak, amelyek már a városban dühöregtek és belelőttek
néhány épületbe, aminek nyomán falak omlottak le. Több gépfegy-
ver is megszólalt, a golyók az elnök közelében füttyültek. Fekete Pál
zsebkendőjét lengetve kiabált feléjük: „Nye sztriljájtye!” Épségben
érte el a tankokat. A vasútállomás épületében tanyát vert parancs-
nok, egy fekete képű örmény alezredes elé vezették, akit kért, ne
lőjenek, a város békés, nem kell ellenállástól tartani. A parancsnok
szerint viszont amerikai ügynökök, fegyveres fasiszták, vérszomjas
hordák lapulnak a házak között, még egy térképet is mutatott, be-
jelölve a szovjetekre veszélyes góccokat, amelyeket most szétlővet.

A fiatal tanár kétségbeesetten magyarázta, hogy itt egy hazug
állításról van szó. A vita hevében a homályos sarokból előpattant
a Majoros nevű, ávós őrnagyból megyei párttitkárrá lett fő-

funkcionárius, aki a szovjet fegyverek oltalma alatt tért vissza rövid
önkéntes száműzetéséből. Nagy hangon ordított, fasiszta árulónak
nevezte Feketét, aki a szovjet elvtársakat törbe akarja csalni, ezért
követelte azonnali kivégzését. A szovjet tiszt azonban átlátott a
szitán, leintette a gyűlölettel eltorzult képű, hőzöngő párttitkárt.
„Kap egy esélyt a maga városa” — fordult oda Feketéhez. — „Az
alakulat élén megy, és az első, ránk leadott lövés után a maga fejébe
golyót repítünk.” Így indult el az oszlop a Sztálin úton. A tankok
géppuskái időnként találomra belelőttek egy-egy épületbe,
ilyenkor a betört kirakatokat az orosz katonák megrohanták, és ami
mozdítható volt benne, illetve az üzletben, azt zsákmányként
magukkal vitték. A rablás nyomán talán éppen a szovjet ipar csillár
remekei, női cipők, műanyag nyakláncok, gyerekjátékok, kon-
zervek kerültek a diadalmas hódítók birtokába. A színház
épületébe is belelőttek, az erkélyt tartó egyik tartóoszlopot egy
tank kiütötte, a kaput betörték, és vagy tucatnyi katona özönlött
be rajta. Persze fasiszta banditák helyett csak az üres széksorokat
találták. A dülást Fekete a parancsnok által mindvégig a hátába
nyomott pisztollyal volt kénytelen végignézni. Időnként a parancs-
nok a fegyver markolatával fejbe verte túsztát, talán hogy katonái
harácsolását ezen erőfitogtató gesztussal igazolja.

A laktanyához érve az udvaron feltartott kézzel felsorakozott
magyar alakulat látványa fogadta a ruszkkikat. A fegyverek halomba
rakva álltak. Az oroszok megszállták az épületet, összevissza
lövöldöztek, az ajtókat, ablakokat betörték, az ágyakat felforgatták,
ami a kezük ügyébe került, azt elvitték. Még a pokrócokat,
borotválkozótükröket, írógépeket is összeszedték. Tomboltak,
romboltak, harácsoltak, szabadon engedhették elvadult ösz-
töneiket.

Dél előtt a szovjet parancsnok udvariasra váltott, elnézést kért
a történektől Feketétől, biztosítva, hogy a város vezetése továbbra
is a kezében marad. Egyúttal szinte barátságos hangon arra kérte,
segítse a lakosság és a szovjet katonák között az esetleges konfli-
kusok elsimítását. Ezek után felajánlotta, hogy autóval hazaviteti.
De Fekete inkább gyalog ment, otthon bedőlt az ágyába, és álomba

zuhan. Délután három orosz katona ébresztette fel, akik a mai zeneiskolában berendezkedett szovjet parancsnokhoz vezették. A szovjet tiszt mögött ott sorakozott a megyei pártbizottság teljes vezetése, akik gyűlölködve, bosszúra éhesen, diadalmas arccal méregették a Forradalmi Bizottság elnökét. Közölték, hogy az ellenforradalmat szerte az országban leverték, csupán néhány banda garázdálkodik — magyarul, támadja a békésen lövöldöző szovjet katonákat —, velük is hamarosan végeznek. Felszólították Feketét, a Forradalmi Bizottság elnökeként írjon egy, a város népét megnyugtató beszédet, amit majd a helyi rádióban beolvasnak. A beszédet többször átírták vele, végül másnap, november 7-én hangzott el a rádióban. Lényegében arról szólt, hogy az emberek olyan országban szeretnének élni, ahol a rettegés, internálótáborok helyett a mindenki által elfogadott törvény és az egymás iránti szolidaritás érzése tartja fenn a hatalmat. Leírt változatát ma is őrzi az Országos Történeti Intézet.

A következő napok, hetek a bosszú szellemében teltek. A karhatalmistává lett ávósok, szerte az országban, sorra járták a településeket és a besúgók címlistája alapján éjszakánként összeszedték az embereket, akik szimpatizáltak a forradalommal. Az elhurcoltakat börtönbe zárták, agyba-főbe verték, sokakat agyonkínóztak. Így volt ez Békés megyében is, ahol a csabai ÁVO épületének pincéjében dolgoztak az ingujjra vetkőzött verőlegények. A határhoz közeli kis település, Gyulavári néhány fiatalja arra gondolt, megvédik a községüket a csoportokban a környéket járó pufajkasoktól. A határőr laktanyából fegyvert szereztek, és vagy 40 elszánt fiatalember elfoglalta a faluba vezető, a Fehér-Körösön átívelő hidat. Egész éjszaka mindenre elszántan ott hasaltak a hidegben. Amikor is a pufajkás különítmény helyett egy felnőtt ember érkezett haza Gyuláról, ahol ávósok igazoltatták, és figyelmeztették, ne menjen a faluba, mert ott hamarosan vér fog folyni. A józan férfi meggyőzte a forrófejű fiatalokat: nincs esélyük, kár ellenállni. A felkelők ezt belátva, a fegyvereket visszavitték a laktanyaába, és hazatértek.

Néhány napra rá a pufajkasok a hamvába holt akció két vezetőjét, az alig 20 éves Mány Erzsébetet és kedvesét, a nála néhány

évvel idősebb Farkas Mihály honvéd főhadnagyot, továbbá 17 fiatalat elfogtak, a többiek Jugoszláviába menekültek. Az elfogott fiatalokat teherautón Békéscsabára vitték, napokig kínozták őket. 1957. február 2-án hajnal előtt az összevert, meggyötört Mány Erzsébetet és Farkas Mihályt a laktanya udvarán a fal közelében álló egy-egy fához kötözték, és teherautók fényszórójától megvilágítva a kivégzőosztag több sorozattal meggyilkolta őket. A felsorakoztatott kiskatonák megtagadták a parancs végrehajtását. Némi tanakodás után végül jó pénzért néhány pufajkás vállalta a likvidálást. Mány Erzsébet nem hagyta, hogy bekössék a szemét, látta gyilkosai arcát. A két 56-os mártír síremléke ma is ott áll Békéscsabán a Berényi úti temetőben.

Fekete Pál sem számíthatott sok jóra. A forradalom utáni hetekben rettegés ülte meg a várost, az emberek alig merészkedtek ki otthonról. Az ávósokból pufajkássá átvedlett fegyveresek járták csoportosan a házakat, a bűnösök — akik akár csak rokonszenveztek a forradalommal — lakásait feldúlták, áldozataikat elhurcolták. A kíméletlen bosszú érzése rabul ejtette, elvakította a szocialista rendszer legdurvább híveit. Ez az érzés valószínűleg Nietzsche mondására vezethető vissza: minden, ami igaz, öl! Márpedig a forradalom napjaiban az ÁVO tagjainak, a vezető pártfunkcionáriusoknak szembesülnie kellett vele, hogy valójában közutálatnak örvendenek. A kisebbségi érzés, a megsértett önérzet felkorbácsolja az alantas indulatokat, és leginkább az igazság hordozóit veszik célba. Ilyen célpont volt Fekete Pál, aki egyenes tartásával, a nép által megbecsülve, művelt főként, nagy tudással, szemtelenül fiatalon a hatalomba visszakapaszkodott helyi előjárók első számú ellenségévé vált. Már a pusztá léte is vérázító volt. Ráadásul továbbra is ő a megyei Forradalmi Tanács elnöke, hiszen hivatalosan sohasem fosztották meg e rangtól. A tanács a terror következtében szép csendben kimúlt.

Fekete Pálnak volt szerencséje testközelből megtapasztalni, mire is képes a vak gyűlölet. 1957 februárjának egyik éjszakáján jöttek érte, addig a forradalom leverése után továbbra is az iskolában tanított. Féltucatnyi karhatalmista rángatta ki az ágyból. Már az utcán szidalmak közepette ütlegetni kezdték, aminek

következtében többször is elesett. A Berényi utcai temetőbe terelték, ahol a rúgások, a géppisztolyokkal a fejét ért ütések következtében eszméletét veszítve rogyott le a földre. Homályosan érzékelte, hogy felrángatják, a temető kőfalához támasztják. Hallotta a távolinak tűnő hangot: lőjétek agyon a fasiszta kutyát! Majd több lövés dörrent, hullott körülötte a kötörmelék. Aléltan, bedagadt szemmel, fájó tagokkal rogyott a földre. Golyók nem érték. Ha lelövik, azzal saját szadista játékuk is véget érne. Önmérséklet, elvtársak, józan önmérséklet! Az alélt áldozatot megragadták és feldobták az időközben oda kanyarodó teherautó platójára. A Munkácsy utca palotaszerű épületébe vitték, ahol az ÁVO helyi központja volt. A folyosón a földön fekvő, vérző, félig eszméletlen tanárt egy rendőrzubbonyt, ávós sonkanadrágot, nemezipapucsot viselő alak élesztgette. A hajánál fogva felrángatta, és csak annyit mondott: „Hiába szimulál, ez magán nem segít. Innen élve ügysem kerül ki.” Ezután belökte egy apró, világítás nélküli zárkába, ahol még egy fekhely sem volt.

A hideg kőpadlón kuporogva, sajgó fejjel, összeverten, kábán, az időérzékét is elvesztette. Napok telhettek így el. Néha beadtak egy csajkányi levest, amit bedagadt szája miatt csak nehezen tudott szűröcsölni. Azután a kihallgatósobába lökték, ahol egy Fetter Ferenc nevű ÁVH-s hadnagy és négytagú verőlegény-csoportja „dolgozott”. A szoba levegője nehéz volt a bagó- és alkoholszagtól. A falon egy vaskampón, megbilincselte kezénél fogva felakasztva egy sovány fiatalember lógott. Két pribék verte gumibottal, de a test nem reagált, mintha halott lenne. Füléből, orrából vér folyt, inge is csupa vér volt. Cipő sem volt rajta. Egy idő után leakasztották a véres testet, és a földön kihúzták a szobából. (A fiatalembert Polgár Jánosnak hívták. Azért kínozták meg, mert 56 novemberében elvágott egy telefonkábelt, hogy az orosz egységek ne tudjanak egymással érintkezni. Túlélte a kínzásokat, de a életét egy budai gyógyintézetben élte le elborult elmével. Fekete Pál a rendszerváltás után a 90-es évek elején meg is látogatta. Egyszerű fehér ingben, kék kórházi vászonnadrágban egy ősz hajú, reszkető fejű, görnyedt, sovány emberke tekintett rá, távolba révedő szemekkel. Fekete átölelte: „János, megismersz? Békéscsabáról vagyok.”

Egykori tanítványa fásult hangon csak ennyit mondott: „Igen, az anyukám Békéscsabán van eltemetve.”)

Fetter és társai nekiestek a borzalmas látványtól bénult Fekete Pálnak is. — Most megdöglesz! — üvöltötték, miközben gumibottal, ököllel az arcába csaptak. Kis idő múlva minden elhomályosodott előtte, már nem érezte a fájdalmat. A cellájában tért magához. A következő hetekben e jelenet többször is megismétlődött. Az éjszakai kihallgatásokon csak a verés volt biztos, sosem derült ki, mit is akartak megtudni Feketétől. Különben sem alakulhatott ki közöttük magasröptű társalgás, mert ha megszólalt, rárivalltak: „Kuss legyen, pofa be, ha velem beszélsz!” Mindenesetre Fetter a verések valamelyik szünetében aláíratott vele egy papírt, hogy soha egy ujjal sem nyúltak hozzá. Erre azért volt szükség, mert néhány hete a véres ingét hazaküldték mosásra, mire bátor anyósa egy panaszos levél kíséretében az inget elpostázta a Belügyminisztériumba: nézzék, mit művelnek a kollégák egy légynek sem ártó tanárral a Viharsarokban. A naiv anyós talán azt hitte, egyedi túlkapásról van szó, holott csupán Békéscsabán legalább ezer embert vertek össze, kínoztak meg Feketéhez hasonló módon a fenyítés szorgos mesterei, hogy móresre tanítsák őket: a szocializmus magasztos eszméjében nem lehet megingás.

Kínszenvedések hónapjai következtek. Időközben Fekete pedagógus feleségét állásából kirúgták, a lakásukból kis gyerekével együtt kilakoltatták, Békés megyéből kiebrudalták, az aszszony számára is gyötrelmes évek következtek. Több helyen is megfordult, de új állásai alig néhány napig tartottak, megbélyegezve, szidalmak közepette kellett távoznia. A városban ilyen felfeliratok jelentek meg öles betűkkel: Sem az ellenforradalmárok, sem a gyermekeik nem kaphatnak egy falat kenyeret sem! Több évnyi hányattatás után Balmazújvárosban egy óvodában dadusként végül mégis megtúrták a tanítónőt. Fetter, Majoros, Benkovics és más ávós tiszték a tanár kihallgatásai alatt, a verések közben többször is azzal biztatták: a bírósági tárgyalás csak színjáték, halálos ítélet vár rá, a pártbizottság ezt már rég eldöntötte. És mégis.

A tárgyalást Szegedre tették át — talán tartva tőle, hogy Bé-

késcsabán bakancsaikkal, gumibotjaikkal mártírrá klopfolják a tanár urat. 1957. december 11-én hirdettek ítéletet. 15-en álltak a Mátyás Miklós hadbíró vezette testület elé. Ő végeztette ki Mátyás Erzsébetet és Farkas Mihályt is, ami eleve nem sok jót ígért Fekete Pál elsőrendű vádlottnak. A bíró a Magyar Népköztársaság nevében végül, máig sem tudni miért, életfogytig tartó szabadságvesztést szabott ki a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló fegyveres szervezkedés vezetése büntetében. A másodrendű vádlott, Tóth I. honvéd alezredes 15 évet, a harmadrendű vádlott, Huzsvai Gyula rendőr alezredes 3 évet kapott. A bíró a többi forradalmár nyakába is 6–8–10 éves börtönbüntetést, összesen 100 év rabságot sózott. A békéscsabai ávosok mégis nagyot csalódtak: oda az igazság! Már a Kádár-rendszerben sem lehet megbízni?! (Mátyás Miklós vérbírót egy tévés stáb felkereste vidéki nyaralójában Fekete Pállal együtt, hogy szembesítsék egykori elítéltségével. A kapunál azonban nem jutottak beljebb, mert a nyugdíjas bíró felesége ezt megakadályozta. Az asszony szerint férje az 56 kapcsán hozott sok halálos ítéletnél igazságos döntéseket hozott. Tiszta a lelkiismerete, de nem akar a kamera elé állni. Fekete Pál megdicsérte az asszonyt: „Ön egy derék, jó feleség, aki minden körülmények között kiáll élete párja mellett. Az más kérdés, hogy férje megérdemli-e ezt a védelmet.”)

Az elítéltek enyhítésért fellebbeztek. E jogi lehetőség azonban valójában csapda volt. Ugyanis a megtorlás éveiben ezen intézmény sok embert juttatott az akasztófára, az elsőfokú ítéleteket enyhítés helyett gyakorta inkább súlyosbították túlbuzgó, a rendszernek mindenáron megfelelni akaró bírók. A tárgyalásra 1958. március 21-én Budapesten, a Fő utca 1. alatti bírósági épületben került sor. A Gyűjtőfogház zsúfolt celláiból szállították ide a csodában reménykedő rabokat. És a csoda bekövetkezett: Egy az épületben szolgálatban lévő fiatal hadnagy, Kelemen Imre a folyosón egymáshoz bilincselte rabok között felismerte hajdani barátját, a 14. rendű vádlott Nyilas Sándort. Az elképedt örök szeme láttára átölelte, és szinte parancsoló hangon a fülébe súgta: Visszavonni a fellebbezést! Visszavonni! Szólj a többieknek is!

Mint fővádlott, elsőként Fekete Pál lépett a pulpitus elé. A

bírói karban ott pöffeszkedett Gyurkó Lajos is egyenruhában, kitüntetésekkel a mellén. Gyűlölettel nézte a tanárt, alig várva, hogy kimondhassa rá a halálos ítéletet. Fekete azonban kijelentette: az elsőfokú bíróság által rá kirótt életfogytiglani büntetésbe belenyugszik, az ellene tett fellebbezését ezennel visszavonja. A többiek is sorra ugyanezt elismételték. A bírák között a nem várt fordulatra zavar támadt, Gyurkó idegesen felugrált a helyéről, az ügyész szót kért, de a bíró ezt megtagadta tőle. Kihirdette: az elsőfokú ítéletek jogerősek.

A hosszú, gyötrelmes börtönévek 1963. március 26-áig tartottak. A megpróbáltatások azonban a feltételes szabadon bocsátással sem értek véget. Kilépve a Kozma utcai börtön kapuján, első útja a szabályok értelmében a legutóbbi lakhelye szerinti illetékes rendőrkapitányságra vezetett, 24 órán belül ott kellett a politikai osztályon jelentkeznie. A díszes íróasztal mögött, Lenin arcképe alatt ki más, mint Fetter Ferenc verőlegény trónolt. Az inggombok csak úgy feszültek rajta, hordóhasa eltakarta nadrágja övét. Az 56-ban még ávos százados, ekkor már ales elvtársként szolgált és védte a munkáshatalmat. Az elhízott hústorony a tanár láttán dührohamban tört ki, szitkok özönét zúdítva a csontsovány Feketére. „Magának még évekig bent kellene rohadnia! Maga kezét emelt a proletárdiktatúrára, ezért fel kellett volna lógnia! Tanári diploma, erkölcsi bizonyítvány nélkül maga idekint csak egy ócska kis börtöntöltelék!” Miután belefáradt a pocskondiázásba, engedékenyebb hangra váltott. Felajánlotta, hogy Fekete visszakapja a diplomáját, taníthat, új életet kezdhet, cserébe mindössze a diákokról, kollégákról kell időnként jelentést írnia. „Spicli nem leszek. Ezt a gázettet nem tudom megtenni. Inkább vissza a börtönbe.” A nem várt válasza a dühöngő, szétfolyó hústorony majdnem nekiment: „Takarodjon! Meglássa, pokollá teszem az életét!”

Évekkel később a Szegeden élő Fekete Pál hallotta, hogy Fetter Ferenc súlyos betegen kórházban van, a végét járja. Bement hozzá meglátogatni. A nagydarab ember lefogyva, az intenzív osztályon lepedővel félig takarva meztelenül, elanyátlanodva feküdt az ágyon. Feje felett a szívritmust jelző műszer pityegett. Lassan

ráemelte szemét látogatójára, de látszott, már nem érzékeli maga körül a világot, éppen elszállóban volt belőle a lélek. Kár, mert egykori áldozata nem számon kérni jött, csupán szeretne volna a történeteket átbeszélni, hogy ezáltal mindketten megkönnyebbülhessenek. Fekete még a váci börtönben találkozott olyan volt ávosokkal is, akikben az elkövetett sok gaztett nyomán feltámadt a lelkiismeret, és szabadulni akartak az egyenruhától. De a szervezet szó szerint fogva tartotta őket, nem volt menekvés. Másnap a csabai lapok tudtul adták: Meghalt mindenki szeretett Feri bácsija!

Feri bácsi betartotta ígéretét, tényleg pokoli évek vártak a tanárra. Békés megyéből kitiltották, még a nyolcvanas évek közepén se tehetette be a lábát egykori lakhelye környékére sem. Szeget jelölték ki letelepedési helyéül. Családjával, két kislányával egy ház lépcsősora alatti szeméttárolóban rendezték be hajlékukat. Feketének hetente jelentkezni kellett a rendőrségen. Munkát is kerített neki a gondos szerv politikai osztálya: pályaudvaron vagonrakodás. A sok panelház mai lakói nem is sejtik, hogy a falakat alkotó elemek sóderének javát egy 56-os elitelt hányta le nap mint nap a vagonokból megemelt peremű óriás szívlakpáttal, hogy időben eljusson az alapanyag a házgyárba. A börtönévektől legyengült ember eleinte nem bírta a telemerítve 30 kilót nyomó lapáttal a birkózást. Társai azonban segítettek, méltányolták a több nyelven beszélő tanár elszánt küzdelmét a sóderhegyekkel. Többükről kiderült, hogy szintén börtönt járt emberek. Tanácsukra sok sört ivott, mellé kenyér nélkül csupán lókolbászt evett, ez az energiabomba felerősítette. Olyannyira, hogy hamarosan maga végzett egy vagonnal. Volt nap, hogy két vagon is kihányt, igaz ekkor a fáradtságtól hajnalra össze is rogyott. De kellett a pénz, hogy kiköltözhessen a szűk lépcsőfordulóból.

Később a Pick szalámigyár Cserepes sori marhabőrraktárában dolgozott. Itt a lenyúzott, véres, egyenként 70 kilót nyomó bőröket kellett hátára vetve cipelnie. A csizmája tocsogott a belecsurgó vértől, a közelben patkányok futkostak, a bűz elviselhetetlen volt. Cigányokból álló brigádba osztották, velük nagyon jól összebarátkozott, ők tanították meg rá, hogy a szörnyű szag el-

viselésében segít a törkölypálinka. Közben két kezével felépítette szobakonyhás saját kis házát. 1988-ban kubikos-ácsként vonult nyugdíjba. A Kádár-rendszer még ekkor is érezte vele, hogy megbélyegzett ellenforradalmár. Ugynevezett büntető nyugdíjat kapott, ami azt jelentette, hogy a börtön előtti éveket nem számolták be a jogosultságba. 3800 forintot kapott kézhez havonta. 1992-ben a rendszerváltás eredményeként viszont Békéscsaba díszpolgári címét vehette át.

Fekete Pál ma is fáradhatatlan. A város által felajánlott épületben 56 emlékének fenntartására állandó kiállítást szervez, saját pénzén és adakozásból itt gyűjti össze az adott korra jellemző tárgyakat. Pufajkára, gumibotra vadászik, Molotov-koktél, ÁVH-s bőrkabát sorakozik már a szerzemények között. Külön teremben a magyar történelemben fontos szerepet játszott várak makettjeit állítja majd ki. Ezeket az építményeket régi rajzok alapján kis asztalosműhelyében, fából, maga építi meg. Például Szigetvár kicsinyített mását abból az időből, amikor Zrínyi Miklós vívta halálos küzdelmét a törökkel.

Fekete Pál vallja: az élet megpróbáltatásainak, az égbe kiáltó igazságtalanságoknak az elviseléséhez fontos, hogy a gyűlölet ne szoríthassa ki a szeretet érzését. A gyűlölet szétmarja a lelket, nemcsak azt ölheti meg akire irányul, hanem azt is, akiben ilyen indulatok dúlnak. Tapasztalata szerint a szenvedés a hitványokat még gonoszabbá, az igaz embereket pedig jobbá teszi. A sok szenvedés a hit által válik elviselhetőbbé.

Egy átdorbézolt éjszakát követő 1952-es hóbertos nyári hajnalon a kamaszodó Lux Tóni levizelte a soroksári Hősök terén a virágágyásban rózsákból megformált pompázatos vörös csillagot. A virágalakzat felett az impozáns, csaknem három méter fesztávú meleg, sárga diadalív hamar elapadt. Plasztikusan érzékeltetve, hogy valójában milyen illékony is a jónépre erőltetett szovjet—magyar barátság. Az általános életérzést kifejező spontán utcai művészeti megnyilvánulást azonban véletlenül a közelben strázsáló éber hivatalos közeg is végigszemlélte. Az épphogy derengő pirkadatban kattant a bilincs. A botrányos pillanat varázsának ezennel többnapos kemény rendőrségi fogda volt az ára. A néphatalommal a kölykök sem packázhatnak!

A gimnazista Tóni amúgy is erősen próbára tette a szocializmus eszméjét vasmarokkal oltalmazó szervek tűrőképességét. Sehogy sem bírt magával. De ezen nem is lehet csodálkozni. Már csak azért sem, mert szűkebb szülőföldjét, a Budapest szomszéd-ságában a jégkorszakbeli homokhatárra épült, svábok lakta Soroksárt is keményen megnyomorgatta a 20. század. Az események sodrában egy zsenge ifjúnak — a néhány évtized múlva nemzetközi elismerést kivívott művésznak — nem volt könnyű betájolni magát a meghibbant világba.

Szülei a család vegyeskereskedéséből éltek. Apja egy tompán pöfögő oldalkocsis Csepel motorbiciklivel hordta a vásárcsarnokból a boltba a napi friss árut, mamája a pult mögül kínálta a retket, hagymát, dióbelet a környékbeli vevőknek. A gyerek nyaranta a többi utcabeli kisseráccal a Jutadomb forró homokbuckái között hempergőzött, majd a banda leruccant fejeseiket ugrani a Dunára. Megesett, hogy az udvaron felhalmozott dinnyékből Tóni a szomszéd fiúkkal várat épített, csúzlival lőtték egymást, amitől a dinnyék megsérültek, csak féláron lehetett túladni rajtuk. A hasonló csínytevéseknek rendszerint atyai nyakleves lett a vége.

A hétvégeken Soroksár apraja-nagyja a Molnár-szigeten múlatta az időt. A Zöld Béka vendéglő lugasában egy öreg tangó-harmonikás húzta a pattogó sváb polkákat, az emberek táncoltak, napestig kártyáztak, szüröcsölték a finom halászlét, és harsányan énekelték az „Auf der Insel steht ein Baum” és más hasonló dalokat. Reggelente a kis Tónika a szomszéd tűzifatelepen ritmikusan felszívító fűrészgép hangjára ébredt. A telepet egy robusztus alkatú, ezüstoffait kivillantó, egyedülálló néni vezette, a nehéz fatörzseket is maga cipelte a fűrészalá, majd rakodta a feldarabolt fát stráfkocsira. A gyermekkor ízeiből a szomszéd kislányokkal való papás-mamás játék szívdobogtató ártatlan-romlott percei és az első szerelmek sem hiányozhattak.

A háború Tónit anyukája ölében ülve, a moziban, egy Tarzan-film közben érte. Emlékezete szerint orosz gépek szórták le első bombáikat Budapestre és környékére. Lett nagy riadalom Soroksáron is. Az emberek egymást taposva menekültek a mozi-ból, többségük a Kölcsey utca kukoricásában lapult meg, amíg elmúlt a vész. Nem sérült meg senki, de a békeévek idillje egy szempillantás alatt véget ért. A Jutadombon hamarosan magyar és német légelhárító egység ásta be magát, német vendég Hitlerjugend csapat táborozott a közelben. Az Árpád mozival szemközt a vörösteéglás épületben (ma OTP-iroda) volt a „Volksbund” szervezésében a német suhancok szállása. Naponta Tóniék háza előtt masíroztak barna ingben, rövid nadrágban, miközben az Erikát énekelték. Esténként pedig a Jutadombon, tábortűz mellett ünnepelelték a német hadsereg győzelmeit.

A sztálingrádi megsemmisülés hírére viszont torkukra fagyott a nóta, a diadalittas ünnepségek egyszer csak elmaradtak...

Aztán jöttek az első amerikai bombázók. A vágóhid mellett nagy gáztartályt vették célba, ami szörnyű robbanások közepette napokon át magas lángokat csapva égett. Karjában Tóni kishűgával, a szoknyájába kapaszkodó megszeppent Tónival, Lux anyuka a szomszédék pincéjében keresett menedéket. A papát épp a nagyvásárcsarnokban, bevásárlás közben érte a bombázás. Épségben került haza, ám nővére és annak két kisgyereke, Tóni unokatestvérei az erzsébeti házuk romjai alatt maradtak. A férj csak

azért maradt életben, mert két nappal azelőtt katonaként a frontra vezényelték. A golyók a Don-kanyarban nem fogtak rajta, de viszszerítve az ezer veszedelemből, öngyilkos lett. Képtelen volt fel dolgozni családja elvesztését.

Tónit a sűrűsödő bombázásoktól tartva, a szülők vidékre, az újhartyáni rokonokhoz delegálták, ahol kevésbé volt veszélyes az élet. A háború azonban itt is érződött. Egy alkalommal például légicsata bontakozott ki felettük az égen. Szovjet Rata vadászgépek támadtak a magasban egy duplafedelű magyar gépet, amely hiába lavírozott ügyesen, eltalálták. Tóniék a tornácról nézték, ahogy a gép füstölve zuhanni kezd. A pilóta kiugrott, ejtőernyővel ereszkedett alá. A környékbeli leventék oda szaladtak, ahol földet ért. Fiatal hadnagy volt, ölében egy farkát csóváló selyempincével. Hamarosan katonai autó érkezett az épségben megmenekült pilótáért, a bajtársai a vállát veregették szerencsés megmeneküléséért.

Háború ide, vagy oda, szeptemberben kezdődött az iskola. Élelmet már csak jegyre lehetett kapni, de Tóninak ekkor még nem kellett nélkülöznie. Egyébiránt állandóan rajzolt, a tanítónő dicsérte tehetségét.

1944 őszén a nap még forrón sütött, az út menti akácfák levelei aransárgán csillogtak a fényben, mintha nem is drámák zajlanának a világban. Egyik nap az iskolából hazafelé baktatva Tóni a közeli vasúti síneken veszteglő marhavagonos szerelvényt látott, deportálásra szánt zsidókkal. Összezsúfolva férfiak, nők, gyerekek. A kocsikról géppisztolyos német katonák ugrottak le, és védővonalat alkottak a szökések megakadályozására. A vagonokból kezek nyúltak ki, és az emberek vízért, élelemért könyörögtek. Néhány járóelő, főként öreg nénik, hamarosan vízzel telt kannákat hoztak a szerencsétleneknek. Az örök szándékosan félrenéztek, így az edények hamar kiürülhettek. Tóni beszaladt a boltjukba, és mivel anyja éppen nem volt ott, több kenyeret és egy láda hitlerszalonnát (tömbösített, összepréselt műlekvár) leemelt a polcra.

Felpakolva visszarohant a vasúthoz, és az elcsent élelmet a felé nyúló kezekbe adta. Gyorsan híre ment, miféle szerelvény áll a síneken, egyre több környékbeli ember jött vízzel, szilvával,

körtével, zsíros kenyérrel, amíg a németek megsokallták az együttérzést. Mindenkit elzavartak a közelből. Mikor később a bolti leltárnál kiderült a kenyérlopás oka, anyukája gyengéden megfogatta Tóni fejét, ezúttal elmaradtak a szidalmak.

A történelem kerekének gyors forgása nyomán alig egy év elmúltával ugyanitt, talán éppen ugyanazok a vagonok álltak meg csikorogva, hogy ezúttal a kitelepítésre ítélt soroksári sváb családokat vigyék magukkal a háborútól még kábult Németországba. Tóniék megúszták a háború vesztes népére mért kollektív büntetést, de a rokonságból többeket deportáltak. Volt nagy sírás, amikor az embereket kipenderítve otthonukból, motyójukkal útnak indították a nagy bizonytalanságba.

Még az 1946-os deportálást megelőzően, a front közeledtével a hatóságok Soroksár svábjaikat elköltöztették, attól tartva, hogy az oroszok ideérve bosszút állnak rajtuk. Tóniék erzsébeti rokonoknál kaptak menedéket, a házban négy család zsúfolódott össze, ennek kényelmetlenségeit a gyerekek izgalmas kalandként élték meg. Mivel az oroszok aknavetőkkal ezt a városrészt is lőtték, a família a pincében leterített szalmazsákokon fekve számolta a becsapódásokat. Az utcában német katonák felügyeletével munkaszolgálatosok tankcsapdákat ástak. Nem messze tőlük pedig a Pacsirtatelepen a németek „Kövér Berta” néven elhíresült nagy kaliberű ágyút állítottak fel. Minden lövés előtt szirénáztak, ilyenkor a környéken ajánlatos volt kinyitni az ablakokat, nehogy a légnyomástól betörjenek az üvegek.

A frontvonal mind közelebb ért, hullottak a bombák, aknák, a környéken sok civil is meghalt, házak omlottak össze. Volt, hogy az utca végén lévő kerekas kútnál vízért sorban állók közé vágódott az akna, többen megsebesültek, egy férfi holtan maradt a földön vödrei mellett. A lövöldözés, a rémisztő harci robajok zaja miatt már a gyerekviháncolás is elmaradt, Tónika is rettegve kuporgott a szalmazsákon. Egy nap hirtelen felpattant a pince ajtaja, és fehér álcaköpenyben orosz katona jelent meg, géppisztollyal a kezében. Körülnézve felfedezte a sarokban álló boroshordót, intett a ház urának, Jakab bácsinak. Ő tudta, mi a teendő, egy lavórt színültig megtöltött a rossz minőségű savanyú itallal. A közben megsza-

porodott orosz katonák mohón vedelték a bort, majd a lesütött szemű asszonyokra ügyet sem vetve, bizonytalan léptekkel távoztak. Kisvártatva közvetlen közelből lövések csattantak. Később kimerészkedve látták, hogy a szomszéd kertben egy, néhány perce még a lavórnál tülekedő orosz katona fekszik holtan a hóban, valószínűleg a tisztje végzett vele a demoralizáló ivászat miatt. (Az alkohol öl.) Lelőtték a Lux család Börze nevű kutyáját is, Tóni napokig siratta kedvenc játszótársa elvesztését.

Soroksár is megsínylette Hitler és Sztálin világméretű párviadalát. Az oroszok Dunaharaszti felől támadtak, a németek a Jutadombon beásott ágyúkkal próbálták a Budapestet körülzáró gyűrű szorítását késleltetni. A Hősök terén álló templom tornyába megfigyelőt telepítettek, aki az ágyúk irányzékának beállítását vezényelte a magasból. A szovjetek észrevették, és aknavetővel lőtték Tóni ministrálásainak színterét. A templom oldala bedőlt, ólomüveg-darabok hevertek szerteszét. Jó néhány ház is összeomlott az aknatűzben, maga alá temetve a lakókat. Az utcákon is halottak, törmelék, csupaszon meredező falak.

Ahogy a front a budai vár felé átvonult a városrészen, az elköltöztetett családok viasszavárogtak házaikba. Volt, aki a megszokott otthon helyett csak romokat talált, odalett minden vagyona. Luxék családi fészke is romhalmazzá vált, a törmelék között szerteszét szóródva Tóni féltett rajzaival. Tízéves fejjel ott állt a latyakos hóban szepegyve a házuk füstölő helyén, lábán két számmal nagyobb, bicikligumival megfoltozott, átázott bakancsban, kezében egy megmentett, félig elázott rajzzal.

Hirtelen idegennek érezte a világot. E szorongató érzésnek az illusztrálására hideg, orkánszerű szél kerekedett. És mint a vadnyugati filmekben, a szürke ég alatt az utcán ördögszekér gurult ide-oda. Miközben a törmelék közül egy-egy papírt felkapott a szél, és a gyermeki szívével, lelkével telt féltett rajzok ott lebegtek, keringtek a romok felett, hogy aztán találomra egy másik kupacon landoljanak.

A család a téglák alól kimentett holmikkal a közelben lakó Lux nagyszülők házába költözött.

Az otthonukat épségben talált szerencsésebb visszatérők sem

lélegezhettek fel. A front mögött ugyanis vörös karszalagos kommunisták csoportjai teherautóval járták az utcákat, és zabráltak. Tóni most gyerekként megsejtette, hogy a néphatalom korszakában milyen időknek is néznek elébe. Amit a német, majd az orosz katonák meghagytak, elvitték a karszalagosok. A Lux család megélhetését jelentő oldalkocsis motorkerékpárt is elkobozták, ami tehetetlen dühöt, felháborodást váltott ki a gyerekből. Talán ez volt az első momentum az évekkel későbbi elhatározásához, hogy 56 októberében fegyvert fogjon az álságos, padlássöprős, tolvaj rendszer ellen.

A front tovavonultával Lux nagypapa Tónit kézen fogva körülnézett a környéken. Egészen a Baross térig merészkedtek. Mindenütt kifosztott üzletek, romba dőlt épületek, égnek meredő gerendák, akár valami szürreális tájkép. A Soroksári úton a szálamígyár homlokzatán golyónyomok, az oroszok addig lőtték a nyilasok által ide felfüggesztett horogkeresztet, amíg az le nem esett. A rakparton, szemben a Citadellával, kiépített géppuskafészket láttak, mögötte orosz katonák a nagy hidegben békésen kártyáztak. Amikor a Várban vagy a Citadellán olykor eldördült egy lövés, az oroszok feltápáskodtak, a hang irányába viszonozták a tüzet, aztán visszaültek a kártya mellé. Mintha a lapjás jobban lekötötte volna a figyelmüket, mint a háború. (Holott Sztálin még novemberben utasította Malinovszkij marsallt Budapest öt napon belüli elfoglalására, ez mégis csak 1945. február 13-án sikerült.)

Máskor Tóni a többi gyerekkel a gimnázium előtt álló kilőtt szovjet tankban bújócskázott. Nyomogatták a gombokat, meghúzgálták a cirill betűs „Nye kurity” feliratú tábla alatti kart. Az egyik ülés mellett gyufásdobozt, hosszú szűrővel ellátott cigarettát találtak, amit a kisserácok ünnepélyesen el is füstöltek. Ennél veszedelmesebb játékszer volt a pacsirtatelepi villamosmegálló-nál árvalkodó páncéltörő ágyú mellett megmaradt muníció. A gyerekek a lövedékeket a járda szegélyéhez kocogtatták, ami által meglazították, majd leszedték az acélfejet, hogy a hüvelyben lévő makaróniszerű puskaopt a földre kiöntve a zsákmányolt gyufával lángra lobbantsák. Előtte ráléptek a makaróni egyik végére, mire

az szikrázva, fűtyülve szállt a magasba — a srácok nagy örömére. Háborús időkben mindennapos volt a gyerekek efféle szórakozása a halállal.

1945 első heteiben hangszórós autó járta Soroksár utcáit, az ideiglenes tanács nevében felszólítva minden épkézsláb férfit, hogy az erzsébeti gimnáziumban jelentkezzen egy rövidke kis közmunkára. Tóni papája és nagybátyja azonnal útnak indultak. A kis munkából nagy ráfázás lett, már haza sem engedték őket. Szükség volt a Szovjetunióban az ingyen kétkezi munkára, ezért több ezer civil sorstárssal együtt az Ural-hegység szénbányáiba hurcolták a Lux fivéreket. Három év múlva látta viszont Tóni az apját. Meg sem ismerte a megtört, sovány, beesett arcú férfit, aki a Donyec-medence mélyén csákányozta a szenet. Egy alkalommal ráomlott a felső réteg, két napot töltött a támfalak közé szorulva a sötétben, amíg kimentették. Egészsége már soha nem jött rendbe, 1954-ben meg is halt.

A málenkij robot következtében a család éppen a legnehezebb időkben apa nélkül maradt. A nagyszülői házban három család szorongott. Élelem nem volt, a boltok polcai üresen árválkodtak, ha néha mégis felbukkant valami élelmiszer, az infláció miatt nem lehetett megfizetni, a pengőszázazrekét-milliókat követni sem lehetett. A pénz helyett a tojás lett az igazi fizetőeszköz. A leleményes nagyapa jóvoltából azért mégis került naponta étel az asztalra. Kelkáposzta korpagombóccal, korpáskenyér, néha zsírral megkenve, máskor ujjnyi vastagon melasszal.

Tóni mamája is feltalálta magát. Összeszedte a nélkülözhető lepedőket, kabátokat, vasalót, evőeszközt, és vonattal János-halmára utazott, hogy tojásra, lisztre cserélje a használt cikkeket. Hasonló szándékkal budapesti „batyuzók” tömegei utaztak vidékre, a kocsik tömve, a lépcsőkön is fűrtökben lógtak az emberek, és sokan a vagon tetején ülve szorongatták cókmojkukat, kosaraikat. Az állomásokon elgémberedve, a mozdony feléjük szállt füstjétől bekormozódott arccal kászálódtak le a szegény ördögök és ördögnők, akik megmosolyogták egymás nyomorúságát. Ugye a koromhoz képest egész jól nézek ki? — ez a vicc járta az asszonyok között.

Volt, amikor vonat helyett Lux mama és nagymama egy kis kézikocsit pakolt meg ágytakarókkal, szövettel, gyalog vágtak neki a több mint harminc kilométeres újhartyáni útnak, hogy valami harapnivaló kerüljön az üres kamrába. A hajnali indulásnál Tóni mint segéderő velük tartott. Menet közben, ahogy húzták a kocsit, mindenütt a háború nyomai, kidőlt fák, elhagyott ágyúk, szerteszét heverő lőszeresek, aknatölcsérek, megrongált tetejű házak. Vecsés határában rémülten látták, hogy fenyegető testtartásban orosz katonák állnak az út mentén. Kitérni nem lehetett. Közel érve megkönnyebbülve szembesültek vele, hogy csupán falemezből kifaragott, szitává lőtt figurákról van szó. (Hasonló hadicselt alkalmazott Rommel tábornok a sivatagban, amikor a láthatáron életnagyságú papírtankokat vonultatott fel az ellenség megfélemlítésére.)

A csereakció olyannyira jól sikerült, hogy még a kézikocsit is sikerült tőrőre, lisztre váltani. Így aztán másnap reggel megpakolva, batyukkal a hátukon indulhattak haza. Mellettük a dabasi úton orosz tankok, teherautók hosszú sora dübörgött Budapest felé. A hideg szélben a hosszú cipekedés, gyaloglás utolsó kilométereit Tóni sírva tette meg. A vállát nyomó nehéz súlytól, a szatyrok tenyerébe vágó fogójától elgyötörten, végsőkéig elcsigázva ért haza.

Az élet kezdett visszazökkenni a normál kerékvágásba. Az oroszok esténként a Templom utca egyik házának falára ingyen propagandafilmeket vetítettek, Sztálinról és a szovjet hadsereg hősiességéről. Mindig voltak nézők, akik talán fel is lelkesültek a látottaktól. Az Árpád mozi is kinyitott, Stan és Pan, A nagy diktátor és Z, a fekete lovas szerepelt a programban. A gyerekek tátott szájjal szívták magukba a sercegő, vibráló képsorokból áradó üdítő élményeket. A széksorok megteltek. Pedig nem volt egyszerű a jegyvásárlás, szinte óránként emelték az árat, megesett, hogy a következő előadás többbe került, mint az előző.

Az emeletes iskolában elkezdődött az új tanév. Nem sokkal előtte, a nagy pincében istállót rendeztek be az oroszok. Mikor továbbvonultak, otthagyták a rengeteg szalmát. A gyerekek a tanterem ablakából ugráltak a puha kupacokra, mígnem Tóni egyik

osztálytársa eltűnt egy oszlásnak indult lótetemben. A megrettent kislány cafatokban lógott a foszladozó hús, és kibírhatatlan bűz áradt több méteres körzetben. Tóni később átkerült a Templom téren álló polgári iskolába, amely az ostrom alatt orosz hadikórházként működött, és az újrameszelt falakból még mindig áradt a karbit és az üszkös sebek áporodott, fojtogató szaga.

Önszántából reggelente ministrálni járt, vallásos hit lobogott benne, ugyanakkor nehezen lehetett kezelni, rendszeresen verekedett. Amikor például a délutáni tanításon nem volt érkezése felelni, a szünetben elvágta a villanyvezetéket, majd a tanteremben kilazította a kályhacsövet, ami által igazi koromsötétség borult az osztályra. Viszont, akárcsak legjobb barátja, Hüber Matyi, gyönyörűen rajzolt, festett. Az ő képeik díszeltek a tábla feletti falon, amíg az új idők szavát meghalló Bárczi igazgató elvtárs a gyerekek alkotásait le nem cseréltette Lenin és Sztálin arcképeire. A német nyelv tanítása is megszűnt, helyette jött a kötelező orosz.

A nyolcadik osztály befejeztével a rajztanár, Rózsai néni a két kiemelkedő tehetségű gyereket, Lux Tónit és Hüber Matyit a Képzőművészeti Gimnáziumba javasolta. A felvételin dézsát és virágok borította kertrészt kellett rajzolni, majd a szóbeli következett. A tanár Hüber Matyinak szegezte a beugrató kérdést: ki volt az első kommunista? Matyi rávágta: Jézus Krisztus urunk. Ezek után Tónit már meg sem hallgatták. Mindkét gyerek repült. Átirányították őket a klerikális szellemet jobban elviselő I. István Közgazdasági Gimnáziumba, ahol a rajztanulás helyett a könyvelés, a szocialista közgazdaságtan alapjai vártak a két leforázott gyerekre.

Talán jobb is volt, hogy Anti az iskolában a transzformáció határrátájának ismerveit magolta. Így éretlen fejjel nem kellett közvetlenül megtapasztania, hogy a szovjetek támogatásával a hatalmat átvevő kommunisták a kultúra lehengerlésével már a festészetben is átvették az irányítást. A korábbi művészeti csoportokat megszüntették. Tagjainak, közöttük elismert festőknek, Révai József mindenható népművelési miniszter utasítása szerint vigyázó szemüket Párizs helyett immáron Moszkvára kellett vetniük. A hazai képzőművész társadalom zöme, ki őszinte

lelkesedéssel, ki karriervágyból, ki kényszerből, beadta a derekát. Megszületett a szocialista realizmus. A kötelező új irányzat igyekezett a valóságot megfosztani mindenféle metafizikai többlettől. A kiállítótermeket elárasztották az áloptimizmust sugárzó, giccsbe hajló vidám traktorosnők, a sztahanovista kitüntetéssel átvevő munkások, a forró acélt öntő martinások, a „Rákosi elvtárs mosolygó kisüttörők gyűrűjében” jellegű képek. Minden alkotásnak a szocializmus építésének idealisztikus ábrázolásáról kellett szólnia, és a követendő példát a művészetben is a Szovjetunió jelentette.

Jellemző, hogy a kor művészetét egyetlen alkotásban összegezhető, Felekiné Gáspár Anni Füttyös kalauznő című zsánérképét anno az ÁVH vásárolta meg. Tán, hogy két kihallgatás között egy kis üdítő esztétikai élményhez jussanak a sok kínvallatástól elcsigázott verőlegények. A híres festményt évtizedekkel később, Berlinből, befutott művészként hazalátogatva hiába kereste Tóni. A Debrecenben 2008-ban rendezett, Szocreál — Festészet a Rákosi-korban című kiállításon is csak a mű másolatát láthatta a publikum. Az eredeti képről semmit nem lehet tudni.

A brutális gépezet emberek százait tüntette el nyomtalanul, és stílszerűen alighanem még a festményt is bedarálta.

A nyomor az utcai látképen is lemérhető volt. Anti megfigyelése szerint nap mint nap topis emberek ácsorogtak kisebb csoportokban a kocsmák előtt, a nyomor időszakában sokan az alkoholba merültek alá a valóság elől. Alig volt élelmiszer, ezért a szocialista nép százalmas létének fenntartására maga fogta ürgeből főzött pörköltet, az utcákon pakundekliből összetákolta bódékban kenyérből, húsféléből sült májashurka-utánzatot árultak. Szürkeség borította a lelkek világát is. A fiatalok azonban nem akartak belesimulni a lehorgoló köznapiságba.

Az iskola mellett Tóni szorgalmasan járt a Soroksári Képzőművészeti Körbe, ahol rajz- és festőtudását csiszolgathatta. Egyik alkotását, az olajjal festett Koponya és olajoskanna című művét az Országos Amatőr Tárlaton a zsűri harmadik díjjal jutalmazta. A siker tovább fokozta elhivatottságát a művészi pálya iránt. A négyszáz forintos jutalmat pedig, ami abban az időben szép sum-

mának számított, a Kecskeméti utcában működő festékgárban költötte el, hogy továbbra is hódolhasson a leendő hivatásának.

A művészethez vonzódás finoman cizellált lelket feltételez, Anti mégis a verekedéseivel vívott ki tekintélyt Soroksár-szerte. Valamelyik hétvégi királyerdei táncos estén például lekérte a parketten forgolódo Pipi nevű kislányt, amiből féltékenykedés és bunyó támadt. Tóni péppé verte a nála egy fejjel magasabb vetélytársat, amire előkerültek a vesztes harcias barátai. Az adok-kapok végén az elgyepált ellenfelek összebarátkoztak. Kiderült, hogy a sziklaöklű kültelki vagányok a Csepeli Boxclub tagjai, akik maguk közé fogadták a megtépázott, szeme alatt monoklis Tónit. Ettől kezdve Anti felváltva járt a képzőművészeti körbe és új barátaival ugrókötelezni, kesztyűzni a ring kemény, férfias világába.

A proletárdiktatúra fojtogató légköre, a szabadság korlátai, az emberekbe ivódó rettegés a kitelepítéstől, félelem a megtorlástól egy netán rossz helyen kiejtett, rendszert bíráló mondatért, az állandó fenyegetettség, a hatalom mindenhol ellenséget szimatoló paranoiája a tömegekből gyakran ellentétes reakciókat váltott ki. A félelem időnként átcsapott kísérletezésbe, hogy a rendszer ellenében meddig lehet feszíteni a húrt. Főként a lázadásra amúgy is fogékony ifjúság hajlott erre, az egér megcibálja a macska bajszát vakmerőségre, mint Anti esete is mutatta. Például a lázadás szellemében baráti körében módi lett „bedobni a hárit”. Ami elől hullámos, hátul fecske frizurát jelentett. A kopasz Rákosi, seggnyaló ideológusai és általában a felnőttek pukkasztására.

Dunaharaszttól Angyalföldig hétvégeken szinte valamennyi szórakozóhelyen feltűnt Tóni és a többi csónacis, vastag cipőtalpú jampec, hogy csörögjön a zenére. A zenekarok a hivatalos kultúrpolitika iránymutatásának kényszerében polkát, csasztuskát, keringőt, vagy „Egy Duna-parti csónakházban” jellegű slágereket játszottak. Erre táncoltak a háború utáni újjáépítés megfeszülésében könnyű szórakozást kereső párok. Am amikor a pártvonalat képviselő teremfelügyelő, akár csak rövid időre elhagyta a helyiséget, a zenészek közkívánatra azonnal átváltottak vad rock and rollra. A kor rejtélyei közé tartozik, hogyan szívároghatott a vasfüggönyön át Kelet-Európába az új amerikai örület,

amely Bill Haley Rock Around the Clock című vérpezsdítő zenéjével kultúrforradalmat teremtett a jólétbe szédülő Amerikában. És honnan tudhatták a magyar jampecok, miként járják az örült táncot az óceánon túl? Talán a mozikban a filmek előtt vetített valamelyik híradó számolt be róla egy képsor erejéig, elrettentő példaként a nyugati mákonynak.

A rock mint burzsoá könnyűzene az amerikai imperializmus világalulmi törekvéseinek megnyilvánulása, szigorúan elvetendő volt Rákosi Magyarországon. Így mint tiltott gyümölcs még inkább vonzotta a fiatalságot. Ennek az irracionális kultúrszomjnak az epekedésében az Anti-féle kamaszok és a velük tartó lányok, mit sem törődve a teremfelügyelő rosszalló pillantásával, időnként már a Dunnyuskára, sőt a zenekar által ironikusan erőltetett igyekezettel játszott Internacionálé dallamára is féktelen rock and rollt jártak. Ilyenkor maga a botrány is botrányos beismerése lett volna az ideológia kudarcának. A parketten a pokol elszabadulása megtorlatlan maradt.

Valamelyik szórakozóhelyen Tóni, úgy is mint rongyláb-király, összeverekedett a rendésszel, akiről kiderült, hogy civilben párttitkár. Az eset következményeként a fiú ismét a rendőrségen kötött ki, majd az ügyből bírósági tárgyalás lett. Szerencsére időközben a párttitkár lebukott. Fegyverrejtegetés büntetést követte el, amiért a párt kitaszította soraiból. Anti ellen is ejtették a politikai felhangot kapott vádat, a hamis tanú ugyanis a tárgyaláson visszavonta állítását, miszerint az ökölharc közben Tóni a kommunistákat pocskondiázta volna.

Egy nyári disszidálási kísérlete hamvába holt. Barátjával együtt már Győrben lekapcsolták a zöld ávosok. A kihallgatáson a tiszt nehezen akarta elhinni, hogy csupán kirándulni indultak, de végül elengedték a fiúkat. Tóni rendőrségi aktája azért e gyanúsügylettel is tovább duzzadt. (Így is szerencséje volt. Mert a disszidálási kísérlet főbenjáró bűnnek számított abban az időben. Kovács Erzsike énekesnőt és szerelmét, Szűcs Sándort, az Újpest focistáját például 1951-ben egy provokátor közreműködésével a határ előtt elkapták. A fiatal sportolót, mivel pisztoly volt a zsebében, a bíróság halálra ítélte. Grosics, Puskás, Bozsik hiába kért kegyelmet Farkas Mihály

focirajongó belügyminisztertől. Szűcsöt — a többi nyugatra ácsingózó sportoló elrettentésére — mégis felakasztották. Az énekesnő három évet ült, közben végig reménykedett, és csak szabadulása után tudta meg, hogy élete párja tényleg nincs többé.)

Érettségi után Anti Csepelre, a Rákosi Mátyás Vas- és Fém-művek központi dekorációjába szegődött el Éljen Május Elseje! Harcolj a békéért! és hasonló frázisok betűit rajzolni. Közben szorgalmasan járt a Csepeli Képzőművészeti Szabadiskolába, ahol mesterétől, a szocreál vonalnak behódolni nem hajlandó Ilosvay Varga István festőművésztől egy életre megtanulta, hogy jó képet tisztesség, őszinteség nélkül nem lehet alkotni. Ezen erények híján a művészet sarlatánság. A mester keze alatt tehetsége mindinkább kibontakozhatott. 1956 nyarán meghívták a Tokaji Művésztelepre, ahol végre nem a kocsmai ökölharcokban, hanem a festészetben, ecsettel a kézben, a vásznon tombolhatta ki magát. Egyik, tokaji utcarészletet ábrázoló képét Fischer Ernő, a Népművészeti Intézet vezetője meg is vásárolta. A festményt később P' Yong Yang-ban (Phenjan), a Koreai Nemzeti Múzeumban állították ki.

Az alkotói láz, a siker eufóriája a nyár végén hidegzuhanyként érkező katonai behívóval ért véget. A Kilián laktanyában kellett jelentkezni. Kopaszra nyírták, majd az erős testalkatú legényeket, köztük Tónit, kiválogatták. Irány Pécs, a Frigyes laktanya, ahol egy őrmester felvilágosította az újoncokat, hogy mint munkaszolgálatosok a műszaki alakulat kötelékében szénbányában fognak dolgozni. A „rovott múlt” következményeként Anti a rendszer számára megbízhatatlanná vált, és ezért gyakorlatilag büntetőszázadban kötött ki. A művészet varázslatos színekben tobzódó szabadságától elszakítva, hirtelen ezer méterre a föld alatt, az István-akna szűk, sötét, sújtólégrobbanástól veszélyeztetett világában találta magát.

A laktanya hálótermében 32-en aludtak. Az ébresztő hajnali 4-kor volt. Hideg zuhany, előrehozott reggeli torna szerepelt a napirenden. A reggeliként kapott kávépótló ital tetején gyakran apró zsírszemként csillogott a meleg lötytyben fel nem oldódott bróm maradványa. E vegyületet a katonák szexuális vágyainak tompítására keverték az italba, a fegyelmezés megkönnyítésére. A

szakaszt teherautóval fuvarozták a bányába, ahol kosárba ülve eresztették a fiúkat a mélybe.

Anti segédként egy vájárhoz került, aki úgynevezett „vorbau”-ban fejtette a szenet. A vorbau, mint előváját, egy hozzávetően másfél méter átmérőjű lyuk, amit a vájár a csákányával szélesít. A lehasított feketeszéntömböket Anti hason fekve egy ereszbe tolta, innen a járatban csillével továbbították, majd emelték a felszínre. Kellett a sok fűtőanyag az ipar fellendítéséhez, ezért hirdették meg 1946-ban a széncsatát, amelyből immár Anti is derekasan kivette a részét. A majdani ünnepezt festőművész a füledt, levegőtlen lyukban napi 8 vagy 12 órán át, feszített tempóban, félmeztelenül úszott a szénportól sötétlő verejtékben. A több millió éves ásványi anyaggal való birkózás, a fizikai erőfeszítés az alkotó fantáziáját is lázban tartotta. Függetlenítette magát a valóságtól. Fejében absztrakt képek sokasága kavargott, nyargalt a föld mélyén az időtlen térben — végkimerülésig. Így ment ez heteken át. Tónin egykönnyen nem lehetett kifogni holmi széncsatával...

Mivel mégiscsak a néphadseregéről van szó, a széntermelési mutatók helyett időnként a kaszánya udvarán az alakzatban masírozást is gyakorolni kellett. Majd egy lőtérre a puskával, géppisztollyal is megismerkedtek a legények.

1956. október 23-án éjjeles műszakban, este 8-kor szállt alá a szakasz a mélybe. A fiúk a fővárosi történekekről mit sem sejtve izdadtak odalent a napi norma eléréseért. Miközben a fővárosban már ledőlt a Sztálin-szobor. Másnap reggel kikászálódva a kosárból a váltásra érkezett katonák őrjöngve, megmámorosodva ordibáltak: Pesten kitört a forradalom! Mindenki tépkedte a sapkájáról a vörös csillagot, a jelvényt földhöz vágta, megta-posták, örömtáncot jártak rajta. Tónira is ráragadt az általános eufória. Leszakította a maga vörös csillagát. Hirtelen eloszlott az évtizede felette lebegő sűrű, koszos fátyol. Körülötte kipirult, örömteli arcok, megrészegült össznépi boldog dulakodás, a felszabadultság mámore végighömpölygött a bányászszázadon.

A szünni nem akaró nagy ünneplésnek a bányába begördülő két teherautó vetett véget. A platóról állig felfegyverkezett bőrkabátos alakok ugráltak le. A géppisztolyokat rájuk szegezve fe-

nyezetően vették körbe a boldog ziláltságból nehezen kijózanodó fiúkat. Az ÁVH-s tiszt pisztollyal a kézben üvöltötte: aki letépte a vörös csillagot, azonnal álljon ide földre! Mindenki lépett egyet, mire a tiszt elbizonytalanodott. Az ávosok farkasszemet néztek a munkaszolgálatosokkal. Feszült percek, majd legalább egy óra telt el ebben a vészjósló patthelyzetben. Aztán a fegyveresek hirtelen felkapaszkodtak teherautóikra, és a fiúk gúnyos röhögésétől kísérvé távoztak.

Mire a szakasz visszaért a kaszárnnyába, a bajtársak már az első forradalmi hevületben el is foglalták Pécs fontosabb stratégiai helyeit, a rádió és a posta épületét, a vasútállomást. Kettős hatalom alakult ki. A városi tanács rendkívüli állapotot rendelt el, kijárási tilalmat hirdetett. Mire is másnap, október 25-én az egyetemisták tüntetést szerveztek a 48-as téren, a Petőfi-szobornál. A több tízezres tömeg a Rákóczi úton a Széchenyi térre vonult, ahol az ÁVH egysége szuronyos puskákkal igyekezett lehűteni a forradalmi hevületet. A levegőbe lőttek, ám az épületekről visszapatlanó golyók, leeső faldarabok néhány tüntetőt megsebesítettek. Több egyetemistát le is tartóztattak, de a hatalom már erőtlen volt a tömegnyomással szemben.

A következő napokban a 48-as téren homokzsákokkal körbevett, védelemre berendezkedett ÁVH-s laktanya (az épület ma rendőrség) emberei civilbe öltöztek, szétszéledtek. Parancsnokaik pedig vagy a környező szőlőkben bujkáltak, vagy a megalakult Baranya Megyei Nemzeti Bizottságtól kértek védelmet. Az esetleges lincselés elkerülésére önkéntesen bevonultak a városi börtönbe, védőőrizetbe. 28-án Nagy Imre nagy népi mozgalomnak nyilvánította az elmúlt napok történéseit, és rádiós beszédében bejelentette a forradalom győzelmét, amit Pécsen is örömmel fogadtak.

A városban a közrend fenntartására két egyetemi zászlóalj alakult önkéntes diákokból, akiket felfegyvereztek. Ők adták a szintén életre hívott Nemzetőrséget. Tagjai: diákok, Tóni munkaszolgálatos katonatársai, bányászok, munkásfiatalok, háromfős járőrökként, karjukon nemzeti színű szalaggal, puskával a vállukon cirkáltak az utcákon.

A távolban néha eldördültek fegyverek, de lényegében nyugodtan teltek a következő napok. A fiatalok a környező falvakat járva élelmiszert gyűjtöttek a fővárosban harcoló felkelők, kórházak megsegítésére. Több teherautónyi krumpli, tojás, zöldség, vágott félsertés utazott Budapestre a tiszta szívvel adakozó falvak népe jóvoltából.

Azután november 4-én szovjet tankok dübörögtek be a városba, fehér zászlóval, mondván, hogy Pécsen keresztül szándékoznak kivonulni Magyarországról. Pillanatok alatt elfoglalták az állomást és a postát, ez utóbbinál éppen Tóni századának hadnagya és két katonája volt őrségben. Az oroszok elszedték fegyvereiket és elzavarták őket. Égő arccal, megszágyenyülten kullogtak vissza a kaszárnnyába.

A várost elfoglaló legalább 100 tank közül néhány — nyilván a hozzájuk csatlakozott, leszerelt ÁVH-sok helyismeretére támaszkodva — körbevette az orvosi egyetem kollégiumát is, benne az egyetemi zászlóalj fiataljaival. Se ki, se be. A másik egyetemi zászlóalj, a leendő jogászoké, mérlegelve az eshetőségeket, a Mecsekbe vonult, hogy onnan vegye fel a harcot a szovjet páncélosokkal.

Tóniék laktanyáját is szovjet tankok vették körbe. Bent a parancsnok, egy vörös hajú magas, fess ezredes azonnal hozzálátott a védelem megszervezéséhez. Tíz önkéntest toborzott, akik a golyószórót kezelik és a felhalmozott kézigranátokkal távol tarthatják az oroszokat. Tóni az elsők között jelentkezett a nem sok jóval kecsegtető feladatra. A főbejáratnál hozzáláttak egy árok ásásához, ahová a golyószórót telepítenék az orosz támadók fogadására. Közben a század többi tagja a hátsó kökerítésen átmászva elhagyta a laktanyát, a Mecseknek vette az irányt. Az árok még el sem készült, mikor kiderült, hogy a szép szál ezredes eltűnt. Felszívódott, magára hagyva tíz katonáját. Nem lehetett egy jellemóriás, viszont mint képzett tiszt rádöbbenhetett, hogy milyen reménytelen puskákkal a tankok ellen harcolni.

Lassacskán a parancsnok nélkül maradt Tóniéknek is leesett a tantusz: itt csak meghalni lehet, a tankok átgázolnak rajtuk. Ezért Cziráki szakaszvezető vezényletével a tíz ember is követte bajtár-

sait a kerítésen át. A szovjet tankok már csak egy üres laktanyának meredeztették fenyegető ágyúcsöveiket. Tóniéknak pedig, irány a Mecsek! Nem volt veszélytelen a nehéz géppuskával és a rengeteg kézigránáttal átsurranni a városon, ahol az utcasarkokon mindenütt szovjet tankok álltak. De végül a szakasz eljutott Tettyére, a kőbányához, ahol tüzelőállást alakítottak ki.

Anti és társai, hozzávetően 600—800 vakmerő fiatal, „mecseki láthatatlanok” néven szálltak szembe a megszállókkal. Parancsnokuk Horváth Géza orvos volt, aki Gazda néven irányította a 30—40 fős csapatokba szerveződő harcosokat. (Egymás igazi nevét nem is tudták a bajtársak, ami hasznos dolog volt, a későbbi kihallgatásoknál megnehezítette a résztvevők beazonosítását.) A katonai vezető Kubicza János, a frontot megjárt ludovikás tiszt volt, aki eddig egyszerű civilként a helyi biztosítónál dolgozott.

Most felmérte a helyzetet: meleg ruha, élelem, elegendő fegyver nélkül jónak látta visszavonulni Vágottpusztára. Ide az ellenség tankjai már nem tudtak eljutni, az út elfogyott alóluk, az oroszok pedig gyalogsági egységek nélkül, kénytelenek voltak egérutat adni az ellenállóknak. A következő napokban a szabadságharcosok innen az erdőből — partizán harcmódban — lelecsaptak a szovjetekre, majd nyomtalanul eltűntek — ezért ragadt rájuk a „láthatatlan” jelző. Virtuskodó akcióik során például a pécsvárad rendőrsöt is megrohamozták.

A csupa 20 év körüli hős végig abban a hitben harcolt a szabadságért, hogy nyugatról megjön a beígért segítség. A napok múltával, ahogy a remény fogyott, a létszám is folyamatosan apadt. Legalább 20-an elesetek a harcokban, mások megelégedve a sok nélkülözést, életveszélyt, elhagyták társaikat. November közepén a rádió híreiből kiderült, hogy az ENSZ Biztonsági Tanácsa sem áll ki a magyar szabadságharc mellett, ezért az ellenállás egyre reménytelenebbé vált. A fővárosban a pesti srácok is elvéreztek, aki tehette, elmenekült a bosszú elől. Így is november 23-ig tartották magukat a mecseki láthatatlanok.

Ekkor a megmaradt, körülbelül 200 fiatal, a parancsnokuk rábeszélésére az éj leple alatt elhagyta a Mecseket — igyekeztek civilként hazavergődni. Mindenre elszántan összesen 50-en ma-

radtak, akik fegyverrel Ausztria felé próbáltak átjutni a határon, a zalai erdők oltalmában. Kiderült azonban, hogy az osztrák határt már erősen őrzik az oroszok, ezért végül Jugoszláviának vették az irányt. A gerovói menekülttábor elérve megadták magukat, november 26-án letették a fegyvert. Szerencsére nem adták ki őket. A mecseki láthatatlanok szétszéledtek a világban. Volt, aki vesztére hazatért, többeket közülük kivégeztek, mások hazaszeretetük miatt börtönbe kerültek. (Horváth Géza a hetvenes években Marseille-ben mint teherautósofőr pergette napjait. A másik parancsnok, Kubicza János pedig Bretonban, egy kis faluban élte az emigránsok keserű életét, és 80 éves korában halt meg.)

Anti is alaposan kivette a részét a harcokból. A Mecsekben töltött első napon a magukkal hozott fegyverekből osztogattak a városból a hegyekbe szivárgó, elszánt fiataloknak. Az egyik hasonló korú, svájcisapkás fiúnak nem jutott fegyver. Ezért a mellén géppisztollyal viritó Antit kérte meg, menjen vele vissza a városba, elkapni egy ávóst, aki valamelyik ház padlásáról gránátot dobott a tömegbe. Odafele tankok között kellett elosonni. A kérdéses ház nyitva álló padlásfeljárójánál Anti felkiabált: Adja meg magát! Feltartott kézzel jöjjön ki! Semmi válasz, mire Anti — haverja megnyugtatóására — leadott egy sorozatot az üres térbe. A lövések zajára a közeli utcában megmozdult egy szovjet tank, lánctalpainak csikorgása vészjóslóan közeledett. A két fiú futásnak eredt. Vissza a Mecsek ideiglenes biztonságába.

A munkaszolgálatos katonák jóvoltából fegyverhez jutott szabadságharcosok a kőbánya felett gyülekeztek. Motorbiciklin egy jávorbajszos, svájcisapkás férfi érkezett, a hírrel: jönnek Tettyére az oroszok! Esteledett. A távolból már hallatszott a közelgő tankok dübörgése. Az első gépszörny hamarosan meg is jelent a bejáratánál, ahol egy bódé állt, mellette lámpaoszlop sárgás égője világította meg a közvetlen teret. A tank megtorpant, majd egy katoná mászott ki belőle, tán, hogy óvatosan körülnézzen. A fiúk katalan feletti sziklák között lapulva, gyorsabban dobogó szívvel, fegyverüket izzadó tenyerükben szorongatva vártak az előre megbeszélt jeladásra, amíg vezetőjük (valószínűleg Kubicza János) tüzet vezényelt. Sortüzek dördültek, gránátok repültek a tank felé.

A sejtelmes lámpafényben látták, ahogy a megingott orosz katona erőltlenül visszakapaszkodik a tankba, amelyből a bent ülők vadul tüzeltek minden irányba. Percek múltán a tank meghátrált, gépfegyvereiből újabb sorozatokat leadva döcögve visszavonult.

A tankot megfutamító csoport is továbbvonult, feljebb az erdőben a hotelbe, ami egy ideig főhadiszállásként szolgált. Antit tüszős mandulagyulladás kapta el, felszökött a láza. Egy ágyra fekvé próbált erőt gyűjteni, amikor riadót kiabáltak. Kirohant a szobából, és látta, amint az épület felett a hajnali világosodó égen alacsonyan egy orosz felderítőgép kering, majd dolga végeztével eltűnik. A csoport, latolgatva a helyzetet, a Pécsi kapuhoz indult, mert abból az irányból volt várható a támadás. Anti, fegyverét kezében szorongatva, köhögési rohamok közepette, a lázzal küszködve botorkált bajtársai között. A Pécsi kapunál már sokan voltak, itt találkozott újra a bátor Cziráki szakaszvetővel is.

Ilyen állapotban ágyban, citromos teát szűrösölve, borogatással a homlokán édesanyja mellett lett volna a helye. De itt történelmet írtak! A magasztos lelkesültségből erőt merítve, társaihoz hasonlóan a „László pihenője” alatt egy szikla mögött foglalt löállást, mit sem törődve az egész testét rázó lázzal. Feszült órák múltán a kacsaringós hegyi úton három tank és egy rohamkocsi közeledett. Anti, bajtársaihoz hasonlóan, löni kezdte a világ legerősebb hadseregének tankjait. Az oroszok visszatüzeltek. Süvítő ágyúdörgés, az első lövedék valahol az erdőben a szabadságharcosok felett robbant, majd a következő már közvetlenül a közelben. Tóni mellett a parancsnok golyószóróval tüzelt egyfolytában. Homlokán vér folyt, egy sziklaszilánk okozhatta a sérülést. A tankok már egész közel értek, csak jöttek előre. Naiv dolog volt könnyűfegyverekkel löni rájuk, a páncél ellenállt a golyóknak. Óriási hangzavar, robbanások, fűtyülő, a sziklákról visszapatpanó lövedékek, recsegve kettétörő faágak.

Amikor a harcok dobótávolságra értek, a fiúk rájuk hajították az összecsávarozott román kézigránátokat. Volt, aki a harci hevületben, eszeveszetten könnygázgránátokat dobott az oroszok felé, aminek eredményeként a szél által feléjük áramló füsttől hamarosan könnyezni kezdtek a közelben fekvő szabadsághar-

cosok. De hol is lett volna itt a ráció? A magyar felkelés elfojtására 2000 szovjet tank zúdult az országra.

A támadás előtt a feszültség kibírhatatlan volt, Tónit és a többi fiatalat rémképek gyötörték. A halálfélelem elszibbasztja az agyat, nem egy fiú a gyomra szorításától összezsínálta magát. Magukra eszmélve később éppen ők bizonyultak a legbátrabbaknak. Antin is páni félelem vett erőt. Szeme előtt sírkőfelirat vibrált: „Lux Antal, élt 21 évet, 1956. november 5-én hősi halát halt.” A köszilánkoktól mindkét keze csupa vér volt, ami csak fokozta a helyzet drámaiságát. A harci cselekvés pillanatának elérkeztével a bénító félelem oldódik, a mozdulatok, reakciók ösztönösen követik egymást. Anti szerint a bátorság követhetetlen érzés. Rendkívüli helyzetekben a semmiből hirtelen feltámadhat, úrrá lesz a félelmen, majd a vész elmúltával elillanhat. (Saját példáján érzékelte, évtizedekkel a hősies idők távlatában, a mindennapi polgári lét keretei között még ahhoz sincs benne bátorság, hogy a szomszédját felszólítsa, ne engedje át teraszára a macskáit.)

A harcoló sihederek vakmerőségének eredményeként az egyik tank elejéről lerobbant egy darab páncél, láncaltapára lesántult, megtorpant, majd nehézkesen hátrálni kezdett. A harmadik tank a rádobott Molotov-koktéloktól kigyulladt, gyorsan hátramenetre kapcsolt, miközben folyamatosan lötte a szabadságharcosokat. Visszavonultak! Az első házaknál megálltak, az égő tankból egy tiszt ugrott ki, és oltani próbálta a tüzet a felkelők golyózápora közepette.

A támadást visszaverték. A helyzet mégis kilátástalan volt. A szovjet tankáradat Budapesten is sorra számolta fel az ellenállás gócait. Valaki hozta a hírt, hogy az oroszok Mohács felé egy erdőben ágyúkat állítottak fel, amelyekkel a Mecseket lövik majd. A legtöbb szabadságharcos jobbnak látta elhagyni a veszélyes körzetet. Anti, még mindig a láztól és az átélt izgalmaktól remegve, három társával Pécsre megkerülve, bujdosva a Dunának vette az irányt, hogy a folyó mentén jussanak a fővárosba. Dimbes-dombos vidéken, kertek alatt lopakodtak előre. A távolban még dörögtek az ágyúk. Estére egy petróleumlámpa fényében pislogó ablakú présházhoz értek. Kopogtatásukra öreg bácsi nyitott ajtót, aki sza-

lonnával, kenyérrel, savanyú borral kínálta őket, a priccsen vetett szalmán el is alhattak.

Reggel a bácsi könyörgésére a közeli bokrokba dobták a fegyvereiket. Az öregnek igaza lehetett, ha bujkálás közben oroszokkal akadnak össze, és fegyvert találnak náluk, azonnali agyonlövés lett volna a sorsuk. Indultak tovább. A Gemenci-erdő közelében bemerészkedtek egy kis faluba, hogy a közértben cseresznyepálinkát vegyenek maguknak. Kérésükre egy halász evezett át velük a túlsó partra. Messziről látszott az országút, amelyen orosz tankok, teherautók tartottak Baja felé. Jobbnak látták a főutakat elkerülve a dülőkön észrevétlenül tovább gyalogolni. A part közelében találtak egy teherautót, amit be akartak indítani, de kiderült, hogy a fél motor hiányzik, üzemképtelen. Ezért aztán a négy mecseki láthatatlan tovább gyalogolt, közrevéve a lázasan, bedagadt mandulával ugatórohamokban vergődő, bukdácsoló Tónit.

Kalocsa környékén egy tsz baromfitelepén kötöttek ki, ahol tucatnyi nő éppen csirkéket kopasztott, sütöttek, főztek, széles mozdulatokkal, élénken csevegtek. Néhány órája szabadultak a női börtönből. Megörültek a fiúknak. Kínálták őket finom falatokkal. Egyiküket kézen fogva azonnal a fészerbe húzták, hogy együtt merüljenek el a felszabadultság mámorában. Az elanyátlanodott, lázas Tónit is ketten-hárman vették gondjaikba. Köztük a férjgyilkos Joli, a tűzről pattant, éppenséggel szépnék csak kancsalul festett egek ködszűrőjén át látható asszonyka. Itt aztán süket fülekre találtak a reggeli italba kevert brómról szóló mindenféle érvek...

Teliholdban, a csirkepaprikás vacsora után senki sem maradhatott éhen. A fészerten egész éjjel zizegett a szalma.

Másnap egy Bunsen-lámpával előmelegített motorú Zetor vitte tovább a felfrissült fiúkat mellékutakon legalább 50 kilométeren át Budapest felé. Időnként nemzetőr járőrök állították meg és igazoltatták a kis csapatot. De sosem lehettek biztosak benne, hogy valódi forradalmárok voltak-e, vagy inkább a szocialista rend őrei. A náluk lévő vadonatúj kalasnyikov csak növelte a gyanút, hiszen ilyen fegyvert akkortájt még a ruszkinál is csak ritkán lehetett látni.

Kiskunlacháza környékén még óvatosabban lopakodtak előre, mert a ruszkiak tököli főhadiszállása közelében egyre gyakrabban láttak tankokat. Este egy erdő széli házba kopogtak be, ahol a fiatal házaspár éppen vacsorázott. A szívélyes asszony megteáztatta a még mindig tüszös mandulagyulladásos bajlódó Tónit, társait is megkínálta általuk még sosem látott holland sajttal, svájci vajjal. Ugyanis mint árvízkarosultak, nemrég segélycsomagot kaptak a nemzetközi vöröskeresztől, ezt osztották meg a harcokat megjárt ismeretlen vendégekkel. A beteg Tóni a családi ágyban alhatott, amíg a házigazda pár és a többiek a földön vackolódtak le. A közelben oroszok tanyáztak, ezért a fiúk befogadásával nem kis veszélyt vállaltak a házigazdák.

Másnap Dunaharasztnál két fiú más útirányt választott, így Tóni a megmaradt bajtársával gyalogolt tovább. Találkoztak egy forradalmár csoporttal, akik még nem adták fel a harcot. Géppisztolyt adtak a kezükbe, és a következő egész éjjelt a HÉV-megálló közelében, az árokban dideregve, fekvé töltötték. Várták a hírek szerint errefelé tartó szovjet tankokat. De a harcokcsik nem jöttek.

Valószínűleg a jutadombi magyar tüzéség vagy a Lipták testvérek körül csoportosuló soroksári szabadságharcosok tartóztatták fel őket. (A Lipták fivéreket később az oroszok elfogták és agyonlőtték.)

Hazaérve nem sok maradása volt a meggyógyult Antinak. Elhatározta: mindenképpen disszidál. A szabadságharc elbukott, de ő még lehet szabad. Státusát tekintve papírok nélküli katona volt, ezért gyalog a Kilián laktanyába indult, hogy az irodán a bevonuláskor leadott személyazonossági igazolványát visszaszerezze. De az Üllői úton csak a rommá lőtt, lezárt épületet találta. A leroskadó falak között az úttesten tank által halálra nyomott szovjet katona mésszel leszórt, napok óta foszladozó hullája feküdt. A szitává lőtt épület láttán hasonló lelki megrendülést érzett, mint tizenkét évvel azelőtt, amikor megpillantotta romba dőlő családi fészkeket.

Dankó Firóval, Wojával, Jankóval, három barátjával gyalog a Petőfi hídon át vették nyugatnak az irányt. Végig romos házak,

teherautók roncsai. A Móricz Zsigmond körtéren szétlőtt négy-csővű gépágyú ágaskodott, nem messze tőle kiégett szovjet tank, torony nélkül. A torony odébb egy szétnyomott, felborult villamos mellett hevert. Keserves harcok nyomai. A fővárost elhagyva egy felkelőkkel teli teherautó Antiékat elvitte Tatáig. Innen tovább ismét gyalog. Dankó Fíró gerincét nemrég operálták, kíméltre szorult. Ezért leállították egy oldalkocsis motorost, megkérve, vigye barátjukat, ameddig lehet, a határ felé. A fiúnak szerencséje volt, mert — mint később kiderült — a borsapkás motoros is megpattanni készült. Ismerte az oroszok által időközben lezárt határon a réseket, és háta mögött Fíróval simán átgördült Bécsbe.

Tóniékra még nehéz, bizonytalan napok vártak. Győrbe érve sokan jöttek velük szembe reményvesztett kis csoportokban fiatal srácok, akik elmondták: késő, az orosz tankok Hegyeshalomnál hermetikusan lezárták a határt. Hiába, a szabadság három megszállottját már nem lehetett eltántorítani. A Rábca mentén a Hanság felé folytatták az útjukat. Egy erdei házban mákos téstával kínálták őket jószívű emberek. Továbbindultak, átkeltek a folyón. Már éppen fellélegeztek, amikor a bokrok mögül hirtelen orosz katonák bukkantak elő, rájuk szegezve a géppisztolyokat. Bukó!

Különösen kényes volt Anti helyzete. A rajta lévő katonaruha, csizma, gimnasztyorka önmagában nem lett volna baj, sokan jártak civilek is hasonló öltözékben, csak hogy igazolvány nélkül könnyen kiderülhet: katonaszökevény. A rusz kik egy út szélén álló tankhoz kísérték őket, ahol már tucatnyi, előttük elkapott sorstársuk, köztük több lány, kornyadozott étlen-szomjan, dideregve. De a fiatalos hetykeség nem hagyta cserben az egérfogóba került társaságot. A hasonló korú orosz örökkel próbáltak szót érteni, viccelődtek, gúnyolódtak, hogy nem értik a rosszul kiejtett orosz szavakat. Így telt el az éjszaka. Másnap reggel — miután egy-két nő a bokrokba kéredezkedett, és soha nem jött vissza — Tóniék elhatározták, hogy megszöknek. Woja volt a legügyesebb. Egy, az úton a biciklijét toló öreg paraszt bácsihoz szegődött, mintha a falubeli komája lenne, és kényelmesen elslattyogott.

Az úton szolgálatban lévő magyar határőrökkel teli teherautó

közeledett. Az oroszok leállították, igazoltatták a vezetőt. Ezalatt Jankó hirtelen felugrott hátul a platóra. Az oroszok nem vették észre, a katonák pedig falaztak neki, elbújtatták. A teherautó elindult, amikor Anti is felugrott rá, de ezt már meglátták. Sztój! Sztój! kiáltották, és a levegőbe lőttek. Tóni visszahuppant. Belökték a többiek közé. (Előző nap az orosz tank géppuskása belelőtt egy menekültekkel teli, a megállás helyett gázt adó teherautóba, a sorozatnak több halott és sebesült lett a következménye.)

Antit mint veszedelmes elemet, akire fokozottan kell vigyázni, az úttól arrébb egy patak mellé terelték. Az örök azonban hamarosan elunták az éberkedést. A géppisztolyt egyes lövésre állítva szórakozásként a patakban úszkáló halakat lőtték, minden eredmény nélkül. Foglyukra ügyet sem vetettek. Tóni pedig kifigyelte, hogy amíg a rusz kik elöl igazoltatják a sűrűn arra közlekedő határőr autókat, nem látják, mi történik hátul. Az út felé somfordált, és egy ilyen teherautó mögé került. A kiskatonák segítettek, felhúzták, letakarták ferkóolajtól bűzlő pokróccal. Az oroszok nem vették észre. Néhány kilométerrel arrébb a teherautó egy erecske hídján megállt. A szökevényt a határőrök útba igazították, és elhajtottak. Tóni ott állt a Hanság kellős közepén egymagában, a nádas rengetegben.

Beesteledett. Tóni csak ment előre a megadott irányba, a fagytól zizegő nádasban. Léptei alatt az ingoványos talajon a recsegő jég hangja messzire hallatszott. A fiú idegei az átélt izgalmaktól kezdtek felmondani a szolgálatot. A nádszálaikon sejtelmesen megcsillanó holdfényben felé irányított, lövésre kész fegyvereket látott, a nadrágia suhogását üldöző kutyák csaholásának vélte, rátört a rettegés. Cefetül fázott, kimerült. Egy tisztáson nádkévékbe botlott. Befészkelte magát, és álomba zuhant. A művészet hivatásáról álmodott, amelynek célja fényességet küldeni az emberi szív mélységeibe.

Hangokra ébredt, mintha idegen beszéd lenne. Megörült: akkor ez már Ausztria! Kimászott a kévékből, és a hang irányába botorkált. Magyar menekültek voltak. Felvilágosították, hogy eddig épp az ellenkező irányba ment, nem a határ felé. Hozzájuk szegődött, és elindultak, amerről eddig jött. Kisvártatva oroszok

ugrottak elő az éji sötétben a nádasból. Dühödten ordibáltak, káromkodtak: „Ibijobfoje duse máttý!” Mások azt kiabálták: „Gonyi, gonyi!” Fenyegetően kézigránátjaik biztosítóját csattogtatták, mire a csoport rémülten földhöz vágta magát.

Tónit újra elkapták.

A ruszók egy közeli kúriába terelték a pórul járt csoportot. Az udvaron nagy hasábfából tüzet raktak, megengedték, hogy foglyaik körbeüljék. Hideg volt, ezért a tűz melegét nem ért hátuk majd megfagyott. Bizonytalanság, szorongás. A szóbeszéd szerint a menekülteket a Szovjetunióba hurcolják. Másnap reggel egy magas rangú orosz tiszt tolmács útján kijelentette: amennyiben szavukat adják, hogy ki-ki visszatér otthonába, elengedi a határsértésre készülő csoport tagjait. De ha ismét elkapják őket, akkor már nincs irgalom!

Többen megszeppentek és tényleg hazatértek, beleértve magukat a gulyáskommunizmus kalandjába. Az elengedett csoport a kúriától néhány kilométerre egy faluban keresett szállást éjszakára. Tóni a házigazdának ajándékozta katonacsizmáját, helyette egy ócska, három számmal nagyobb surranót kapott, aminek az orra minden lépésnél berezonált. Nem éppen nyúl-cipőnek való. A csoport elszántabb tagjait a ház ura hajnalban egy fákkal szegélyezett földúton a csatornához kísérte, ahonnan már csak egy ugrás a határ. Csakhogy a vízen átívelő, akácfa ágakból összetákoltságot alkalmi hidat oroszok őrizték. A tehetetlenség kétségbeesésében anyák, karjukon a gyerekekkel, keservesen sírtak, mások fohászkodtak vagy egyhelyben toporogtak. Többen félmeztelenre vetkőztek, ruhájukból csomagot készítve a fejükre rakva beleóvakodtak a jéghideg vízbe, és átúsztak.

Valakinek támadt egy ötlete. Nádból tutajt építettek, amivel egyszerre négy embert át lehetett vinni a túlpartra. Tóni vállalta egy másik markosabb fickóval a révész szerepét. Elsőként a síró anyát és gyermekét kormányozták át, utoljára egy egyenruhás beszédkész és pityogó kisfiát juttatták a túlpartra. Közben a tutaj átvízesegett, szétmállott, de elázva, dideregve, vacogó fogakkal sikerült átevíckélni. Alig caplattak fel a töltésen, a híd felől géppuskasorozat dördült, a golyók Tóniék feje felett repülve a nádasba

csapódtak. Rohanás a még száz méternyi, térdig mocsaras terepen, ahol egy romos őrtorony tetején piros-fehér-piros osztrák zászló lengett. A földutat elérve két mosolygó osztrák határőr segítette a csuromvizes, sáros menekülteket a szilárd talajra, mögöttük újságírók, fotósok hada.

A menekültek a boldogságtól a levegőt kapkodva sírtak, összelelkeztek vagy a földre rogyva zokogtak. A vakuk főként a csapzott, meghatódott anya előtt villantak. Karjában kicsinye édesdeden átaludta a sorsfordító percek. Valaki külföldi illatú, finom, meleg pulóvert nyomott Tóni kezébe. Megszabadult átázott, koszos gimnasztoryorkájától.

(Antalt a következő években már elismert, ünnepelt grafikusként, festőként, fotó- és videoművészként is gyakran rémálom kísérték. Oroszok üldözték, lőtték rá, a puska szaga marta az orrát, tankok taposták, halálfélelem gyötörte.)

A határőrök csokoládéval kínálták a menekülteket, majd teherkocsival a Pamhagen nevű falu iskolájába autóztak. Az iskola tornatermét menekülteknek rendezték be. A tornateremben matracok sorjázta, a vöröskeresztesek raktárából pedig mindenki kedvére válogathatott ruhát magának. Tóni végre a csónaknyi cipőtől is megszabadult. Néhány schilling zsebpénzt is kiosztottak.

Este újdonsült cimboráival a falu egyetlen kocsmájába indult, ahol a sarokban egy eddig csak filmen látott Wurlitzer állt. Új környezet, csillogó fények, a szabadság mámor! A fiúk felismerték a lehetőséget, hogy a schillingre hangszerelt zenegép egy forintot is reagál. Amennyi magyar pénz csak volt náluk, abból a gép hajnalig teljes hangerővel üvöltött. Egymás után százszor, Bill Haley: Rock Around the Clock!

A budapesti metróon utazva a fogantyúba kapaszkodó Wittner Mária országgyűlési képviselő, mint jelenség, gyakran feltűnést kelt. Akár a levegőt maga előtt toló szerelvény, az 56-os halálraítélt szabadságharcos is felkavarja maga körül a légkört. A tömegben idegenek átölelik, megsimogatják a kezét, van, aki beéri egy felé küldött biztató mosollyal. Mások rosszalló tekintettel, gyűlölettel néznek rá. A szeretetteljes megnyilvánulások persze jólesnek az életfogytig börtönbe küldött, végül 13 évet a rácsok mögött töltött asszonynak, az ellenséges pillantásokat pedig keményen állja. Farkasszemet néz velük. A szempárbaj nem tart sokáig. Az ellenfél hamar áttér a cipők mustrálására. Olykor megesik, hogy a következő állomáson átszáll a szomszédos kocsiba. Ez is egyfajta, gyámoltalanra sikeredett testbeszéd.

A Mária személye által keletkező, szűnni nem akaró indulatok lényegében a Parlamentben 2001. február 25-én, a kommunizmus áldozatainak emléknapiján elhangzott felszólalására vezethetők vissza. Ez volt az, ami kicsapta a biztosítékot a padsorokban, a politikai riválisoknál és otthon a tv előtt ülő nézők egy részénél. Az áramszünet sokaknál máig is tart. Emlékeztetőül idézzük fel az ominózus beszédet:

„Megilletődve állok a magyar Országházban, ahol történelmünk kimagasló személyiségei a magyar nép javára alkottak törvényeket, mint Tisza István, Klebelsberg Kuno, Hóman Bálint, de itt alkottak törvényeket egy hamis eszme nevében is, mely egy jobb sorsra érdemes nemzet elvesztésén munkálkodott.

Ma, a kommunizmus áldozatainak emléknapiján megidézem az áldozatokat — élőket és holtakat —, hogy együtt vádoljuk a szocialista köntösbe bújt hóhérait.

Vádoljuk őket, mert a lenini utat nagy igyekezettel honfitársaink csontjaival kövezték ki. A világ legdrágább, legfájdalmasabb

útja ez s a továbbhaladásunk tétje milliónyi emberélet volt. Vádoljuk őket, mert nemzedékünk kiváló polgárait küldték bitófára és gyalázták meg holtukban is.

Vádoljuk őket a Gulágon embertelen körülmények között elpusztult honfitársaink nevében.

Vádoljuk őket az otthonuktól megfosztott és kitelepített polgárok nevében, kiknek otthonába betelepédtek, elrabolva egy élet munkáját.

Vádoljuk őket a recski haláltáborban megkínzott, megalázott emberek nevében.

Vádoljuk őket a munkaszolgálatosok nevében.

Vádoljuk őket 298-asparcella halottai nevében, az ÁVH, mint erőszakszervezetük által fogva tartott, megkínzott és agyonvert emberek nevében.

Vádoljuk őket 6 millió meg nem született magyar gyermek nevében.

Vádoljuk őket a „legdrágább kincs”, a gyermek nevében, akitől elvették az apát, az anyát, az otthon melegét.

Vádoljuk őket a „legfőbb érték az ember” nevében, akit egy tollvonással küldtek bitóra, vagy zártak börtönbe hosszú évekre.

Vádoljuk őket a megalázott, megkínzott honfitársaim nevében.

Vádoljuk őket a sortűzek áldozatai nevében.

Vádoljuk őket, mert kiölték az emberekből a hitet, a reményt, a morált, egy emberibb, tisztább élet reményét.

Vádoljuk őket Mindszenty bíborosért. Az Istenhez hű papokért, akiket börtönbe zártak hitükért, mert erkölcsre, hazaszeretetre nevelték népüket.

Vádoljuk őket, mert kifosztották az országot, hogy a dolgos magyar nép munkájából — elveiket megtagadva — lettek vörös kapitalisták.

Vádoljuk őket a magyar parasztok nevében, akiket megfosztottak földjeiktől, életterüktől, így téve kiszolgáltatottakká őket.

Vádoljuk a nyugdíjasok nevében, akikről elrabolták a hosszú dolgos élet gyümölcsét, bizonytalanná téve biztos nyugdíjas éveiket.

Vádoljuk őket történelmünk meghamisításáért.

Vádolnak az élők és vádolnak a holtak. És vádoljuk őket, mert hitünkben megcsaltak, megloptak.

Ezért megállapítom az áldozatok nevében, soha nem lesznek képesek arra, hogy magyar politikusként egy nemzet felemelkedése érdekében cselekedjenek.

Itt teszem fel a kérdést: milyen morál alapján ülnek egy magyar parlamentben még most is és alkotnak törvényeket egy általuk tönkretett, kifosztott, megalázott nemzet számára?

Ezért a Szent Korona tana és a magyar nemzet nevében erkölcsi hullává nyilvánítom őket."

A börtönben terjedő szóbeszéd szerint aki 5 évnél többet ül a hüvösön, az az ember valószínűleg bekattan. Elveszíti a kapcsolatot a világgal, egyre nehezebben viseli a cellatársak közelségéből adódó mindennapos kis súrlódásokat, az alkalmazkodás felőrlő az idegeket, átformálja az eredeti személyiséget. Wittner Mária viszont olyan előélettel vághatott neki a nagy megméretésnek, ami átsegítette a nehézségeken. Alig 20 éves volt, amikor bezárták, de addigi rövid élete megpróbáltatásai közepette kifejlődött benne egy túlélési reflex, amelyben a keménység és az egészséges közösségi szellem jól kiegészítették egymást. Persze hit és megfelelő genetikai alapok is kellenek ekkora erőpróbához.

Apját soha nem látta, nem ismerte. Édesanyjával is 13 évesre felcseperedve találkozott először. Mert amikor 1937-ben a budapesti Szent István Kórház szülészeten világra jött, az anyja ott hagyta a csecsemőt. Lelépett. Apja egyébként iráni üzletember volt, perzsaszőnyeg-kereskedőként járt Magyarországra. Így ismerkedett meg a mutatós asszonnyal, aki a Párizsi Áruházban (Divatcsarnok) eladóként dolgozott. Zűrös kapcsolatai során Mari után még 3 féltestvért, összesen 7 gyereket szült, de érzelmi háztartásából hiányozhatott az anyai ösztön, mert nem gondoskodott róluk. Valamennyien szerte az országban, ki itt, ki ott kallódott. Az iráni papának alighanem sejtelve sem volt róla, milyen következményekkel járt egyéjszakás, az áruházban kezdődött kalandja. Az elanyátlanodott csecsemőt a kórházból dajkához adták ki, majd kétéves korában Marikát a karmelita nővérek gyömeire

árvaháza fogadta be. Az apácák, Kunigunda, Annamária és a többi tisztelendő nővér jóvoltából, valódi szeretetteljes környezetbe került. Védőszárnyaik oltalmában családias légkör vette körül a sok kisgyereket. Marika e közösségben szívta magába az irigységet távol tartó, a kertelés nélküli beszéd, az „árulkodó Júdás, nem kap piros tojást" alapelveit is, amihez mindig is ragaszkodott, a börtönben sem tudták besúgásra rávenni. Akárhányszor próbálkoztak vele a rabtartók. A nővérek tanították meg írni, olvasni, és általuk vált számára a könyv tényleg legjobb barátta. Az olvasás nagy hasznára vált a zárt világ elviselésénél is.

A zárda kertjének gesztenyefáitól illatozó, szépséges évek aztán hirtelen véget értek. 1950-ben az otthont államosították. Az egyházüldöző bölcs vezér, Rákosi Mátyás emberei az apácákat szétkergették, az árva gyerekek a tanév végén ismét elárvultak, mehetett Isten hírével, ki merre látott. Marika Budapestre, a nagyszüleihez került, akik Pesterzsébeten laktak, és zöldségkereskedésük volt a helyi piacon. A kislány itt ismerkedett meg az egyik húgával, aki a nagymamáéknál lakott. Egyik nap egy idegen, büszke tartású asszony is beállított, akivel csak méregették egymást. Ő volt az anyja. A közelben, albérletben lakott, és gyakran segített szüleinek a piacon a dinnye árusításában.

Marika hozzá költözött. Az anya és lánya egymásra találása azonban nem volt valami sikeres, a távolság alig csökkent közöttük. A kudarcért a mama Marit hibáztatta, és veszekedéseik alkalmával azzal fenyegette meg a lányt, hogy lelenházba dugja.

Több se kellett a dacos kis csitrinek. Önmagát adta be állami gondozásba. Bekopogtatott az Üllői úti intézmény kapuján, kérve, vegyék fel, mert nincs igazán se apja, se anyja. Az ikervári ifjúsági otthonba irányították, az őszi tanév kezdetén már itt lakott egy négyágyas szobában. Mivel jó rajzkészsége volt, képzőművészeti gimnáziumban szeretett volna tovább tanulni, de klerikális neveltetése rossz pontnak számított, nem vették fel. Igazi süvölvény könyvmoly volt, mégis a körülmények kényszere miatt a sárvári reálgimnáziumban kezdte középiskoláját. A kémiával, fizikával nehezen birkózott, ezért két év után otthagyta az iskolát. A hányódó, önmagát nehezen találó állami gondozott leánykát ekkor

Szolnokra, a Gyermekek és Ifjúságvédelmi Intézetbe küldték a gyámügyi szervek.

Az új helyén rámosolygott a szerencse. A párttag létére is emberséges, jó pedagógus Patkós Gyula igazgató ugyanis apja helyett apjaként látott neki a megátalkodott, nehezen kezelhető, lázadó, igazi vadóc megszelídítéséhez. Nejével, Teri nénivel és három kisgyerekével az intézet alagsorában szolgálati lakásban éltek, és gyakran helyet szorítottak a szerény családi asztalnál a kollégium új lakójának. Teri néni is jó szívvel viseltetett irányában. Mari lassacskán feloldódott, a kisgyerekeket óvodába vitte, segített bevásárolni. Hasznosította magát, és így neki is jutott a családi tűzhely melegéből, aminek hiánya mindig is a lelkét gyötörte. Gépírást tanult, és az igazgató kijárt neki egy állást, ahol pénzt is kereshetett. A kunhegyesi begyűjtő osztály irodáján gépírókisaszsonyként kapta az első fizetését. Az volt a dolga, hogy hetente jelentést készítsen az instruktorok által egymás közt felosztott környékbeli falvakból begyűjtött kukoricáról, tojásról, disznóról, zsírról. Az összegyűjtött „dézsmát” aztán a megye felé továbbították.

Ez volt a padlássöprések időszaka. A „cocilista” rendszer — szovjet mintára — a munkásosztály ellenségeként tekintett a módosabb parasztszakra, a kulákokra, és úgy is bánt velük. Nem csupán a fáradsággal kiizzadt terményük nagy részét kellett leadni, de az állandó üldöztetést is el kellett szenvedniük. A hatalomtól megmámorosodott, kisebbségi komplexummal terhelt, korlátolt helyi párttitkárok az abszurd humor mai legjobb mestereit túlszárnyaló teljesíthetetlen ötleteket agyaltak ki, amivel a parasztszokat megnyomorgathatták. Például szigorú büntetés járt annak a gondatlan gazdának, akinek kertjében krumplibogarat, gyümölcsfáján hernyót leltek a vizslató rendőrök. Kötelező volt a padlásokra vizes tartályt felrakni. Volt, hogy döglött egeret dobtak a kútba, és a szennyezett víz miatt a kaszálni induló gyanútlan földművest bevitték az őrre, ahol véresre verték.

Persze a kis Marika minderről mit sem tudott, örült a munkának. De azért a fojtogató légkörbe ő is beleszippantott. Felháborította például, amikor az 1954-es nagy tiszai árvíz idején beállított

az irodára egy, a kalapját a kezében szorongató paraszt bácsi, és sírva kérte az elvtársakat, tekintsenek el a kukorica beszolgáltatásától. Mert a víz mindenét elvitte. De nem volt irgalom. Az elvtársak egymástól is félték, az állásával játszott, aki a nép ellen-ségeivel szemben elnézőnek látszott. A rendszer a félelemláncon működött, és jaj volt a gyenge láncszemnek. Mari az esetet követően nem volt hajlandó részt venni a november 7-i ünnepségen.

És bekövetkezett, ami előre várható volt, utolérte a viharzó, mindent felborító nagy szerelem. A nyurga fiatalemberrel a vonaton rezdültek egymásra. És onnan kezdve már nem volt megállás. A szeretetre éhes, otthontalan, szülői háttér nélküli bakfis és az éretlen ifjonc — a szolnoki repülő, hajós tiszti iskola hallgatója — egymásba habarodott. A lány ekkor már a város Nemzeti éttermében sürgölődött az asztalok körül mint pincértanuló. Patkós igazgató hiába igyekezett intelmeivel tompítani az érzelmek hullámverését, 1955 tavaszán megszületett Mari kislánya. Az apa viszont eloldalgott. A gyerek lány ott állt leforrázva lakás nélkül, magában, újszülöttjével a karjában. Kénytelen volt a gyereket a debreceni csecsemőotthon gondjaira bízni. A nagy lelki megrázkódtatás kiheverésére Budapestre utazott, hogy megélhetés után nézzon. Csakhogy állandó bejelentett lakhely nélkül — 22-es csapdája — hivatalos állást nem kaphatott, ezért alkalmi munkákból tengődött. Ha kellett, havat hányt, alkalmi munkákat végzett, vállalt mosást családoknál. Kezdetben albérletre sem futotta. Ez idő tájt egy körúthoz közeli ház szuterénjében, szintén nyomorgó többgyerekes házaspár közös szobájában alhatott a sarokba lerakott rongyokon.

1956. október 23-án Mari az utcán menve megérezte, hogy nagy történések vannak készülöben. Izgatott emberek csoportokba verődve rendszerellenes jelszavakat kiabáltak, és sokan a Bródy Sándor utcába, a rádió székházához siettek. Mari csatlakozott hozzájuk. A nagy tömegben este már eldőrdültek az első lövések. Ekkor két fiatal egyetemista fegyverrel a kézben bement a Rádióval szemközti házba. A lány velük tartott. A padláson át a tetőre másztak, hogy fölülről füstöljék ki a Rádió ablakából lövöldöző ávó-

sokat. Azok viszonozták a tüzet, amire is a felkelők egy kémény mögött kerestek fedezéket. Mari a táruk cseréjénél segédkezett, hogy kivegye részét a harcól. A fegyverropogás közepette állt helyre a lelki egyensúlya. Amire hosszú ideje sóvárogva vágyott, bekövetkezett. Tartozott valakikhez, akikkel egy hullámhosszon volt, a nélkül is, hogy ismerné őket. A halálos golyózáporban végre biztonságban érezte magát.

38 évvel később, 2004 októberében Mária egy svájci meghívásnak eleget téve a genfi magyar könyvtárban vett részt egy a forradalomról megemlékező találkozáson. Amikor is egy férfi, dr. Benczédi Pál egykori forradalmár elmondta: a nevezetes napon mint egyetemista a Rádióval szemközti ház tetejéről egy kémény mögül lőtte a Rádiót védő ávósokat. Kiderült, hogy a mellette segédkező ismeretlen lány nem más volt, mint Wittner Mária; a megilletődött közönség előtt a két egykori harcostárs összeülkezett.

Reggel bementek a Rádió megüresedett épületébe. Az udvaron halottak, a Pagodában a földön szétszórt papírok, üvegcserepek, a harcok nyomai és szerteheverő fegyverek. Mari is felkapott egy puskát. Fegyverrel a kézben már hivatalosan is szabadságharcosnak érezte magát, amitől büszkeség fogta el. A Corvin közbe ment, ahol már túl voltak az első ruszki támadás visszaverésén. Itt a következő napokban a harcok közepette új barátságok kötődtek, a halálos veszedelem, a hősiesség küzdelem közelebb hozta egymáshoz a felkelőket, természetes volt a bajtársias szellem. Mari egész nap tüsténkedett, Molotov-koktélokot gyártott, kenyeret szelt, felvarrta a kézigránát súlyától leszakadt kabátzsebet, rendszeresen járőrözött. 30-án például részt vett a kőbányai rendőrkapitányság lefegyverzésében is. Társaival bementek, és puskaikat rájuk fogva a rendőrök fegyverét kérték. Egy testes százados, a parancsnok mosolyogva azzal csatolta le a pisztolytáskáját tartó övet: „Csakhogy végre megszabadítanak a szolgálattól, kösz szépen.” (A rendőrt később a tárgyaláson tanúként hallgatták meg, és ekkor sem mondott terhelő adatot Máriára és társaira, holott ez volt vele szemben az elvárás.)

Ezekben a napokban kötött életre szóló barátságot a nála

néhány évvel idősebb, nagy vagány, Havrilla Béláné Sticker Katalinnal, akivel ettől kezdve együtt harcoltak. Kati elvált fiatalasszony volt, és a lövöldözés elcsitulását kihasználva, az átmeneti békésebb napokban a Corvin közből elsétáltak a Margit híd közelében, Budán lévő lakására, hogy tejet töltsenek a magáramaradt cica tálkájaiba. Együtt voltak november 4-én éjjel is, a Vajdahunyad utcába, a Bem garázsba indultak lőszert vételezni, mert tudni lehetett, hogy hamarosan támadnak a kivonulást ígért orosz tankok. Mielőtt elérték volna a raktárt, óriási aknatűz kezdődött, a környék pillanatok alatt rommá vált. A Citadelláról lőtték a ruszkat a felkelők fő gócait és a Kilián laktanyát. A nagy robajok közepette az utcán rohanva Marit eltalálta egy gránátszilánk, sebesülten esett össze. A lábát és a gerincét érte az acéldarab. A vérző, alélt lányt Kati betámogatta a garázs kapuja alá, innen később mentők vitték a Péterfy utcai kórházba. A sérülés nem volt súlyos, de az operáció után pár napig még fekdnie kellett. November 9-én hagyhatta el a kórházat. Kissé még bicegve, gyengécskén tért vissza a Corvin közbe, de itt már befejeződtek a harcok. Mindenütt romok, kilótt tankok, teherkocsik, a környék terein az elesett bajtársak sebtében készített sírjai.

Összetalálkozott Jurával, a közelben lakó pesti sráccal, akit a Corvin közből ismert. Tőle tudta meg, hogy aki csak tehette, disszidált, mint Jánoki Attila, aki a parancsnokuk volt. Nyugatra távozott Kati is. Jura egyben megkérte, vigyen egy üzenetet Maléter Pálnak a Bakonyba, ahol a Nagy Imre-kormány honvédelmi minisztere ejtőernyővel ledobott amerikai fegyverekkel szervezi az ellenállást, és csapatokat gyűjt a nagy ellentámadásra. Maléter valójában ekkor már napok óta a szovjet állambiztonsági szervek foglya volt, Amerika a füle botját sem mozdította a magyar szabadságért, a bakonyi sűrűben pedig legfeljebb mókások rejtőzködtek. Az ellenállás híre a kétségbeesés szülte hamis illúzióként terjedt a városban. A naiv, lelkes Marika azonban elvállalta a küldetést, és vonatra szállt az üzenettel. De csak Székesfehérvárig jutott, ahol a karhatalmisták leszedték a gyanús utasokat a szerelvényről. Többedmagával Budapestre zsuppolták, a Jászai Mari tér közelében a Duna-parton álló Belügyminisztérium

épületébe, a fehér házba vitték (jelenleg a parlamenti képviselők háza), ahol a hírhedt ÁVH is székel.

Sokan maig állítják, hogy a hírhedt fehér ház pincéjében az ötvenes években egy óriás húsdaráló működött. Abba lökték be kínvallatásokon meggyötört szerencsétlen áldozatokat, hogy összeroncsolt tetemüket egy titkos csatornán a Dunába küldve nyomtalanul eltüntessék. Tény, hogy akkoriban az ávosok mondacsinalt ürügyekkel sok ezer embert hurcoltak el, és egy részük soha nem került elő. Az épület előtti Duna-szakaszon pedig hemzsegték a halak, az okokról mit sem sejtő horgászoknak itt mindig volt biztos kapás. Mari is felkészült már a legrosszabbra, hogy innen nem kerül ki élve, ám valahol egy földalatti helyiségben a két kihallgató férfi szinte udvarias hangon kezdte kikérdezni, mit is csinált az ellenforradalom alatt. Elmondta, hogy az elmúlt hetet kórházban töltötte, mire a hekusok szabadon engedték. Mondván: a hivatalos álláspont szerint az ellenállás első napjaiban törtétekért, mivel az a népi demokrácia megreformálását szolgálta, nem jár büntetés, csak a november 4. utáni harcok résztvevőit vonják felelősségre. (A Kádár-rendszer emberei még nem érezték nyeregben magukat.)

Visszakapta cipőfűzőjét, holmiját, és távozhatott szabadon. Alig akarta elhinni: ilyen könnyen kísétálhat. Hátha még tudta volna, hogy 45 év múlva mint országgyűlési képviselő lép be ismét a fehér ház sokat látott kapuján. Mindenesetre az épület árkádja alatt megvárta, amíg társai, akiket vele együtt hoztak be, szintén kijöhettek. Az örvendezés után ott helyben megegyeztek: disszidálnak, mert e mesészerű szabadulás egyben vészjóslóan gyanús volt. Vonatra szálltak, és a kis társaság Győr után Abdáig utazott, ahonnan ajánlatosabb volt rejtőzködvé gyalog célba venni a határt. Egy pajtában kivárták a sötétedést, majd egy alkalmi vezető irányításával nekivágtak a bizonytalanságnak. Időnként karhatalmisták, határőrök lámpái pásztázták a sötét tájat, ilyenkor egy szénaboglya vagy bokor mögött meglapultak. A sebesülésből alig felgyógyult lány még sántított, sok volt neki a gyaloglás. De Mosonszentjánosnál hamarosan mégis elérték Ausztriát, ahol oszt-rák csendőrök igazították őket útba. Egy kis falu kultúrházában

kötöttek ki, amit magyarországi menekülteknek rendeztek be. Kaptak kakaót, és a földre szórt szalmán álomba merültek. Másnap autóbuszok vitték őket tovább Bécsig, majd a mödlingeni lágerbe. Itt a Vöröskereszt kedves aktivistái ruhát osztottak, és Mari is kapott egy szürke osztrák igazolványt, amivel ingyen villamosozhatott, de még moziba is mehetett vele.

Néhány nap múlva a menekülteknek színes prospektusokat osztottak ki különböző országokról, ismertetve a munkalehetőségeket, ahol választás szerint az életüket folytathatják. Marit Ausztrália fogta meg, ahol tengerpart, napfény, a nőket övező különös megbecsülés várt rá, és még csak nem is hallottak padlássöprésről, embert daráló gépről, vallatólegényekről. Csakhogy, valahányszor menekülttársai között anyjuk ölében izgő-mozgó, viháncoló kisgyerekek tűntek fel, szorongás fogta el. Érezte, otthon maradt kisfia nélkül képtelen lenne a mesésnek ígérkező új életre. Ezért egy hónappal a kimenekülés után, december végén inkább hazatért. Hinni akart Kádár ígéretének, ami szerint a nyugati mákonytól megszédült, visszatérő disszidenseknek nincs mitől tartania.

Amikor később az előzetesben Katival ismét összehozta a sors, kiderült, hogy a barátnője hasonló módon járt, neki is Kádár hazugsága lett a veszte. Svájcban rendezkedett be az új életre, amikor itthon rekedt kedvese, bizonyos Péter nevű egyetemista fiú, levelekkel ostromolta, kérte, térjen haza, házasodjanak össze — hiszen az immár emberarcú szocializmus tárt karokkal várja. A fiatal nőt balsejtelmei ellenére a szíve hazahúzta. A boldog párra hamarosan a karhatalom emberei törték rá az ajtót.

Katit mint ellenforradalmár banditát bezárták, majd kivégezték — számára valóban halálos volt a szerelem.

A szocialista szíréhangokkal szintén lépre csalt, hazatért Marihoz egy ideig nem szólt a hatóság, úgy tűnhetett, hogy elkerüli a megtorlást. Gyerekét azonban továbbra sem adták ki az intézetből, hiszen az anyának se biztos megélhetése, se lakása nem volt. A képzőművészeti főiskolán modellként kezdett pénzt keresni, majd a Váci úti palackgyárba szegődött el segédmunkásnak. A nehézségek közepette ráadásul vakbélgyulladást kapott, kórházba

került. Miután elhagyta a kórházat 1957. június 16-án este, hazatérve a Dohány utca 88. alatt lévő kopottas albérletbe, éppen elaludni készült, amikor négy civil állított be. Házkutatást tartottak, és Máriát a Gyűjtőbe, majd később a Tolnai utcai börtönbe vitték. A kihallgatások már nem olyan emberi hangnemben folytak, mint novemberben a fehér házban. Verések, megaláztatások következtek, a szadista fickók nem ismertek gátlásokat a fiatal nővel szemben. A vattalámpák fényétől nagyon messze volt Ausztrália napfényes tengerpartja.

De mert makacsul ellenállt, a testi, lelki gyötrelmek kényszerére sem írt alá előre gyártott jegyzőkönyveket, lassan készült el a vádirat: az államrend megdöntésére fegyveres szervezkedésben való részvétel, többrendbeli gyilkossági kísérlet, fegyveres rablás, disszidálás, ezek voltak a legfőbb, Wittner Mária terhére rótt bűnök. Felmerülhet a kérdés, miért volt szükség e hazugságokra, a teátrális, hosszú bírósági eljárások lefolytatására? Amikor anélkül is — akár a klasszikus koncepciók perek idején — 56 után is bárkit, akit kiszemeltek, egyszerűen eltehettek láb alól, mint ahogy volt is rá számtalan példa. Nem csinált belőle lelkiismereti kérdést a felosztatott ávóból karhatalmistává átvedlett dicsőséges gárda. De a szovjet hernyótalpakon hatalomra került Kádárnak itthon és külföldön létkérdés volt bizonyítani, hogy nem a szabadságért küzdő, bátorságukkal elismerést szerzett hazafiak, hanem a csőcselék, közönséges bűnözők, rablók, kurvák, gyilkosok akarták megdönteni a rendszert. Erkölcsi alap kellett bármiféle erkölcselenség árán.

Amikor kiderült, hogy a rettegett Tutsek vérbíró fog ítélni, már felsejlett a halál. Addig 5—6 év börtönnel kalkuláltak, még a nyomozást vezető hekus is ennyi büntetést valószínűsített Máriának és társainak. Tutsek, ez a kövérkés, kopasz, pökhendi, ránézésre is ellenszenves ítéshozó azonban ugyancsak igyekezett Biszku Béla belügyminiszter és a többi, bosszúra szomjas elvtárs kedvében járni: csak arasson a halál. Ugyanis már a Horthy-rendszerben is bíraskodott, amikor a nyilasok szolgálatában kommunistákat köttetett fel. Múltjának e sötét foltját iparkodott újabb akasztások sorával tisztára mosni. Az egyik halálra ítélt pesti srác,

Tóth József, valamelyik tárgyaláson átugorva a pulpitust, Tutsek torkának is esett, az örök fejtették le a bíró nyakát fojtogató ujjakat.

Amikor az első fokon kihirdetett ítélet után a Markó utcai cellába a két fiatal, Marit és Katit visszavezették, társaik megrökönyödésére a lányok táncra perdülve, nevetgélve ismételtgették: felakasztanak, felakasztanak! Nehéz volt 20 évesen szembesülni vele, hogy az élet ilyen rövidre van szabva.

A vég már a Kisfogházban várt rájuk, ahol a halálraítéltek voltak elkülönítve. Zárkájuk a lépcsőre nézett, így Mariék nap mint nap látták, átérték, ahogy a fiatal, életerős, férfiakat, nőket hajnalonként az udvaron felállított bitófához kísérik. Utolsó kiáltásaik és a nyomában maradt, a dobhártyán lüktető csend mindig szembesítette őket is... közeleg az idő. Megfogadták, hogy bátran mennek a halálba, a bitófa alatt a bírások szemébe néznek. Kati állta is a szavát. Amikor a másodfokú ítéletet követően, 1957. február 26-án kivették a cellából, fejét dacosan felvetette. Ahogy a smasszerok között még visszanézett rájuk, a hirtelen mozdulattól szőke haja meglibbent.

Marit, figyelembe véve, hogy az ellenforradalom idején még nem töltötte be a 20. évét, másodfokon életfogytiglanra ítélték. Ekkortájt, 1959-ben ugyanis a nemzetközi felháborodás nyomására már igyekeztek Tutsek bírót és társait takarékra állítani. A következő börtönének megpróbáltatási közepette gyakran gondolt rá: jobb lett volna, ha őt is felkötik.

A Kalocsai Fegyház és Börtön falai között aforizmak gyűjtésével próbált színt lopni a szürke egyhangúságba. Az egyik ilyen gondolat, amit megfogadott, latin mondás: ha bölcs vagy, ne vess! A másik, egy olasz meglátás szerint: a nagy fájdalom néma. Ezért aztán igyekezett vidámságot vinni a keserűségbe. Rabtársnőivel például a pocsék kosztra neveket találtak ki. Így volt Petőfi-leves: minek nevezzetek, Zilahy-főzelék: valamit visz a víz, vagy kínai térsza: pancsunk van csak. A cellában slágereket költöttek át — bolyongok a határ peremén, a szabad föld integet felém —, és azokat énekelgették. Persze alig hallhatóan, hiszen az ének és általában minden cselekedet tilos volt, a szabályok megsértése büntetéssel járt. Közéjük tartozott a magánzárka, kétnaponként

beadott főtt moslékkal. A smaszerek nem is sejtették, hogy Marinak e büntetés inkább jutalmat jelentett, a magányban verseket faragott, megpihent, elmélkedett. A pihenésre a varrodában végzett erőltetett tempójú munka miatt volt szükség. Itt a nők ingeket, munkaruhákat, kempingnadrágot gyártottak, ez utóbbiból például volt, hogy napi 50 darab elkészítését tűzték ki normaként. Némi pénzt is adtak érte, de értékesebb volt Marinak a könyvtár látogatása. Kedvenc írói közé tartoztak, Zola, Dickens és Victor Hugó, akinek a Nyomorultak című könyvét rongyosra olvasta.

A gyömörei nővéreknél kapott erkölcsi iránytű azonban e nyomorúságos időkben sem lengett ki. Erre példa egy 1990-ben kelt levél, amit Korbuly István orvos írt, miután a tv-ben felismerte egykori betegét. Amint leírja, 1957-ben mint kezdő körzeti orvos a VIII. kerületi, Déry Miksa utcai rendelőben dolgozott, amikor egy fiatal nő állított be rosszullétre panaszkodva. Vakbélgyulladás, irány a Bakáts téri kórház. Az operáció után a seb elmergesedett, a beteg hetekig nyomta a kórházi ágyat. Lábadozása idején ismét a rendelőben kötött ki, erősítő injekcióra volt szüksége. De nemhogy gyógyszerre, még élelmiszerre sem volt pénze a legyengült lánynak. Ezért az orvos 100 forint kölcsönt adott betegének, az ígérettel, hogy apránként visszafizeti a segítséget. A lány viszont nem jelentkezett a részletekkel. Az orvos már elkönnyelte magában, hogy, mint máskor is, megint visszaéltek bizalmával és napirendre tért az eset felett. Ám valamikor 1961-ben — áll a levélben — egy fiatal óvónő szerénykedett be a rendelő ajtaján. Egy borítékban 100 forintot hozott, egy életfogytigos börtönbüntetését töltő nő megbízásából, aki a rabkeresetéből gyűjtögette össze a tartozását. Az óvónő a rács mögött sínylődő anya kisfiát istápolta a fóti gyermekotthonban, így kerültek egymással kapcsolatba.

Az orvos évtizedek múltán azért ragadott tollat, hogy találkoztát kérjen Wittner Máriától, szeretne kezét fogni vele.

Az érzelmi életnek még a rácsok, a szögesdrótok sem állíthatnak korlátot. A világtól elzárt nőket szinte egyöntetűen rabul ejtette például Sztankay István színész, akit egy ünnepi börtönbeli vetítésen, a Patyolat akció című filmen ismerhettek meg az elítéltek, és beléserettek. A börtön világában ez az érzés nagyobb

jelentőséget kapott, mint odakint a szeszélyes diáklányok szokásos ábrándozása. Itt a szerelem édes, keserű ízei a fásultság, lelki el-sivárosodás elleni igazi orvossággént hatottak. Szükségük volt az effajta gyerekes rajongásra, a túlcseresznyés érzelmek táplálta álmvilág segített a valóság elviselésében. A rab Mari is szerelembe esett, meghozzá egy valóságos férfivel. A kalocsai fegyház javítóműhelyében ugyanis férfiak is raboskodtak. Közöttük töltötte kémkedés vádjával hosszú büntetését még a Rajk-perben elítélt Sz. Iván. Valami elromlott varrógép javítása alkalmával kerültek egymás aurájába, és a titokban váltott pillantástól megtörtént a varázslat. Leveleztek, a börtönben e manővert fidizésnek hívják. A fidizés veszélyes, nagy leleményt kívánó, több cinkos bevonásával járó, összehangolt mozdulatsoron alapuló kapcsolattartás volt. Hiszen a raboknál se ceruza, se papír nem lehetett, zárkaikat rendszeresen átkutatták, az embereket megmozdították, a vamzerek ott szaglászta, növelve a lebukás kockázatát. Mégis, a szerelmesek több oldalas, vágyakkal teli leveleket írtak egymásnak, hol a mosott ruha közé dugva, hol a WC-tartályba rejtve működött a posta. Amikor lebuktak, áttértek a titkosírásra, csak a láng felett megmelegített papíron jelentek meg a betűk. Egy-egy elküldött vagy kézhez vett levél az adrenalin szintet az egekbe emelte, napokra életerőt adott. Testi kapcsolat persze nem lehetett közöttük, de akár a szabad világban a szerelmesek között oly gyakran, a vágyak a fantázia világában szabadon szárnyaltak.

1963-ban felcsillant a remény, hogy mégsem örökké tartanak a börtönök. Amnesztiát hirdettek, és ekkor sok száz 56-os elítélt szabadult. Kádár a külföldi sajtónak magabiztosan jelentette ki: már nincsenek politikai elítéltek a börtönökben. Mária és jó néhány sorstársa még további 7 évet töltött a hűvösön. De aztán elérkezett 1970, amikor egy újabb amnesztia végül előtte is megnyitotta a fegyház kapuját. Szintén életfogytigra ítélt 56-os társaival, az aprócska termetű Hrozova Erzsivel és Stanczel Lászlóné Elekes Margittal együtt szabadult. A buszmegállóhoz az ember-séges nevelőnő, Ludanyó kísérte, de a helyzetből adódóan már inkább kalauzolta a három elgyámoltalanodott nőt. Előtte be-mentek a közeli üzletbe, egy-egy kardigánt vásároltak maguknak.

A börtönraktárban több mint egy évtizede várakozó szegényes civil ruhájuk ugyanis bűzlött a naftalintól és lötyögött rajtuk. Mari első útja Szolnokra vezetett, ahol Patkós Gyula révén egy környékbeli intézetben lakó fiával is felvehette a kapcsolatot. Patkós az elmúlt években igyekezett egyengetni a gyerek útját. Ő intézte el azt is, hogy a halálra ítélt anya utoljára találkozhasson a gyerekével, ezt a kedvezményt az ötvenes években ugyanis tiltotta a szolgálati szabályzat. Még az öröket is megrázta a négyéves Karcsikával a másodfokú ítélet előtt a siralomházban az együtt töltött röpke fél óra. 1959. február 13-a volt. Ekkor megkérte Patkóst, hogy ha felkötik, gondoskodjon a gyerek örökbeadásáról.

Más esetekben is örökbe adták a halálra ítélték gyerekeit. Így volt ez például a forradalomban való részvétele miatt kivégzett Bakos Gyuláné kislányával is, aki az akasztás — az ítélet végrehajtása — előtt egy hónappal új nevet, új szülőket kapott, növelve ezzel az édesanya lelki gyötrelmeit. A kislány mit sem tudott az előzményekről. Csak miután pótmamája is meghalt, évtizedekkel később, felnőtt korában véletlenül szembesült vele, hogy ki volt az édesanyja. A jeltelen sírok között a 301-es parcellában persze nem találta meg az anyját.

Miután Mari, immár 33 évesen találkozott kamaszodó, asztalosnak tanuló fiával, hozzálátott új élete megszervezéséhez. A börtönévek alatt 40 ezer forint rabkeresetet gyűjtött össze, e pénz a gulyáskommunizmusban egy szerényebb lakás árának felelt meg. Lakás viszont nem volt. Mária először is új ruhát vásárolt magának, egy halványszürke buklé kosztümöt. A szolnoki áruház próbafülkéjének tükréből egy idegen, csinos fiatal nő nézett vissza rá. Ekkor érezte át, hogy már tényleg szabad. Még évekig viszolygott a csíkos mintájú ruhák pusztá látványától is. A megváltozott világban a kezdeti lépések gyakran bizonytalanra sikerültek. Akár egy kifli megvétele is feladatot jelentett, például az új típusú önkiszolgáló közértben a többi vásárló mozgását követve talált el a kasszához. Egy szál magában állt az idegen világban, csupán Patkós igazgató állt mögötte, akire ebben a nehéz helyzetben is számíthatott. Kapcsolatait az előtte szabadult társain át építhette volna, de Kádár János bosszúja tovább üldözte az 56-os gárdát,

tilos volt az elítélteknek akár csak levelezni is egymással.

Ráadásul lépten-nyomon börtöntöltelékek neveztek, megalázó helyzetekbe került. Például a gödi tsz-ben raktárosként dolgozott, és amikor hiányt mutatott a leltár, a múltja miatt rögtön lopással gyanúsították. Ebben a ritka levegőjű légkörben, igazi érzelmi vákuumban találkozott a férfivel, akivel összeházasodtak. Dunakeszi külterületén vágta bele a börtönpénzen az építkezésbe, első időkben e leendő ház pincéjében laktak. Megszületett második fia, ma négy unoka ünnepli születésnapjain a nagymamát. Első fia egy betegség következtében meghalt. Mariék néhány év elmúltával elváltak.

Parlamenti képviselőként a gyömörei zárda szellemében tevékenykedik. Ismertségét kamatoztatva szerez adományokat, segíti az elesetteket. Legutóbbi közreműködésével például egy adósságcsapdába került család menekült meg attól, hogy elvigyék fejük felől a tetőt; más alkalommal új mulábat szerzett egy bajba jutottnak. Saját költségén tucatszámra varrja a Kossuth-címeres nemzeti színű zászlókat, amiket aztán elajándékozik. Amíg ott-honában beszélgetünk, reggelire kibont magának egy olajos-halkonzervet. Közben percenként szól a telefon, előadásokra hívják. De novemberig már szinte minden napja be van táblázva, holott januárt írunk. A meghívásoknak azért is szívesen tesz eleget, mert az örök forradalmár Wittner Mária meg van róla győződve: a Kádár-kaptárok — panel lakótelepek — népe előbb-utóbb öntudatra ébred, magára talál.

A Nyomorultak című regényben, még a börtönkönyvtárban, Mari aláhúzta egy kedvenc mondatát: „Tévedhetsz, hibázhatsz, vétkezhetsz, de légy igaz ember!”

lykor a tények mögött felsejlő valóság megmutatja: az élet a halál után nem csupán pusztá mesebeszéd. Erre bizonyosság Kormos Zoltán — Zotyó — története, aki 23 évesen a Corvin közti harcokban esett el 1956. november 7-én. A fiatalember orvosnak készült. Azonban egy orosz katona géppisztolysorozata következtében csak évtizedekkel hősi halála után teljesült be dédelgetett álma, hogy minél többet tehessen más emberek javára. Ugyanis emlékére 2001-ben régi barátai, osztálytársai alapítványt hívtak életre. Az ide gyűlt szerény adományokból egykori iskolája, a Budai Ciszterci Szent Imre Gimnázium nehéz sorsú diákjai közül kapnak évente néhányan egyszeri pénzbeni támogatást. Az esetenkénti 80—100 ezer forint — akárcsak a doktor által a betegnek beadott lázcsillapító — elég lehet az adott élethelyzet további romlásának megakadályozására, a bajból való kilábaláshoz egy leheletnyi reményre. Egyúttal szimbolikus jelentősége van a jutalmazott számára; apró biztatás: érdemes tovább küzdeni.

Azokban a történelmi napokban a Corvin köz több száz fiatal szabadságharcosa között, Kormos Zolitól alig néhány méterre, a golyózáporban, a leomló falak, égő kocsironcsok, füstölgő kilőtt tankok, szerte heverő halottak apokaliptikus zűrzavarában próbálta puskával a kézben a Dávid—Góliát küzdelmet megvívni egy másik, néhány évvel fiatalabb srác is. Bizonyos Hettesy József. Aki nem kevésbé elszánt, ám szerencsésebb volt, mint Zotyó, s épségben került ki a halál torkából. A két fiú nem ismerte egymást, soha nem találkoztak. A hazaszeretet, eltökéltségük, közös szándékaik sok év elmúltával mégis egymás támogatóivá tette őket a szabadságharc eszméinek megőrzésében.

József, miután az utolsó töltnye is elfogyott, november 4-én a Budapestet elárasztó szovjet tankok elől menekülve a Corvin közből hazafelé indult Budára, ahol özvegy édesanyja aggódva várta. De a Gellért téren az oroszok elkapták. Áadták a rend-

őrnek beöltözött ávosoknak, akik jókora verés után, iratait visszatartva elengedték. Néhány hét múlva azonban éjjel kirángatva anyja és testvére mellől, elvitték. Éveket töltött börtönben, többször megkínózták, összeverték, csontjait eltörték. Lelki erejének, a vele született, ma is belőle áradó őserőnek tulajdonítható, hogy mégsem roppant össze. Egy Gosztonyi Pál nevű vakmerő ügyvédnek köszönhetően pedig a halálos ítéletet is elkerülte.

1958-ban kiszabadulva a rácsok mögül, az elszenvedett megaláztatások, gyötrelmek miatti gyűlölettel vezérelve — mint kalandfilmekben az igazságosztó főhős — bosszúra készült. Magában kiszínezte, miként számol le egyesével kínzóival, kamaszévei megkeserítőivel.

A bosszú azonban csak a filmekben lehet édes. Valójában lealjasít. József ezt maga is megérezte, ezért néhány napi belső vívódás után, legyűrve az alantas érzéseket, döntött: túllép a törtéteken, pozitívrá hangolja magát. Gyűlölet hajtotta fanatikus városi gerilla helyett életét egészséges lelkiületű emberként folytatja, ahol a meleg családi légkör feloldhatja a magával cipelt belső sebeket. Felejtetni viszont nem akart. H. Bodó József néven megírta A hársfa virága című, fordultatos életregényét — benne egy 56-os pesti srác Corvin közti élményeivel és saját, börtönbeli megpróbáltatásainak hiteles történetével.

A kötet sikert aratott, második kiadása is kelendő. A rengeteg elismerő visszajelzés, a reagálások tömkelege egyúttal cáfolja azon állításokat, hogy bő ötven évvel a törtétek után 1956 már nem érdekli a mai embert. A sok között az egyik levél egy idős hölgytől érkezett, akire Hettesy József könyve különösen nagy hatással volt. Az író meghívta szerény otthonába. Elbeszélése szerint a forradalom és szabadságharc bukása az ő számára többszörösen is tragédia. Annak idején ugyanis fiatal lányként gyengéd érzelmek fűzték József harcostársához, Zotyóhoz, akiről a Corvin közben röviddel halála előtt egy emeleti ablakból titokban készült fotót is őriz fiókjában. Az örökre beteljesületlen szerelem és a fénykép rejtélye megragadta a könyv kapcsán Józseffel barátságba került újságíró — ezen sorok lepötyögtetője — érdeklődését is. A történet nyomába eredtem.

Magdi néni 21 éves csinos leányzóként érettségi után a Kőbányai Olajipari Segédanyag-tömörítő Gyárban dolgozott. Az üzem udvarán 1956 nyarán építkezés zajlott. A könnyű léptű lány a frissen készülő csatornaárkon átvetett pallón közlekedve érhetett a kapuhoz. Az egyik nyári reggelen megcsúszott a deszkán, elveszítette egyensúlyát, és majdnem az árokba pottyant. Ekkor azonban letről egy kéz kinyúlt és óvó mozdulattal gyengéden megfogta a karját. Ő volt Zoltán. Segéd munkásként éppen csá kánnyal mélyítette az árkot. Szabad idejében pedig az orvosi szak könyveket bújta.

Az esést megakadályozó apró lovagias gesztus után szó szót követett, ami — legalábbis egyelőre Magdika részéről — éppen elég volt ahhoz, hogy a fiatal szív halkan muzsikálni kezdjen. A következő hetekben a munkából jövet-menet gyakran elbeszélgettek, ilyenkor azonban a felbukkanó zord brigádvezető — mint a János vitézben a teljesítménykényszeres mostoha — türelmetlenül közbelépett: haladjunk kérem, nincs helye a romantikázásnak! Mellesleg Zoli ekkor már jegyben járt egy Ágnes nevű, Nagytétényben lakó lánnyal...

A néhány percig tartó duruzsolásokból kiderült, hogy Zotyó papája a háború idején csendőr alezredesként a testület gazdasági ügyeit kezelte. Márpedig a csendőrség felesküdt a német segítséggel hatalomra került Szálasira, s mindezt az új rendszer nehezen bocsátotta meg. A csendőrséget feloszlatták, a többdiplomás Kormos Kálmánt Kistarcsára deportálták. Szabadulása után a negyvenes évek végén kazánkarbantartóként kétkezi munkával kereste meg a kenyerét.

Ahogy sok ezer más osztályidegen családra, Kormosékra is a kitelepítés várt. Meg sem lepődtek, amikor 1951 júniusában kézhez kapták az értesítést: 24 órát kapnak, hogy összeszedjék motyójukat és jelentkezzenek a Józsefvárosi pályaudvaron berendezett gyűjtőhelyen, ahonnan valamelyik alföldi faluba száműzik őket. Zotyó középiskolás diákként osztálytársaival ekkor éppen Sztálinváros — ma Dunaújváros — felépítésén dolgozott. Így nem is tudott róla, hogy amíg a maltert hordja, addig szüleit éppen bevagonírozzák. Zoli Budapestről kitiltva — mintha köztörvényes

bűnöző lenne, akitől meg kell óvni a társadalmat — a tábor befejeztével vissza sem térhetett régi otthonába.

Összel már Berettyófalun folytatta gimnáziumi tanulmányait. Érettségi után következett a két év muszos — munkaszolgálatos — katonaidő, lapáttal csá kánnyal. Munkaszolgálatosnak az ötvenes években azokat a fiatalokat sorozták be, akik szülei révén — az eredendő bűnt apáról fiúra örökítve — politikailag megbízhatatlanok voltak. Ezért fegyver helyett csupán lapátnyelet kaptak a népi demokrácia szolgálatára. Zotyó 1955-ben szerelt le. Ekkor a Kormos család már Budatétényben lakott albrétben, a fővárosba tilos volt visszaköltözniük. De hála a nagylelkű hatóságnak, Budapesten dolgozni már szabad volt a hajdani csendőrtisztnek és fiának. Zoli, mivel egyetemi tanulmányokról szó sem lehetett, elszegődött építőipari segéd munkásnak.

1956 nyarának végén Zoli kubikos brigádját Kőbányáról más munkahelyre irányították. Ezért a bimbózónak is alig nevezhető kapcsolat hamvába holt, elszakadtak egymástól. Ám Magdi tovább dédelgette magában a pislákoló reményt, hogy a most még viszonzatlan szerelem egyszer csak mégis szárba szökken, és meghódíthatja a fiatalembert, aki kikérgesedett tenyerével, szerény, kisiúsan félszeg, mégis vagány stílusával, mélyen vallásos hitével bűvöletbe ejtette. A lány akkoriban szülei a Nagykörúton lakott. Itt érte a forradalom A zürzavaros napokban a felkeltesült hangulatban az információkra kیهezett emberek az utcán idegenként is szóba elegyedtek egymással. Cserélték a híreket, falragaszokon adták tudtul, hol osztnak krumplit, árulnak friss kenyeret, merre látni valahol a közelben harcokban elesett felkelőt, vagy járókelőt, hogy a hozzátartozók mielőbb rátalálhassanak. Így értesült véletlenül róla, hogy Zoli is a Corvin közti Pesti Srácok között szállt szembe az orosz tankokkal, amikor életét áldozta. A hír szíven ütötte.

Kitámolygott a Kerepesi úti temetőbe, ahová a szabadságharc áldozatait szállították, hogy az amerikai követség által felajánlott parcellában temessék el őket. A száznál is több egymás mellé fektetett halott között kétségbeesett anyák és apák keresték fiaikat, reménykedve, hogy talán mégsem holtan kell viszontlátni szeret-

tüket. Hátha csak tévedés történt, és valahol életben van, akit anyyira féltettek. Magdi is összezavarodva, a véres tetemek látványától elborzadva bolyongott a holtak világában, szorongva, kutatva az ismert arc után, de hiába. Néhány nap múlva visszatért, és a temető irodáján is érdeklődött, átfésülve a halottak névsorát, azonban Kormos néven nem talált bejegyzést.

Felkavart lelkében a fájó emlék a következő évtizedekben lassan elhalványult, de a tompa hiányérzettől nem tudott megszabadulni, bármi is történt vele. Időközben férjhez ment, majd megözvegyült. Az újabb gyász a régi sebet is felszakította, ismét hozzálátott fiatalkori szerelme sírjának felkutatásához. Megtudta, hogy a szabadságharcosok parcellájából többeket a hozzátartozók különféle okokból máshová vittek és temettek ismét el. Így bukkant 49 év elmúltával a Farkasréti temetőben Kormos Zoltán nemzetiszínű szalaggal átkötött síremlékére. Felvette a családdal a kapcsolatot. Ennek eredményeként jutott hozzá a Zotyóról a végzetes géppisztolysorozat előtt néhány nappal készült utolsó felvételhez, amelyen a Corvin közben, vállán puskával látható. Azt is megtudta, hogy ismeretlen vetélytársnője, Zoli hajdani menyasszonya sem él már.

A szabadságharcosról a fényképet lakása harmadik emeleti ablakából Constantinovits Milán fiatal szemorvos készítette. Sógora volt Zolinak, és minő véletlen, a Corvin közre nyíló Üllői úti házban lakott Zotyó nővérével, Kormos Katalinnal. Alig néhány hónapja házasodtak össze. A fiatal párt gyakran meglátogatta Zoli. Milánnal jó barátságba kerültek, a fiú egyfajta példaképként tekintett a szerb familiából származó újdonsült rokonára. E kapcsolat még inkább megerősítette benne a felismerést: számára az orvosi pálya az igazi élethivatás. Annál is inkább, mert nővére is az orvosi egyetemen végzett. Így ismerkedtek meg a mentőorvos Milánnal. (Katalinnak az egyetemre a beíratkozás 1946-ban úgy sikerült, hogy a felvételihez szükséges úrlapon az apa foglalkozása rubrikába: m. kir. gazd. tiszt. bejegyzést írt, e talányos rövidítés felett átsiklott a bürokrácia, nem húzták ki a listáról az apja miatt egyébként a továbbtanulásra méltatlannak számító lányt.)

Zoli szívesen hallgatta sógora színes történeteit a mentősök

világáról és a tanulságos háborús évekből. Milánt például végzős hallgatóként 1944. április 2-án mint mentőorvos gyakornokot riasztották az első Budapestre hulló angol bombák pusztításának helyszínére, a IX. kerületi Márton utcába, hogy a romok között a sérültek sebeit bekösse.

Akkor is szolgálatban volt, amikor november 4-én, szombat délben, a legnagyobb csúcsforgalom közepette felrobbant a Margit híd. A németek ugyanis éppen aláaknázták, eközben az úttest alatt futó gázvezeték elmozdult, a kiszivárgó gáz egy villamos kereke által vetett szikrától belobbant, az aknák idő előtt működésbe léptek. A híd Pest felőli oldala a levegőbe repült. A villamosok, autók, járókelők a vízbe zuhantak. Legalább százan a Dunába veszttek, meghalt a negyven kétbalkezes német utász is. A balesetben lelte halálát többek között Kabos Endre olimpiai bajnok kardvívó. De volt, aki épségben kiúszott a partra, és elhárítva Milán segítségét, átázva hazaindult. A robbanás pillanatában a hídon igyekezett Budára egy mentőautó is, amely a kettébe tört Dunában végződő hidroncsra fennakadva üresen állt a meredek úttesten. Mindenki azt hitte, hogy a személyzet a folyóba veszett. Hónapokkal később derült ki, hogy a Milánnal jó kollegiális viszonyt ápoló két zsidó orvos kihasználva, hogy halottnak hiszik őket, elrejtőzött, és így sikerült túlélniük a vészterhes Szálasi-időket. Ezekben a hónapokban ugyanis a hatóság több zsidó orvost munkaszolgálatosként a Budapesti Önkéntes Mentő Egyesület, a BÖME állományába vezényelt, így kerültek a kollégák a Margit hídra.

Milán doktor egyébként talán az egyetlen keresztény, akit a II. világháború idején éppen a zsidók mentettek meg a biztos haláltól. Ennek előzménye, hogy 1944 végén a front közeledtével a nyilas kormány megállapodott a németekkel, hogy az egyetemek végzős évfolyamait áttelepítik Németországba. Ily módon a diákok rövidített tanfolyamokon ott fejezhetik be tanulmányaikat. A M. Kir. Egyetemi Tanzászlóaljba kényszerített, hozzávetőleg 2500 hallgatót — közöttük a diploma védésére készülő Milánt — SAS-behívóval kötelezték az utazásra, az ellenkezőket katonaszökevénynek nyilvánították. A leendő orvosokat az Odera menti

Breslauba, majd miután az oroszok már itt is vészesen közel kerültek, január végén gyalogmenetben Halléba irányították. Egy túlsúfolt épületben kezdődött az oktatás, ám a következő napokban jöttek az angolszász gépek. A légitámadások közepette az óvóhelyen gyertyafénynél avatták orvossá Milán első évfolyamtársát. Március végén — miközben Budapesten már hozzáláttak a romok eltakarításához — egy minden addiginál nagyobb szőnyegbombázás során több barátja meghalt, ő pedig a bokáján és mellkasán súlyosan megsérült.

Majdnem elvérzett. Alkalmi kórházak, gyógyszerhiány, kaotikus háború végi állapotok. Korlátolt német ápolónők, akik ágytálazás közben az alig lábadozó sebesült szemére vetették: maguk, magyarok miatt veszítjük el a háborút! Április közepén a németektől amerikai katonák vették át a kórház feletti rendelkezést, majd a Churchill—Sztálin megállapodás eredményeként Halle orosz zónába került. A kórházat felszámolták, Milánt mint orosz hadifogságba csöppent sebesültet júniusban hordágyon egy rozzant busszal Kircheinbe zötyögtették. Itt kétféle tábort szervezett az orosz katonai hatóság. Az egyikbe lefegyverzett SS-katonák kerültek, a másikat a felszabadított bergenbelseni koncentrációs táborból hazafelé tartó 500 magyar zsidó lány elszállítására készítették elő. A 17—18 év körüli csontsovány lányok valamennyien kopaszok voltak. A bergenbelseni lágerben a háború végén ugyanis tifuszciklás tört ki, az idősebb nők többségének legyengült szervezete ezt már nem bírta ki. Nekik később jött el a felszabadulás.

A borzalmakat átélő bakfisok a sebesült honfitársukat szó szerint a szárnyaik alá vették, megakadályozva, hogy Milánt a merev orosz katonai bürokrácia az SS-hadifogolytáborba irányítsa, ahol esélye sem lett volna az életben maradásra. Négy fruska az iroda előtt egyszerűen felkapta a hordágyat és elsétált vele. A fiú ekkor az infúziós üveggel együtt 38 kilót nyomott. A következő hetekben seregnyi kisasszony kényeztető szeretete vette körül. Ebből is látszik, hogy háborús időkben a pokol és a mennyország milyen könnyen egymásra rogyhat. Sebláza ellenére Milán nem is igazán bánta, hogy a tábor felszámolása egyre csak késlekedik. Mert a

parancsnok, egy fiatal orosz hadnagy belehabarodott valamelyik lányba (aki később itthon ünnepelt színésznővé vált), és ezért különféle mondvacsinált ürügyekkel húzta az időt, hogy minél tovább maradhasson kedvese karjában. Végül a több száz hajadont és az egy bicebóca fiatalembert szállító különös vonat 1945. szeptember 13-án gördült be a Nyugati pályaudvarra. (Az Izraelbe és az Egyesült Államokba kivándorolt néhány lánnyal Milán még évekig levelezett.)

A máig is bottal járó Milán doktor egy kis kellemes szórakozás reményében előző nap vett két mozijeggyel lepte meg nejét 1956. október 23-a estére. A Corvinban az Emberek fehérben című francia melodráma volt műsoron. A jegyvásárlás azonban ablakon kicibott pénznek bizonyult. Az igazi történelmi dráma aznap este már nem a filmvászonon játszódott. A rendszer ellen tüntetők tömegei hömpölyögtek a Bem-szobornál, a Városligetben, a Parlamentnél, a rádiónál, a szabadságot éltették és kórusban kiabálták a népakaratot: ruszlik haza! Este már a Milánék házával szemközt Mária Terézia laktanyát is előzőnlötte a sok fiatal. Ott volt közöttük Zoli is. Fegyvereket kerestek. A rádiónál pedig eldördültek az első lövések. Hajnalban a laktanya körül összegyűlt, izgatott tömeg előtt elhajtott egy fekete autó, amelyből — feltehetően ávosok — géppisztolysorozatot adtak le a gyanútlan emberekre. Többen holtan vagy sebesülten kerültek el az aszfalton.

A provokatív gyilkos sortűz nyomán itt is végleg elszabadultak az indulatok. A fiatalok között sok volt a katonaruhás munkaszolgálatos, akik a Kilián laktanyában voltak elszállásolva és Maléter Pál ezredes parancsnoksága alá tartoztak. Egy részük elsők között jutott fegyverhez, részben a laktanya raktárából, részben az elfoglalt Danuvia, a Lampart gyár feltört raktáraiból, ahonnan teherautóval szállították a puskákat a Rádióhoz és más helyekre. Az emberek, főként egyetemisták, fiatal munkások szétkapkodták a fegyvereket. Kitört a forradalom.

Zotyó ott volt a Rádió előtti tömegben. Innen vonult egy, csupa tette kész fiatalokból álló csoporttal a Kilián laktanyába, majd vissza a Bródy Sándor utcába. Sok felhevült társával harsogta: a kaput kinyitni, magyar zászlót kitenni! Igazmondó rádiót! Este

már kövekkel dobálták az épületet, majd ropogni kezdtek a fegyverek. Az intézményt őrző ávósok erősítésére oda vezényelt több teherautónyi katonát, államvédelmi egységet a felbőszült emberek megrohanták, fegyvereiket elszedték. A katonák közül sokan csatlakoztak a felkelőkhöz, és bekapcsolódtak a rádió ostromlói közé. A puskaropogás következményeként már mindkét oldalon több sebesült és halott volt. Ennek híre pillanatok alatt bejárta a várost. „Az ávósok a fiainkat gyilkolják!” Több se kellett a jónépnek, az amúgy is gyűlölt keki egyenruhások ellen megindult a hajsza.

Zoli mindezidáig, mint valami veleszületett fogyatékossgot, természetesnek vette, hogy az osztályidegenek jelölésére kitalált B-listára tett családban cseperedett fel. A szegénység, az állandó hátrányos megkülönböztetés nem szegte kedvét. Elfogadta, hogy a kitelepítés miatt régi jó cimboráitól is meg kell válnia, hiszen még 4–5 osztálytársa hasonló sorsra jutott. A zsarnok, hazug rendszer, a félelem légköre alig volt hatással a világra nyitott, csupa vitalitás, jó kedélyű kamaszra. Napestig focizott, fejeléseivel különösen veszélyes volt a kapura, lányoknak is szívesen csapta a szelet, miközben volt benne egyfajta távolságtartás, visszahúzódas. Ugyanakkor hívó keresztényként a Búvópatakok elnevezésű, a keresztény szellem ápolására szerveződő értelmiségi kör munkájában is részt vett. Kis gyerekekből verbuvált csoportot vezetett, kirándulni vitte a csemetéket, együtt focizott velük, így álcázva az illegális hittanórákat. A Rákosi-rendszer szemében ugyanis szálla, de inkább gerenda volt a klérus, papok százait zárták indok nélkül börtönbe.

Azon sem ütközött meg, hogy az egyetemre felvételi kérelmét két egymást követő évben éppen a B-lista miatt elutasították, holott minden követelménynek megfelelt. Amíg barátai 1956 őszén továbbtanulhattak, addig Zoli fiatalos nagy hetykén hordta a téglát, ásta az épületek alapjait, mondván: hosszú még az élet. A melós lét egyébként sem keltett kisebbségi érzést benne, egészséges lelkületű fiú volt. A közelükben lakó, tanítónőnek készülő Ágival hamar egymásba szerettek, a csendes szerelem zavartalanul jutott el a jegyben járásig. Tavaszra tervezték az esküvőt.

Az utca izzó hangulata benne is forradalmi változást idézett elő. A rádió előtti tömegben együtt kiáltotta a többiekkel: „Aki magyar velünk tart! Ruszkik haza! Ruszkik haza! Vesszen az ÁVH!” A gátlás nélkül kiordított szavak valamiféle spirituális erőt adtak Zolyónak. Hirtelen elviselhetetlenné vált az eddig elfojtottan, tudata mélyén felhalmozott, szüleit ért sok vérlázító igazságtalanság, az apró megaláztatások, a lefasztázások, a rendszer hazugságai, amelyekkel a szocializmus dicsőségére nap mint nap szembesülnie kellett, és némán nyelnie. Eljött a felismerés diadalittas pillanata — mint mikor valaki hosszas töprengés után rájön a rejtvény megfejtésére —, mostantól igaz hazafiként cselekszik!

A laktanya fegyvertárából magához ragadt karabélyhoz hiányzott a töltény. Így a Rádió egész éjjel tartó ostromába tevőlegesen nem tudott bekapcsolódni. Ezért ismét visszatért a Kilián laktanyához, ahol elterjedt a hír: Cegléd irányából szovjet harcokcsik jönnek a fővárosba. És valóban. Az éjszakában egyszer csak az Üllői úton a Nagyvárad tér felől orosz tankok bukkantak fel. Valószínűleg a Rádióhoz akartak eljutni, hogy szétkergessék az intézményt ostromló tömeget.

A szovjet parancsnokság azt gondolhatta, hogy a félelmetes T—34-es tankok pusztá látványa megteszi a maga hatását, az emberek szétszaladnak, a zavargás elcsitul. Csakhogy a Zolihoz hasonló vakmerő fickók nem ijedtek meg. A széles láncalpakon a hajnali csendben nagy robajjal vészjósló lassúsággal közeledő acél-monstrumok rémület helyett dühöt váltottak ki az amúgy is felpaprikázott, lázongó ifjoncokból. (Közöttük sokan a Kilián laktanya egyik szárnyában berendezett építőipari munkásszállóról csatlakoztak a felkelőkhöz.) Az idegen elnyomás dübörgő szimbólumait meg kell állítani!

Pillanatok alatt Molotov-koktélok kerültek elő. Ez a tankok ellen bevethető egyszerű fegyver lényegében benzinnel töltött borosüveg, aminek a dugója egy meggyújtott rongycsik. A flaska a tankra dobva széttörik, a szétfolyó égő benzin beszivárog a tank motorterébe, utasterébe. A magas hő következtében a bent tárolt lőszerkészlet felrobbanhat, az ötgázú személyzet vagy bennég, vagy kénytelen kinyitni a lövegtorony tetejét, hogy menekülni tudjon.

Ekkor viszont a rájuk záporozó lövések végeznek velük. Nincs menekvés.

Zoltán sem tétlenkedett. Fittyet hányva a veszélyre, vállán a töltény nélküli puskával az Üllői út egyik kapualjából kiugorva a benzines palackot az úttesten a Belváros felé tartó tankhoz vágta. Majd gyorsan visszaugrott, mielőtt a következő tankból kilőtt sorozat eltalálhatta volna. Egyik társa, egy 20 év körüli ipari tanuló azonban holtan esett össze mellette, a sorozat telibe kapta. Az üveg kihullott a kezéből, de nem tört össze. A harcokcsik tovább robogtak. Ekkor valaki kiszaladt a kapuból, és eltaposta a palackba dugaszolt égő rongyot. A véres holttestet a falhoz húzták. Mindenütt örült hangzavar, fegyverropogás, tankágyú-dörgés, sistergő lövegek becsapódása a házfalakba, sebesült, halott felkelők szerteszét.

A Molotov-koktéltól lángra lobbant tank nagyobb sebességre kapcsolt, de az emeleti ablakokból újabb palackok repültek felé. Némelyik célt tévesztett és a kövezeten tört össze, mások viszont a páncélon landoltak, újabb tüzet kiváltva. Közben záporoztak a felkelők által a három szovjet tankra leadott lövések, a géppisztolygolyók azonban lepattantak a vastag páncélról. Bentről viszont minden oldalra lőttek a ruszlik, aratott a halál. A körút sarkától 60–70 méterre az égő tank megállt, lövegét a sarki házra irányítva leadott még két lövést, majd kinyílt a teteje. Ahogy megjelent az első orosz katona feje, már véresen vissza is bukott a tűzforró, füsttel teli belső térbe, ahol társai rettegve fulladoztak az acélcsapdában. Valamennyien bent égtek. Ők sem lehettek több mint 20 évesek, és valószínűleg azt sem tudták, kik ellen harcolva kellett meghalniuk. A másik két tank — a hátul lévő lángolva — a Kálvin tér felé eliszkol.

A harctól, az átélt izgalmaktól kimerült Zotyó reggel felment a testvéréhez, hogy — mintha csak valami éjszakai műszakból térne vissza — lefeküdjön aludni. De bármennyire is fáradt volt, nem jött álom a szemére. Hallani lehetett, hogy az átmeneti nyugalom után kint újra kezdődött a fegyverropogás. Megmosakodott, bekapott egy vajas kenyeret és elkészönt a családtól. Lőszert kell szerezni a puskához.

Az utcán diadalittas, zömében szinte még gyerek szabadságharcosok vettek körbe egy kiégett, még füstölgő szovjet harckocsit, benne nyolc orosz katona holtteste. Amint az emberek büszkén mesélték, kora reggel a Boráros tér felől jött két szovjet tank, nyomában a nyitott páncélautóval. Az ablakokban megbújó felkelők a két gyanútlan tankot egy lövés nélkül engedték továbbördülni, ám a páncélautóra össztűz zúdult, gumikerekeit is kilőtték. Vezetőjét találat érte, az autó elakadt az útkereszteződésben. Egy ablakból benzines palackot dobtak rá, az üléseken lapuló oroszok mind megégtek. A halott ellenség fegyvereit elszedték, gyarapítva saját arzenáljukat. Zöldfülű srácok győztek a világ legerősebb hadseregének katonái ellen. A szovjet hadsereg kiképzésben ugyanis nem szerepelt a felkészítés utcai harcokra. Szó szerint halálos bűn volt akár gondolni is rá, hogy a néphatalomban a nép fellázadhat a hatalom ellen.

Zoli is bekapcsolódott a Corvin köziek berendezkedésére, a várható további harcokra. A terep — mint már sokan mások megírták — alkalmas volt a fegyveres ellenállásra, a mozi előtti kis teret házak övezték, mögötte egy benzinkút a Molotov-koktélok töltéséhez szolgált forrásként, a szomszédos Práter utca iskolájának konyhája meleg ételt készített, a mozi nézőtere pedig az elcsigázott felkelők tömegszállása és klubhelyisége lett a következő napokra, hetekre. Parancsnoknak Pongrátz Gergelyt — Bajuszt választották, aki öt testvérével vette ki részét a szabadságharcból. A diadal hírére egyre újabb felkelők érkeztek, közöttük 13–14 éves gyerekek, akik otthonról, anyjuk szoknyája mellől lógtak el, hogy a nagy kalandban részt vegyenek. A vásott, vagány gyerekek fegyverre vadásztak. Akinek jutott, büszkén parádézott a szerzeményével. A sok fiatal srác között Zotyó szinte érett felnőttnek számított, és mivel katonaéveiben munkaszolgálatosként részesült alapkiképzésben, konyított a fegyverek kezeléséhez. Tekintélyt vívott ki társai között azzal is, hogy ő már átesett a tűzkeresztségen.

Másnap — október 25-én — ismét orosz tankok támadtak a Corvin közre, mögöttük ágyút húzó két teherautó és a fal mellett görnyedt testtartású orosz katonák. A körút házainak ablakaiból

záporoztak rájuk a lövések, hullottak a Molotov-koktélok. Zoli időközben szerzett töltenyeket, így már ő is lőtte a közeledő katonákat egy második emeleti leshelyről. Fűsiketitő harci zaj, a tankok ágyúí amerre haladtak, lukakat ütöttek a Ferenc körút menti falakba. Végül az egyik tank kigyulladt, a kiugráló, égő ruhájú oroszokat tucatnyi golyó találta el, minden oldalról lőttek rájuk. A gyalogos oroszok nagy része is elesett a rájuk zúduló ösztűzben. A teherautók megálltak, miután vezetőiket kilőtték. A csata elültével, aki csak tehetett, megkaparintotta a halott oroszok fegyvereit. Többen, közöttük Zoli is, a teherkocsikhoz rohantak. Lekapcsolták az ágyút, és a zsákmányt bevontatták a Corvin közbe. A platókon lévő lőszeres ládákat becipeltek a mozi előterébe.

Néhány, a felkelők közé állt katona vezényletével, Zotyó közreműködésével az ágyút a mozi bejárata elé állították, csövével a körútra. Az irányzékot az út felett fél méter magasságban előre beállították, hogy a feltehetően nemsokára ismét felbukkanó ellenséges tankok láncalpát találja el a lövedék. Tudták, hogy e kiskaliberű ágyú lövege a páncélt nem üti át, a láncalpákat azonban tönkretelheti, megbénítva ezzel a harckocsi mozgását. Az ágyú fő kezelője Tuskolábú János volt. Utasításait Zoli is elfogadta. Tiszteletet keltett benne ez a nála idősebbnek tűnő, sokat megélt, intézetben nevelkedett, karcos modorú, egyszerű fiatalember, aki otthonosan mozgott a nehézfegyverek világában. Bal lábát évekkel ezelőtt egy HÉV-szerelvény vágta le.

A leleményes, féllábú szabadságharcos vezényletével az ágyú elsütő billentyűjéhez egy hosszú drótot kötöttek, ami aztán a mozi pénztárfülkéjében kucorgó Tuskolábúhoz vezetett. Amikor a Corvin köz előtt felbukkant egy a Boráros tér felől vagy az Üllői útról érkező szovjet tank — akár valami angolpark céllövöldéjében a fémről formált, színes kis szarvas —, Tuskolábú a falábal megrántotta a vezetéket. A drótot ugyanis nem a kezében tartotta, hanem a falábalhoz kötötte, vaskos tréfaként, vagy talán valami tudatalatti elégtételként a fogytékosságára.

A sajátos félautomata távirányító működésbe lépett. E halálos, hősies játék azonban összehangolt csapatmunkát követelt.

A stáb tagjai: Beszkártos, a műszaki egyetemista Ágyús Gyurka, Zotyó és még két-három srác előre begyakorolták az ágyú újratöltését, a löveg zárjának kinyitását, hogy amint az üres füstölő hüvely kiesik, új töltenyt nyomjanak a helyébe. Zotyó reszortja a töltet előkészítése volt, hogy gyorsan Beszkártos kezébe adja a több kilós acél töltenyt. Mindez csak pillanatokig tarthatott, mert az ágyúcső előtt már megjelent a következő tank, amiből az oroszok legéppuskázhatták a késlekedőket, mielőtt visszaugrottak a ház fedezékébe. A találat pontosságáról Ágyús Gyurka gondoskodott, aki leshelyéről, a mozi bejárata mellett álló szökőkút mögül karjával időben jelezte, mikor ránduljon a drót végén a faláb.

A sógor az ágyú mellett strázsáló Zoliról a harcok közepette október 25-én, a leeresztett redőny résein át készített fényképeket harmadik emeleti lakása ablakából. A ház falai remegtek a robbanásoktól, több belövés is érte, az ablaküvegek széttörve, a család és a lakók többsége az óvóhelyen húzta össze magát. A doktor az aknák tüzeiben, a nagy lövöldözésben kikukucsálva, meglepettén pillantotta meg odalent az ágyúnál Zolit, aki előző éjjel náluk aludt, reggel elkészönt, de nem közölte, hogy hová megy. A felvételeket amatőr fotósként Milán a fürdőszoba alkalmi sötétkamrájában később maga hívta elő, aztán évtizedekig a szekrény aljában elrejtve tartotta. (Az általa készített ritka képeket a Nemzeti Múzeum átvette archívuma számára.)

Amelyik szovjet harckocsi találatot kapott, a láncalpát hajtó kerekek összeroncsolódtak, a harci jármű lesántulva bicegett tovább. Ekkor a környező ablakokban rejtőzködő srácok benzines palackjai, kézigránátjai árasztották el a sérült tankokat. A harcokban összesen 17 harckocsit lőtt ki a Tuskolábú János-féle csapat, tankroncstemetővé változtatva a környéket. A lövések mind célba értek, mert egy sem tett kárt a tankok mögötti háttérként álló Valéria kávéházban. A találatokat Zoliék apró karikával az ágyú védőpáncéljára írva tartották számon. Sok lelőtt, vagy a harckocsiban a benzintől átítatott pufájában szénne égett orosz katona holtteste borította a környező utcákat. De patakokban folyt a magyarok vére is. Feljegyzések szerint a Corvin köz harcaiban összességében csaknem 400 pesti srác áldozta életét a szabadságért.

A következő napokban felállt a Nagy Imre vezette új kormány, fegyverszünetet kötött, a szabadságharcosok követelésére az ÁVH-t feloszlatták, a meghirdetett statáriumot visszavonták, nemzetőrség alakult a közrend fenntartására, és tárgyalások kezdődtek a szovjet csapatok végleges kivonulásáról. Az emberek euforikus állapotban, de mégis szorongva várták a fejleményeket, a bizalmatlanabbak tízezrével indultak a nyugati határ felé.

Zoli büszkén fogadta a gratulációkat, amiért bátran kivette részét a legádázabb harcokban, a forradalom és szabadságharc győzelméért. Örömét növelte, hogy október 28-án átvehette az aznap kelt a hivatalos értesítést, miszerint teljesült az álma: felvették az orvosi egyetemre. A dokumentumot barátja, Jankó Béla, az orvosegyetem Forradalmi Bizottságának megválasztott vezetője állította ki. Együttal, mint hatóság, semmisnek nyilvánította a B-listát, ami eddig akadályozta Zoli és sok más megbélyegzett fiatal továbbtanulását. Most viszont, amennyiben behozza a lemaradást, akár azonnal csatlakozhat az elsőéves hallgatók csoportjához.

A magas politikában is peregtek az események. Miközben a Biztonsági Tanácsban Szoboljev, a szovjetek ENSZ-delegáltja november 3-án csapataik magyarországi kivonásáról beszélt, addig egyre nagyobb szovjet haderő gyülekezett a határon. Záhonyán nyolc páncélosokat szállító vonatszerelvényről adtak hírt vasutasok, a Tiszántúlon harcokcsik, páncélosok vonultak fel, tankok vették körül a kaposvári repülőteret, és a nyugati határ mentén is felsorakozott a félelmetes szovjet haderő.

A baljós hírek hallatán sokan távoztak a Corvin köz harcosai közül, belátva, hogy a hatalmas túlerő ellen már kevés a hősiesség. De körülbelül 600 mindenre elszánt fiatal a helyén maradt, felkészültek a további ellenállásra. Zotyó is visszatért, addig néhány napot otthon töltött menyasszonyával és szüleivel. Most viszont szülei hiába próbálták lebeszélni, nem használt a szerelme könyörgése sem. Irány a Corvin köz. A Kálvin téren áthaladva még szembetalálkozott néhány, a harcok során megismert sráccal, akik hívták: disszidáljunk együtt, itt már nincs mit tenni, a megtorlás elől a szabad világba kell menni! Zotyó hajthatatlan volt. Számolt

vele, hogy itt a vég, de eltökélt volt.

Fanatizmus? Konokság? Állhatatosság? Felelősség a vállalt közösségért? Mindenesetre az elmúlt napok harcai, az állandó életveszély, a bajtársak összetartása közepette végérvényesen megtalálta önmagát. Az elmúlt években benne elfojtva lobogó erők, a tettvágy, a hősi hajlam, az igazságkereső szenvedély a Corvin közben találták meg a maguk igazi ügyét: az elnyomás ellen lázadó magyar sorsot. Érezte, ha menekülőre fogná, önmagát veszítené el...

November 4-én hajnalban megindult a támadás. Nagy Imre miniszterelnök kétségbeesetten fordult segítségért az ENSZ-hez, a nyugati országokhoz, de hiába. Minden eddiginél nagyobb erők vonultak fel Budapest szabadságharcosok által tartott gócai, főként a Corvin köz ellen. A környéken vad ágyúzás, lövöldözés kezdődött, egész házfalak omlottak össze, füst, lángban álló épületek. Égett az Üllői út 42. tetőszerkezete is, ahol Zoli rokonai laktak. A család a pincében rettegett, a kapu alatt egy teherautó égő váza árasztott hőséget, a lépcsőházban sebesült kiáltott segítségért órákon át. Újabb és újabb modern T-54-es tankok jöttek, amelyek a benzines palackoknak is ellenállnak.

Közelharc a kapuk alatt az előre nyomuló orosz katonákkal, ordítások, halottak mindenfelé. E pokol napokig tartott — kisebb megszakításokkal. Végül, november 9-én a felkelők parancsnoka döntött: fel kell adni a Corvin közt, kár további mészárlásnak kitenni a még elkeseredetten védekező hősöket. Visszavonultak egy Rákóczi téri csarnok mögötti épületbe, ahol még napokig tartották magukat.

Milán doktor lassan fellélegzett: megszűntek a harcok, elcsendesedett a környék. Zoliról viszont semmi hír. Azonban másnap megjelent az édesapja. Sírva mutatta hősi halált halt fia iratait. Zotyót egy barátja mellett 7-én, harc közben lőtték le, a sorozat a mellétől a fejéig találta el. Nem lehetett segíteni rajta. Igazolványát és az egyetemi felvételéről szóló összevázolt iratot társa kivette a halott zsebéből és eljuttatta a Zuglóban élő, összetört apához. Milán a szerteheverő rengeteg magyar és orosz holttest között sokáig keresgélve, a szomszéd háznál, a Gól presszó romjai alatt

talált rá Zolira. A hősi halottat a magába roskadt apával a mozi mögötti kis játszótéren ásott ideiglenes sírba helyezték el. A fakeszertet a szemészeti klinika — ahol Milán dolgozott — vízvezeték-szerelő, segítőkész párttitkára ácsolta össze, és segített a friss hantra tűzésnél is. (Egy hónapra rá a párttitkár kirúgatta a Constantinovits orvos házaspárt egyetemi állásából.)

Decemberben a holttestet kihantolták, és a Kerepesi úti temetőben a többi hősi halott parcellájában újra eltemették. Ez alkalomból édesapja a nyomdától Kossuth-címmel díszített gyászjelentést rendelt, amelyben a fia neve alatt az állt: szabadságharcos. Emiatt a Fővárosi Bíróság izgatás címen fél év kistarcsai internálásra ítélte a gyászoló Kormos Kálmánt.

A szabadságért fiatalon hősi halát halt Kormos Zoltán földi maradványait évek múlva szülei mellé, a Farkasréti temetőben helyezték; immár harmadszor, örök nyugalomba.

Az élővilágban az ember az egyetlen érzésekre képes lény. Ezen tulajdonság a gyűlölet által csúnya dolgokat művelhet, a szeretet viszont tényleg csodákra képes. Olyannyira, hogy ledöntheti a gonoszság falát. Szabadon sétálhat térben és időben. Melegséget adhat még egy jégveremben is. Ahol felbukkan, ott gyorsan terjed, ragad, akár a méz. Mindez igaz a hazaszeretetre is, ami a nemzettudat fontos alkotóeleme. A nemzettudat pedig — Magdi nénistül, Milán doktorostul, hársfavirágostul — anélkül, hogy észrevételné magát, nélkülözhetetlen az egészséges személyiség kiérleléséhez, az élet küzdelmeinek sikeres megvívásához.

Zotyó és a többi pesti srác hősies önfeláldozó hazaszeretete, a Kormos Zoltán Alapítvány közvetítésével hozzájárulhat a málladozó nemzeti öntudat, 1956 eszméinek életben tartásához.

Az utolsó pillantás, amely a látható világból megmaradt, egy kozák kinézetű, vastag fekete szemöldökű szovjet katonatiszt randa, zord arca. Fölém hajolt, néhány másodpercig némán farkasszemet néztünk. Egyik kezével mellbe taszított, a jobb-jában tartott pisztolyát a homlokomhoz emelte... három csat-tanás, gyors egymásutánban három golyót eresztett a fejembe"- így emlékszik ma vissza kivégzésére az 1956. november 6-tól, immár több mint 60 éve sötétségben élő Lucza Béla egykori fi-atal csepeli szakmunkás, szabadságharcos.

A debreceni illetőségű, félárva fiatalember kezdettől a Corvin köz felkelők között harcolt, alacsony termetére utalva, Kicsi néven. A sorsdöntő napon a közeli Vajdahunyad utcába viisszaszorulva, a 23-as szám alatti ház egyik üres, földszinti lakása ablakán géppisztollyal az oldalán kikukucskálva az elné-mult, kihalt utcán végigdübörgő szovjet harckocsikat és a mögöttük behúzott nyakkal lopakodó katonákat figyelte. Bélához hasonló korú, siheder fegyveres társai – lehetnek 10-15-en – felmérve a túlerőt, valamennyien a ház udvarának túlsó felében lévő lakásokban húzták meg magukat. Egy, a tekin-tetével az ablakokat pásztázó orosz kiskatona észrevette Béla óvatlanul kikandikáló fejét és sorozatot eresztett felé. A fiu gon-dolkodás nélkül visszalőtt, leterítve a rá tüzelőt és még néhány ellenséget. A tankok megtorpantak, az állva maradt katonák a harckocsik mögött kerestek fedezéket. Beindult a körülbelül negyed óráig tartó egyenlőtlen tűzharc. A nemzetőr karszalagos Kicsi két kézigránátot is kihajított a támadók felé. De kiürült a tár, elfogyott a tölténye. Csak ekkor szembesült vele, hogy mi-lyen csapdába sodorta magát. Rátört a félelem.

A fürdőszobába menekült vissza. Az ajtó mögött találták meg a lakásba óvakodó szovjet katonák. A mellén még ott volt az árulkodó géppisztoly, a fején svájci sapka, rajta Kossuth

címer, amelyet az elmúlt dicső napok valamelyikén egy lelkes környékbeli néni cipőpasztás doboz fedeléből vágott ki és varrt fel. A ránézésre vele egykorú, tejfelesszájú idegen katonák kirángatták, ököllel agyba-főbe verték, megrugdosták, leköpdösték, miközben vadul szidalmazták. A csaknem lin-cselésig fajuló dühöngésüknek az idősebb korú tiszt megje-lenése vetett véget. Aki valami utasítást adott, mire az emberei kivonultak a szobából. Ekkor a hadnagy, vagy tán százados, fel-rángatta a földön összegörnyedve fekvő szabadságharcost és a fürdőszobába taszigálta.

A fejébe – oldalról ahogy az arcát reflexszerűen elfordította a lövés pillanatában – a száját ért, a szemébe és a homlokába ha-toló lövedékek ellenére egy pillanatra sem veszítette el az eszméletét, de elsötétült a világ. Ahogy a WC kagyló mellett oldalára dőlve a földre rogyott, arra gondolt: nem szabad meg-mozdulni. Fájdalmat alig érezve, vérbe borulva feküdt a kövezeten, miközben hallotta a távolodó csizmák koppanásait és a kinyitogatott szekrényajtók nyikorgását. Majd a csizmák ismét közeledtek. Megálltak mellette. Kisvártatva az orosz újabb lövést eresztett belé. A golyó a lapockáját érte, a tüdejét érintve a nyakán jött ki... A távozó lépteket hallva különös, lebegésszerű diadalézés támadt benne: az elnyomó szovjetek nem tudtak megölni! Ruszlik haza!

A vele történt természeti csodán felül, több évtizedes meg-próbáltatásaiból merített tapasztalata alapján a túlélés egyik alapfeltétele a „múlttal a megbékélés, hogy a jelen ne romoljon el”- vallja a lágymányosi toronyház 11. emeleti garzonjában egyedül élő vak egykori szabadságharcos.. Aki ottjártamkor a kis konyhában éppen töltött paprikát készített magának. Egyébként maga pórszívózik, Braille írással speciális írógépén feljegyzí gondolatait, levelez, az Új Ember katolikus hetilap vakoknak, csökkent látóknak nyomtatott számait olvassa. Ma-gabiztosan nyúl az asztalon heverő tárgyakért. A modern tech-nika sem idegen számára. Amikor próbaként a kezébe adtam az apró diktafonom, végigtapogatva azonnal rákérdezett: ugye ez pendriveként a számítógéphez csatlakoztatható?

Televíziózik is. Ezen időtöltés főként a hajdan látott kedvenc filmjeinek ismétlésére szorítkozik, amikor a hangok, párbeszédek alapján felidézi a fiatalkori moziba járások élményeit. A film úgy pereg le benne újra és újra, mint ha most is látná. Kedvence a Kétszer kettő néha öt Zenthe Ferencsel és a Királynő a feleségem a tulipános Fanfant alakító Gérard Philipe-vel és Gina Lollobrigidával – e filmeket videóra is felvette.

Annak idején, a végzetes napon a bajtársai is majdnem megölték. Az oroszok tovább vonultak, s amikor minden elcsendesedett, a társai előmerészkedtek és ott találták rá véres fejjel, kifojt szemekkel, vértócsában elterülve a fürdőszobában. A borzalmas látványtól volt olyan fiú, aki rosszul lett, öklendezni kezdett. Rögtönzött amatőr konzíliumot tartottak. Egyes vélemények szerint a szétlőtt fejű Kicsinek már ügyis vége, szenvedései megrövidítésére jobb ha lelövik. De e sajátos eutanázia elősegítésére nem akadt jelentkező. Valaki pisztolyt nyomott a markába, hogy maga teljesítse be azt ami az oroszoknak nem sikerült. A keze azonban félúton megállt, felülkerekedett az életösztön. Egész idő alatt képtelen volt megszólalni. A sorsáról rendezett vita hangjai valamiféle elmosódott távoli mormolásként hatottak rá, csupán foszlányokban jutott el a tudatáig. Nem volt magánál. A nagy tévováság közepette valamelyik idősebb szabadságharcos társa vette védelmébe. Érvelése szerint, mégiscsak Kicsi volt közülük az egyetlen, aki felvette a kilátástalan harcot az oroszokkal, ők csak lapítottak a háttérben, hősiessége miatt adni kell az életnek egy esélyt.

Áticipelték a szemközti házba, ahol egy orvos lakott. Morfininjekciót adott be a sok vérveszteségtől eszméletét veszített fiúnak. De miként juttassák el a közelben lévő Koltói Anna Baleseti Kórházba, ahol talán még megmenthetik az életét? Mesébe illő szerencse, hogy az egyik kapu alatt állt egy gazdátlan, üzemképes mentőautó, amely az elmúlt napok harcaiban megsérült felkelőket szállította, de a nagy szovjet támadás miatt ottrekedt, a személyzet elmenekült. Kicsi két 17 éves har-

costársa vállalkozott rá, hogy – bár egyiküknek sem volt jogosítványa – az autóval megkísérlik a sérültet elvinni a kórházba. Az utcákat borító törmelékeken, romhalmazokon át-bucskázva, fehér inget lobogtatva mégis sikerült a kockázatos akció. A műtőben az orvos professzor több órás operációval eltávolította Béla fejéből a lövedékeket, elvágta a kifolyt szegélyeket tartó izomszalagokat és elvarrta a látóideg végződéseket. De addigra már alig pislákolott benne az élet. A kórházba a nagybetegeknek lelki vigasz nyújtásra bejárt pap az utolsó kenetet is feladta Bélának, miután meglátta, ahogy az ágyánál az infúziót bekötő nővér a kezével lemondóan legyintett. Amikor elmúlt a közvetlen életveszély, további kezelésre átszállították a szemklinikára, majd miután állapota javult a városligeti Vakok Állami Intézete következett. (1968-ban, majd 2000-ben újabb műtétekkel kellett a golyók okozta roncsolások utókövetkezményeit helyre hozni, a hasogató fejfájásokat okozó csontszilánkokat eltávolítani. Ezen, egyenként négy órát igénybe vevő bravúros beavatkozásokat Dr. Benoist György, az Országos Idegsebészeti Tudományos Intézet professzora végezte el.)

A vakok intézetében lábadozott, próbálta az első önálló lépteket megtenni az örök sötétségben. Közben csepelei kollégái, munkatársai egymás kezébe adták a kilincset, elhalmozták finom falatokkal, ünnepelték a forradalom hőseit. De más látogatója is akadt. A belügy ráállított egy ügybuzgó fiatalembert. Aki rendszeresen felkereste, barátkozott vele, laza beszélgetéseik közben neveket igyekezett kicsikarni belőle, kikkel harcolt a Corvin közben, kik lőttek le ávosokat, vagy szovjet katonákat. Béla azonban vakon is átlátott a szítán. Tudta, akár fel is köthetnék, ha például róla is kiderülne, hogy legalább hat-nyolc ellenséggel végzett. Ha a történetekre terelődött a szó szüksézává vált, a kopó semmire sem jutott vele. Vagy talán nem is akarta leleplezni, mert szolgálat ide, vagy oda, a jelek szerint őszintén megkedvelte a világtalan „cél-személyt.”

1957 elején főként a volt ÁVH-sokból verbuválódott állam-

biztonsági szervek, a politikai rendőrség hajsztát indította az ellenforradalmárok, a harcokban résztvevők felkutatására. Akit elcsíptek akasztófa, jó esetben is több éves börtönre számíthatott. Annál inkább is, mert ezeket a nagyobb részt egyszerű munkásokat, gyári melósokat a bíróságok közreműködésével igyekeztek köztörvényes bűnözőként beállítani, akik nem a szocialista rendszer túlkapásai ellen lázadtak és a haza védelmére fogtak fegyvert, hanem a rablás, a rend megzavarása vezérelte cselekedeteiket. Ha valaki ilyen elvetemült alakokkal akár csak rokonszenvezett is, azt is hamar bekaclizhatták. Az állambiztonsági fejedelmek alighanem számon tartották Lucza Bélát, mint közönséges ellenforradalmi banditát, de kínos lett volna bíróság elé állítani a harcokban szeme világát vesztett munkásfiút. A letiport szabadságharc kilőtt szemű élő szimbolumát, aki együttérzést válthatna ki az emberekből. Így az aktáját csak tologatták, nem adtak ki ellene elfogató parancsot. De a ráállított nyomozóval behivatták a BM-be, lefényképezték, adatait nyilvántartásba vették. Fotóját körbehordták a börtönökben, hogy az 56-osok között találjanak valakit, aki ellene vallana, de semmire sem jutottak.

A dermedt, félelemmel terhes légkörben Béla csepeli barátai lassacskán elmaradoztak, jobbnak látták nem mutatkozni vele. Ő azonban emiatt alig bánkódott. Ugyanis beleesett a szerelem sötét vermébe. Az intézet gondnokának 17 esztendő, Márta nevű leánykájával zúgtak egymásba. A bakfis érzelmi fellángolásában közre játszhatott a körülrajongott szabadsághős fiatalember szívmengető gyámoltalansága. Lépten-nyomon az ajtónak ütközött, mellényült a tányérnak, félregombolta az ingjét, összeborzolt hajjal lépett tovább a fürdőszoba tükörtől. Ki tudna egy életrevaló fiatalember sutaságai láttán közömbösnek maradni? Ugyanakkor Béla megőrizte jó kedélyét, elszántan küzdött, hogy az új helyzetben minél gyorsabban feltalálja magát. Ehhez a leány érzelmi lobogása, anyáskodó gondoskodása biztos kapaszkodót jelentett. Pillanatok alatt komolyra fordult a kapcsolat. Együtt elmentek a Keleti pályaudvarnál lévő ékszerboltba, ahol az olcsó jegygyűrűt is megvették, elje-

gyezték egymást, ábrándoztak a közös életéről. Lebegtek a nagy boldogságban.

Márta szülei viszont két lábon álltak a talajon. Életveszélyesnek tartották, hogy amúgy is éretlen leányzójuk egy, az akasztófa árnyékában élő ifjúval kösse össze a sorsát. Aki az egész családra csak veszedelmet hozhat ezekben a vészterhes időkben. Drasztikus húzással vetettek véget a románcnak. Mártát kiharcolták egy NDK-beli tanfolyamra, a fiatalok többé nem találkoztak egymással...

A hatalom bosszújától az országra rátelepedett rettegés következtében az elárvult fiú körül 1957 első felében kezdett mindinkább elfogyni a levegő. Az orvosok nem merték rokkantá nyilvánítani, miután elmulasztották a kötelező feljelentést a lőtt sebből eredő sérüléséről. Így pedig táppénzt sem kaphatott, jövedelem nélkül maradt. Utolsó lakhelyére, a csepeli munkásszállóra sem mehetett vissza. Az intézet is igyekezett mielőbb megszabadulni a pusztító létével a szovjet megszállók elleni harcokra emlékeztető lakójuktól. Ijedtében a Magyar Vákok és Gyengénlátók Országos Szövetsége is visszautasította tagfelvételi kérelmét, így a kefekötő tanfolyamra sem iratkozhatott be, hogy kenyérkereső szakmát tanuljon. Egyszer csak üres zsebbel, betevő falat nélkül az utcán találta magát. 1957 novemberében ott botorkált fehér botjával magára maradvára a nagyvárosi aszfaltrengetegben.

A szövetségben dolgozott egy gyengénlátó középkorú asszony, aki megszánta a szó legszorosabb jelentésében kilátástalan helyzetbe került fiút. Ideiglenesen befogadta angyalföldi kis lakásába, a konyhában szorított neki egy sarkot, ahol elaludhatott. Innen indult Béla reggelente munkát és albréletet keresni, egész nap járta a várost. Nem sok esélye volt. Ráadásul a szálást adó asszony részeges szeretője erősen rosszalotta a nő jótételemkodását, vetélytársat látott a fiúban. Az amúgy is gyakori veszekedések elfajultak, a rabiátus férfi időnként el is tángálta a párját. Előfordult, hogy Béla – kerülendő a konfliktust – haza sem ment. Az egész napos caplatás után egyszer például a Verseny utcában érte az este. Valamelyik kapualj

pincelejárójában próbált kitapogatni papirokból magának valamiféle vackot. A szomszéd szenespincében húzta meg magát egy hajléktalan család. Szárnyaik alá vették a fiút, közöttük egy matrac nélküli sodronyágyon dideregve várhatta ki a reggelt.

Heteken át se munka, se lakhatás. Ekkor találkozott egy jótét lélekkel, aki segített a bajban. A Tar utcában lakott a néhány hete megözvegyült nénike, aki 200 forintos albérleti díj ellenében befogadta a fiatal embert, mondván, majd akkor fizet ha lesz kenyérkeresete. Még paprikás bablevessel és palacsintával is megkínálta. Más fekhely nem lévén, a kettős ágyat is megosztotta újdonsült lakótársával. Éjszakánként álmában olykor úgy beszélt hozzá, mint ha a megbodogult férj feküdne mellette. A házban lakott a kor híres népdaléneke, Vörös Sári és a nővére. Ismerve a szeme világa elvesztésének körülményeit, szívesen barátkoztak a vak fiúval, a segítségüket is felajánlották.

December közepén végre akadt egy bátor ember, aki a szövetségben valaki nem hivatalos ajánlására munkát kínált Bélának. Úgy hívták: Pálmai Attila. Zuglóban az Őrnagy utca 6. szám alatt volt a lakatos műhelye. Nagy vakmerőség kellett hozzá, hogy abban az időben valaki állást adjon a rendszer ellenségének. De az Auschwitzot is megjárt Pálmai úr nem volt ijedős ember. (Évek múlva Lucza Béla igyekezett megkeresni jótevőjét hogy köszönetet mondjon, de mint kiderült Pálmai Attila időközben kivándorolt Izraelbe.) Az öt munkást foglalkoztató műhelyben különféle fém tárgyak készültek. Béla feladata bugylibicska készítés volt. Gyorsan beletanult, hogyan kell a fanyél végére a pengét megtartó rézkupakot ráhúzni. Az ajándéktárgyként kínált békanyúzonak is hívott kis bicskákat a hétvégi piacokon árulták, vásárfiaként vették a népek. Talán még nagyobb keletje lett volna, ha tudják, a bőkö kinek a keze munkáját dicséri.

Végre nem kegyelemből lakhatott az idős özvegyasszonynál Béla, fizetni is tudott a szállásért. 1958-ban a szövetség kijárta a fel nem vett tagjának, hogy a szombathelyi Vakok Intézete be-

fogadta Bélát, ott talán kevésbé szűrhat szemet a hatóságoknak. Kezdett minden jobbra fordulni. Itt bentlakóként vártak rá, kitanulta a kefekötő mesterséget. A műhelyben sok egyéb mellett disznósörtéből sárkefét, lószőrből súrolókefét, műanyagból csirkelábmosót készítettek – az éberség jegyében idegen katonai kémek megtevéstésére így hívták a honvédség részére, az ágyúcsövek tisztítására rendelt keféket. A műhely levegőjében állandóan szállt a nyersanyagokból származó vastag por, amely megülte a munkások torkát, ez ellen a védekezésből származhat a mondás: iszik, mint a kefekötő. Egyébként jó lehetett a műhely ergonomusa, mert a vakok munkájának egyhangúságát oldandó a hangszorón különféle híres írók műveiből olvastak fel fejezeteket. Így kefegyártás közben izgulhatták végig például Balzactól Goriot apója történetét, vagy Jókai regényét: Kárpáthy Zoltán- t, aki megvívja küzdelmeit az agyafúrt főgonoszokkal.

Béla a gimnázium esti tagozatára is beiratkozott, sikerrel leérettségizett. Jelentkezett a jogi egyetemre, de ellenforradalmi múltja miatt az intézet vezetője eleve nem támogatta a felvételi kérelmét. Az ebédlőben dolgozott Julika, akivel szárba szökkent a szerelem, össze is házasodtak. Született egy közös fiucskájuk, kaptak a tanácstól lakást, de a kapcsolat néhány év elteltével kihűlt, elváltak. Béla ekkor már a helyi Centrum Taxinál dolgozott, mint diszpécser. Az 1963-as amnesztia után nyilvánították rokkantnyugdíjasnak, amivel anyagi helyzete is javult.

Lucza Béla állítja: nem a körülmények határozzák meg az ember életét, hanem az, hogyan reagál rájuk. Fontos a humor és az önirónia. Kefekötő sorstársaival például jókat tudtak mulatni a hétköznapiakban bőségesen adódó csetléseiken-botlásaikon. Gyakran süttették el ilyenkor egymás között a vicces szólást: nem esik messze a vak a botjától. Komikus helyzet volt például legutóbb, amikor Béla későn intett a közeledő trolibusznak, amely a fehér botját magával sodorva tovaszárguldott. Csak a görbe csont maradt a kezében, ezt tartva várta meg a következő, kevésbé sietős járatot. Megtörhetetlen életkedve

több esetben mintaként szolgált másoknak. Szombathelyen telefonközpontként például egy szerelmi bánat miatt öngyilkosságra készülő lányt sikerült eltérítenie szándékától. Az is előfordult, hogy nagyon idős, rozoga néni kísérté át az úttesten, majd köszönetet mondott érte a vak embernek, mert alkalmat adott arra, hogy valakinek még hasznára lehessen.

Évtizedekkel később visszatért kivégzésének helyszínére, hogy az ismeretlen háziaktól bocsánatot kérjen az összevérzett fürdőszobáért. Azonban a ház helyére új épült, és amint kiderítette, az egykori tulajdonosok Amerikába költöztek.

Lucza Béla dédelgetett vágyai közé tartozik, hogy az egykori harcok színhelyét, a Kilián laktanyát ötvenhatos múzeumimá alakítsák át. Büszke arra, hogy harcolhatott hazája szabadságáért. Az elérhetetlen boldogság számára az állandó sötétségben akár gombostűfejnyi fény megpillantása lenne...

KORMOS ZOLTÁNRA EMLÉKEZÜNK

Kormos Zoltán diáktársunk 1944-ben iratkozott be a Budai Szent Imre Gimnáziumba, 1948-ig mint ciszterci diák, az államosítás után pedig a József Attila Gimnáziumba járt. Származása miatt a családját kitelepítették, Berettyóújfaluban érettségizett.

1956. október 23—30-ig, majd november 4-étől a Corvin közben harcolt, és november 7-én hősi halált halt.

2001-ben Jankó Béla, aki barátja és osztálytársa volt, alapítványt hozott létre, melynek neve: A Budai Ciszterci Szent Imre Gimnázium Kormos Zoltán Tanulmányi Ösztöndíj Alapítványa.

Az alapítvány célja kettős:

1. Egyik célja, hogy tanévente egy alkalommal, előzetes pályázat elbírálása után egy, de ha lehetőség adódik, akár több tanuló egyszeri ösztöndíjban részesüljön, figyelembe véve a tanuló előmenetelét, családi, szociális helyzetét és magatartását.

2. Másik célja, hogy Kormos Zoltán a fiatalok emlékezetében éljen.

Az ösztöndíj összege minden évben az alapító által bankba helyezett tőke, valamint a továbbiakban befizetett adományok kamatából tevődik össze.

Az alapítvány kezelő szerve egy háromtagú kuratórium, melynek elnöke dr. Kerényi Károly, aki osztálytársa volt Kormos Zoltánnak, tagjai pedig Vas Zoltán és Schulek Dávid tanár urak.

Az alapítványt a Fővárosi Bíróság 2002. január 8-ával jogerősen nyilvántartásba vette és közhasznú szervezetté minősítette.

Az alapítók mindenkit kérnek, hogy lehetőség szerint járuljon hozzá az alaptőke emeléséhez, hogy a kamatokból jutó évi ösztöndíj elfogadható összeg legyen. Az alapítvány számára az OTP-nél vezetett bankszámlára lehet csekken vagy átutalással be-

fizetni. A bankszámla száma: 11711034-20858290. (Elérhetőség:
dr. Kerényi Károly, 1082 Bp. Harminckettesek tere 2. II/18. Tel.:
00361-313-2809, e-mail: kerenyik@uze.net)

Dr. Kerényi Károly

KÉPMELLÉKLET

Kozmovszky Edina a piroskabátos lány 1956-ban

A jókedvű Edina ma

Kozmóvszky Edina a piroskabátos lány 1956-ban

HATÁROZAT

Csatlakozunk a Szegedi Egyetemisták javaslatához és megalakítottuk az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem MEFESZ szervezetét. A szervezethez a Műegyetem és a Kertészeti Főiskola jelenlévő hallgatói is csatlakoztak. Az új MEFESZ feladata lesz a súlyos politikai kérdésekben a diákság állásfoglalását határozottá nyilvánítani és az egyetemi ifjúság jelenlegi megoldatlan problémáit /: honvédelmi oktatás, menza, diákhon, vasúti kedvezmény, szabad vízvezeték, külföldi ut egyénileg /: lehetővé tétel. A MEFESZ szervezetét az egyetemi ifjúság spontán gyűlésen 2-3 ezer fő jelenlétében egyhangúlag alakította meg.

- 1./ Az MDP Keresztmozgás azonnali összehívása, alulról választott vezetőség az új Központi Vezetőség megalakítása.
- 2./ A Kormány alakuljon át Nagy Imre elvtárs vezetésével.
- 3./ Gazdaságilag és politikailag teljesen egyhangu alapon és egymás belügyeibe való be nem avatkozás elvére álló magyar-szovjet és magyar-jugoszláv barátság megalakítása.
- 4./ Az összes szovjet csapatok kivonását Magyarországról a magyar békeszerződés értelmében.
- 5./ Általános egyenlő titkos választásokat több párt részvételével, új nemzetgyűlési képviselők választásával.
- 6./ A magyar gazdasági élet átszervezését szakemberek bevonásával és ennek keretében a magyar urakért magyar felhasználásával. Hozzák nyilvánosságra a külkereskedelmi szerződéseket és vizsgálják felül a tervgazdaságon alapuló magyar gazdasági életet.
- 7./ Teljes ipari munkásság azonnali normarendezését, a létminimum megállapítása alapján és a munkás autonómia bevezetését az üzemekben.
- 8./ A borszolgálati rendszer felülvizsgálását és az egyénileg dolgozó parasztság támogatását.
- 9./ Az összes politikai és gazdasági perek felülvizsgálását, az ártatlanul elítélt politikai foglyok számára teljes amnesztiát, illetve a hátrányba kerültek rehabilitálását.
- 10./ Legyen nyilvános tárgyalás Farkas Mihály ügyében és Rákosi szövegeinek kivizsgálását, valamint az Oroszországban igazságtalanul elítélt és ottartott magyarok hazahozatalát.
- 11./ A néptől idegen címer helyett a régi Kossuth-címer visszaállítását, a március 15-ét és október 6-át nyilvánítsák nemzeti ünnepé és munkaszüneté. Új egyenruhát a honvédségünknek.
- 12./ Teljes vélemény- és sajtószabadság megvalósítását, rádiót is és ennek keretében külön napilapot az új MEFESZ szervezetnek. A régi háderanyag nyilvánosságra hozatalát és eltérítését.
- 13./ A zsarnokság és az önkény jelképét a Sztalin szobrot azonnal távolítsák el.
- 14./ Egymásért teljes szolidaritást vállalunk.

Az egyetemi ifjúság egyhangú lakosságssal nyilvánította ki szolidaritását a varsói munkásokkal és ifjúsággal a lengyel függetlenségi mozgalommal.

Az Építőipari és Közlekedési Műszaki
Egyetem Nagygyűlése 1956.
X.22.
MEFESZ.

Ezt a 14 pontot olvasta fel 23-án este a piros kabátos lány

A rádió előtt, a közvetítő koci tetején Kozmovszky Edina
a 14 pont felolvasására készül

Edina népes családjával, fiai külföldön születtek

Petrusz Tibor, volt ludovikás katonatiszt

Szöszi, Rajna Tibor a Tűzoltó utcai harcol idején

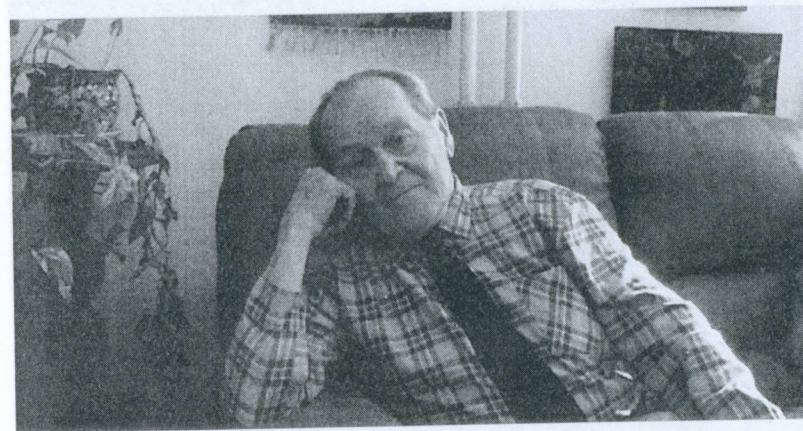
Szűcs István, az Antall-kormány államtitkára ma,
nejével, százhalombattai otthonában

Szöveg: A cigány festő, Bizsu festménye

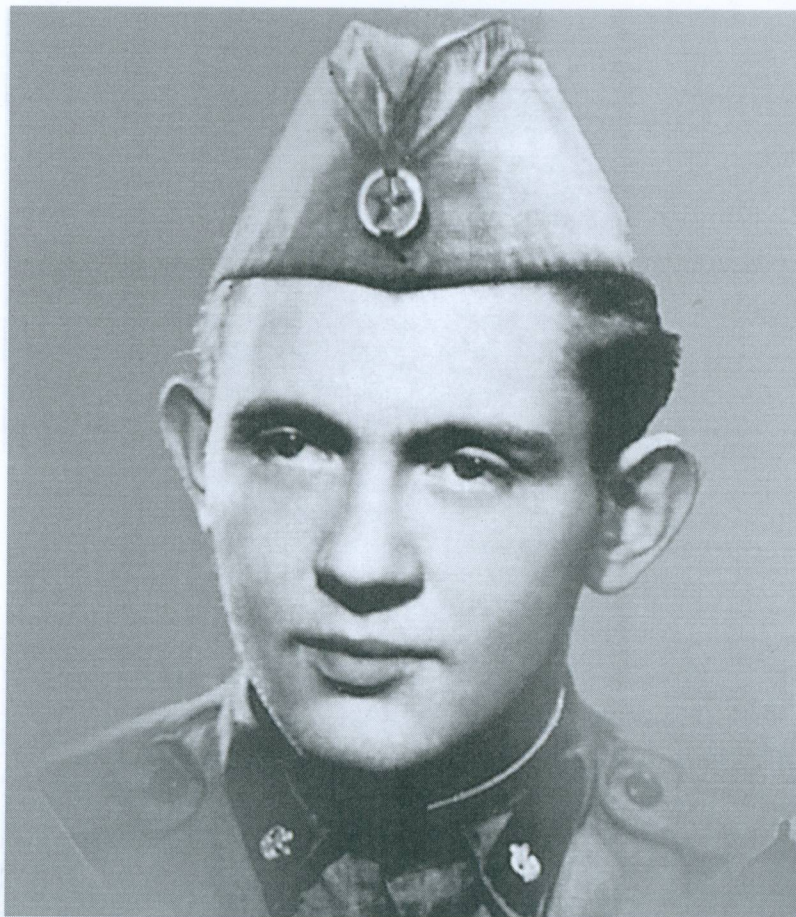

Bizsu a kötet írójával

Fekete Pál, aki 85 évesen is csupa új ötlet és energia

Lux Antal és felesége

A zöldfülű Lux Tóni

A szárnyait bontogató művész, Lux Antal

Lux Antal és felesége ma

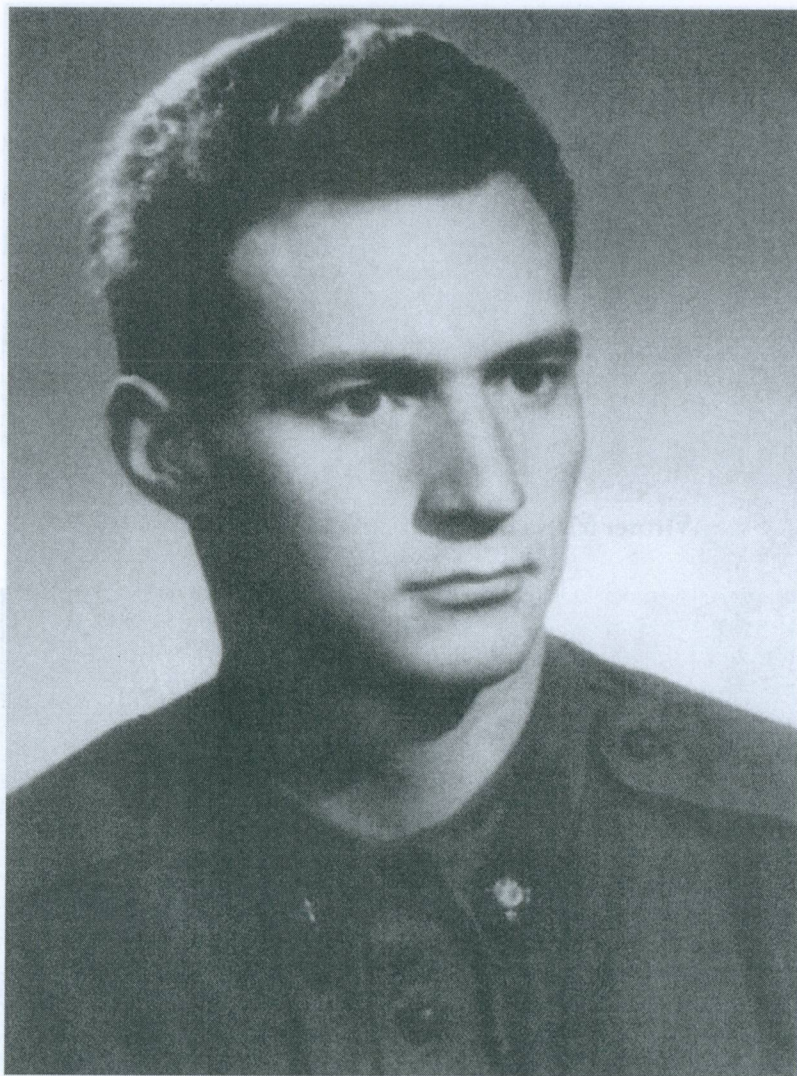
A csitri Wittner Mária, amikor még nem is sejtette, mi vár rá

Wittner Mária Sticker Katalinnal, akit kivégeztek

Kormos Zoltán 1955 nyarán katonatársaival

Kormos Zoltán 23 évesen, néhány héttel azelőtt, hogy hősi halált halt

Kormos Zoltán sógorának golyó ütötte névtáblája a Corvin közben

Ablakból készített, évtizedekig rejtegetett utolsó fotó Kormos Zoltánról a Corvin közben

Constantinovits Milán titokban készített fotója a harcoló
orosz tankról

Luca Béla esküvői képe

Luca Béla ma, 60 év múlva, a kivégzést túlélve

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	5
A piros kabátos lány	9
Csak ülök és remélek	23
Atyai pofon az Üllői úton	37
Puskin, az őrangyal	57
„Bolondok háza” — a mátyásföldi nagy öregek	71
Cigány Bizsu — Mese rabbal	79
Pofa be, ha velem beszélsz!	97
Rock Around the Clock	111
Wittner, a hajlíthatatlan	132
Zotyó	153
Gombostűfejnyi fény	171
Kormos Zoltánra emlékezünk	180
Képmelléklet	182

X 258996

1956 Budapest

Az első harcok elcsitultával 1956 utolsó napjaiban kissrácként apám elvitt szétnézni a körútra, ahol a házakat belövések tarkították, az aszfalton töltényhüvelyek heverték, itt-ott egy halott letakarva kabáttal, vagy kendővel, mellettük friss virág. A betört kirakatokból semmi sem hiányzott. Az egyik ház falánál a földre tett kartondobozt láttam, teli papírpénzzel és érmékkel. A hősi halottak hozzátartozóinak gyűjtöttek adományt és senki sem vetemedett odáig, hogy egy fillért is megfűjjon.

Nekem a pénzzel teli doboz jelképezte – persze akkor még nem tudtam megfogalmazni, csak éreztem – azt a ritka pillanatot, amikor valamilyen magasztos eszme, ez esetben a hazaszeretet által hirtelen jobbá válnak az emberek, a kritikus tömeg hatására mindenki egy erkölcsileg magasabb szintre emelkedik...

A szocializmus korszakának végnapjait és a rendszerváltás évtizedeit az MTI tudósítójaként volt szerencsém közelről megtapasztalni. Sok öröm, csalódás, izgalom, talány, amely valahol mind '56-ban és utóéletében gyökerezik. Az 1956-ról szóló rengeteg megemlékezés gyakran már üres frázisokká kopik, mégis ha szóba kerül, az emberek felvillanyozódnak, szívesen elevenítik fel saját, vagy szüleik személyes élményeit a világot megrengető napokról.

Kruppa Géza